

Muallifdan

Bobur mirzoning hayoti va faoliyatiga oid mavzular ummonday cheksiz. Bu ummonda o'nlab, yuzlab adabiy kemalar suzishi mumkin. "Yulduzli tunlar" ana shu majoziy kemalardan biri tarzida yuzaga keldi. Uni 1972-yilda ilk bor yozib nashrga topshirganimda tog'day bir yuk yelkamdan tushganday bo'lgan edi.

Lekin mustabid tuzum tazyiqi ostida roman olti yil chop etilmay yotdi. Bu yillar davomida o'sha zalvarli yukni yana yelkamda ko'tarib yurganday bo'ldim. Qo'lyozmani ko'pgina mas'ul mutasaddilar, katta akademiklar o'qib fikr aytishdi. Chop etish masalasi Qizil imperiya markazining ruxsati bilangina hal etilishi mumkin ekan. Qo'lyozmaning satrma-satr tarjimasini Moskvada ham o'qishib, yozma taqrizlar berishdi.

Xilma-xil fikr va mulohazalar changalzoridan tikanlarga tiralib o'tdim, yo'limdan adashib ketmaslik uchun doim tarix haqiqatiga, xususan - "Boburnoma"day asl manbalarga tayandim. Olti yil davomida romanga kiritgan yangi tahrirlarim ko'proq uning badiiy nuqsonlarini tuzatishga, tarix haqiqatini chuqurroq ochishga qaratildi.

1979-yilda rahmatli Sharof Rashidovning yordami bilan roman kitob bo'lib chiqdi. 1981-yilda unga Davlat mukofoti ham berilganligi mustabid tuzum zolimlarining qahrini keltirgan bo'lsa kerak. Ular "paxta ishi", "o'zbek ishi" degan dahshatli tuhmatlar davrida Amir Temur va Bobur mirzoga qarshi yangi hujumlar uyushtirib, meni ham roman bilan birga loyqa sellar girdobiga tortib tushurishga urinib ko'rdilar.

Lekin jamoat fikri uyg'ongan, istiqlolimiz tongi otayotgan paytlar edi. Prezidentimiz Islom Karimov O'zbekistonga rahbar bo'lgan kundan boshlab tarixiy adolatni tiklashga juda katta e'tibor berdi. Dilimizda armon bo'lib yurgan ezgu orzularning ushalihi uchun endi imkon yaratildi.

Bundan ellik yil burun talabalik yillarimda Bobur mirzoga ixlosmandlik menda Amir Temur asos solgan sulolaga qiziqish tufayli boshlangan edi. Bobur mirzo temuriylar sulolasini halokatdan qutqarib, asrdan-asrga, mamlakatdan-mamlakatga olib o'tganligi, bu ulug' sulola Hind zaminida yana uch yuz yildan ortiq davr surganligi o'sha yillardayoq dilimda hayrat va iftixor tuyg'usini uyg'otgan edi. Keyinchalik "Temur tuzuklari" bilan tanishganimda sohibqironning vasiyatlariga va ulug' bunyodkorlik an'alariga Bobur mirzo astoydil amal qilgani juda ko'p tarixiy voqealarda ko'zga tashlandi. "Temur tuzuklari"ni "Boburnoma"ga qiyoslab o'qiganimda ularning orasida ruhiy va uslubiy yaqinlik borligini ham sezdim.

Ammo sho'ro davrida bu haqiqatlarni yozish - arining uyasiga cho'p tiqish bilan barobar edi. Chunki sho'rolar har gal Amir Temurga qarshi hujum uyushtirganda nuqul Bobur mirzoni uning yoniga qo'yib qoralashardi. Bu hujumlar elliginchi yillarda Bobur asarlari maktab darsliklaridan chiqarib tashlanganda bir xuruj qilgan, yetmishinchi yillarda "Temur tuzuklari" chop etilganda Moskvadan chiqadigan "Voprosu istorii" jurnali orqali jazava bilan davom ettirilgan, 1986-yilda Uchinchi plenum nomini olgan mash'um yig'inda avjiga chiqarilgan edi.

Mana shu alg'ov-dalg'ovlar sababli Bobur mirzo to'g'risidagi romanning yozilishiga ilk bor turtki bo'lgan yuqoridagi tarixiy haqiqatni o'sha davrda kitobxonlarga yetkazib berishning iloji bo'lmadi.

Ammo Amir Temur va Bobur mirzo orasidagi vorisiylikka, tarixiy, irsiy va ijodiy yaqinlikka bag'ishlangan boblar va lavhalarining romanda o'z o'rni bor edi, ular avvaldan rejalashtirilgan, dilda pishitilgan, qisman qoralab ham qo'yilgan edi. Faqat oradan o'nlab yillar o'tgandan so'ng ularni syujet chiziqlariga uzviy bog'lash, qaytadan avvalgi ijodiy jarayonlarga kirish ko'p vaqt va qunt talab qildi.

Nihoyat, romanning avvalgi nashrlariga kirmay qolgan boblar va lavhalar bu yil vaqtli matbuot sahifalarida chop etilib, jamoatchilikning nazaridan o'tkazilgandan so'ng ushbu nashrga kiritildi.

Yillar davomida romandagi ayrim noaniqliklar va nuqsonlar haqida asosli tanqidiy fikrlar bildirilgan edi. Zokirjon Mashrabov boshliq Bobur ekspeditsiyasi jahonni kezib, ko'pgina yangi tarixiy faktlarni kashf etdi. Ular ham ushbu nashrda baholi qudrat hisobga olindi.

Bundan o'ttiz yil muqaddam 1969-yilning yanvarida boshlangan bu ish shoyadki shu bilan nihoyasiga yetgan bo'lsa.

1999

Arosat (Birinchi Qism)

Quva - Qil Ustida Turgan Taqdirlar

1

Milodiy 1494-yilning yozi. Saraton issig'ida Far-g'ona vodiysining osmoniga chiqqan quyuq bulutlar kuni bo'yi havoni dim qilib turdi-yu, kechki payt birdan jala quyib berdi. Qizil tuproqli tepaliklar orasidan o'tib kelayotgan sersuv Quvasoy qon qo'shib oqizilgandek qip-qizil bo'lib ketdi.

Soy bo'yidagi majnuntollar panasida bir yigit bilan qiz shivirlashib gaplashmoqda edi.

- Robiya, inon, men tirik bo'lsam, senga balo-qazoni yo'latmasmen!

- Tangrim sizni ham panohida asrasin, Tohir og'a!.. Yog'iyning[1] ming-ming askari bor. Qaysi biriga bas kelursiz? Ana, qochqinlarga qarang!..

Tohir orqasiga o'girilib, Quvasoyning quyi tomonlariga ko'z yugurtirdi. Pastda qamishzor botqoqlik va uning ustidan o'tgan uzun yog'och ko'prik bor edi. Ko'prikdan chumoliday behisob odamlar, otlar, mollar, aravalar tizilib o'tib kelayotgani yomg'ir pardasi orasidan elas-elas ko'zga chalinardi.

Samarqand podshosi Qo'qonni bosib olib, qo'shiniga talatgan va Marg'ilonga hujum qilgan edi. Bosqinchilar shaharu qishloqlarni talash bilan qanoatlanmay, ko'hlik qizlarni cho'rilikka olib ketishar edi. Buning hammasini eshitgan odamlar yovdan qochib, tinch joy izlab bormoqda edilar.

- Ulusning sho'ri qursin! - dedi Tohir. - Kasofat podsholar urushmay turolmasa. Biridan qochsang, boshqasiga tutilsang. Undan ko'ra qochmaymiz! Tavakkal. Peshonaga bitilgani bo'lur!

Tohir yomg'irda ho'l bo'lib, badaniga yopishib turgan qalami yaktak ustidan xanjar taqib olgan edi. Robiya xanjarga qo'rqa-pisa ko'z tashladi-da:

- Qaydam, - dedi. - Otlar meni qo'rg'onga eltib qo'ymoqchilar.

- Qaysi qo'rg'onga?

- Andijon qo'rg'onida amakim borlar-ku.

Tohir Robiyaning hoziroq jo'nab ketishidan cho'chiganday uning bilagidan oldi. Ilgarilar hurkovich ohudek tutqich bermaydigan Robiya hozir allanechuk yuvosh bo'lib qolgan edi. Uning xina qo'yilgan qo'llari gulday chiroyli. Boshiga otasining qora jun

chakmonini yopinib chiqqan ekan. Yomg'irda ho'l bo'lib og'irlashgan chakmon uning nozik bo'yniga og'irlik qildi. Robiya chakmonni yelkasiga tushirdi. Shunda yoqasining bitta bog'ichi yechilib ketdi-yu, qizg'ish marmarday silliq bo'ynining pasti ko'rindi. Yashil nimchasi o'n yetti yoshlik qizlardagina bo'ladigan tolma belidan quchib, qattiq ko'kraklarini mahkam chirmab turar edi.

Bolalikdan Robiya bilan devordarmiyon qo'shni bo'lib o'sgan Tohir uning qanchalik jozibali qiz ekanini, bosqinchi bek va navkarlar mana shunaqa qizlarga qanchalik o'ch bo'lishini go'yo endi astoydil his qildi.

Bu yil bahorda ota-onalari ularni unashtirib qo'ygan paytlarida ham Robiya Tohirga hozirgichalik chiroyli ko'rinmas edi. Ramazon oyi o'tgandan keyin ularning to'ylari bo'lishi kerak. Tohir Robiya bilan hademay bir yostiqa bosh qo'yishlariga ishonib, bexavotir yurgan edi. Biroq endi urush dovuli Quvaga yaqinlashib kelayotgan shu xatarli damlarda Robiya unga har qachongidan ham aziz, har qachongidan ham g'animat ko'rindi.

Tohir Robiyaning Andijon qo'rg'onida birorta bo'yni yo'g'on bekning tuzog'iga ilinib qolishi mumkinligini o'yladi-yu:

- Yo'q! - dedi. - Meni desang qo'rg'onga borma!

Robiya Tohirning baxmalday mayin mo'ylovi tagida xiyol titrab turgan labiga va iltirob bilan chaqnayotgan qo'ng'ir ko'zlariga tikildi.

- Mening ham sizdan yiroqqa ketkim yo'q... Lekin neqilay... Qo'rqamen!..

Tohir qizni chakmon bilan birga quchib, bag'riga bosdi. Robiyaning mayin soch tolalari yigitning yuziga tegdi, bir lahza ikkovining nafasi nafasiga qo'shilib ketdi. Tohir qizning badani titrayotganini sezdi-yu:

- Chindan qo'rqqaningmi bu, Robiya? - dedi. - Senga ne bo'ldi?..

- Men bir vahimali tush ko'rdim, Tohir og'a! Ilohi tushim o'ng kelmasin!..

Endi Tohir ham xavotirlanib, qizni quchog'idan bo'shatdi-da, uning katta-katta bo'lib ketgan ko'zlariga qaradi:

- Yomon tushmi?

- Aytishga ham tilim bormaydir.

- Tushga nelar kirmas!.. Ayt!.. Mayli...

- Sizni bir qora ho'kiz xanjarday shoxlari bilan suzib... Yo'q! Yo'q! Eslasam, etim junjikib ketadir!

Tohir yomon bir falokatni oldindan sezganday yuragi uvushdi:

- Shoshilmay gapir! Suzgan bo'lsa, qon oqdimi?

- Qon? Ha, ha.. Qon tirqirab ketdi.

- Unday bo'lsa qo'rqma. Tushdagi qon - yorug'lik. Otam doim shunday deydi.

- Tangrim shu ta'birni rost keltirsin! Tohir og'a, men... Agar Andijonga siz bormasangiz... men ham ketmasmen. Neki bo'lsak, shu yerda... birga...

Majnuntol barglari orasidan sirqib tushayotgan yomg'ir tomchilari qizning payvasta qoshlariga, tig'iz kipriklariga tekkan.

Tohirning nazarida, Robiya yomon bir baxtsizlik bo'lishini hozirdan sezib, ko'ziga yosh olayotgandek ko'rinardi.

- Mendan ko'p xavotirlanma, Robiya. Men bir dehqon odammen. Havo ochilsa, dalaga chiqib qo'shimni haydaymen. O'rog'imni o'ramen. Yog'iyning menga ne ishi bor? Lekin sen... ehtiyotingni qil. Andijon qo'rg'onida amakilaring bor...

- Andijonda sizning ham mulla tog'oyingiz borlar-ku! Yo birga ketaylikmi?

Tohir o'ylanib qoldi. Uning Andijonda me'mor bo'lib ishlaydigan Fazliddin tog'asi el orasida tanilgan mashhur odam. Quvasoy botqog'ining ustidan o'tgan mana shu uzun yog'och ko'prik ham mulla Fazliddin chizib bergan tarh[2] bo'yicha qurilgan. Andijon arkida mulla Fazliddin samoviy naqshlar va koshinlar bilan bezab qurgan devonxona tojdor Umarshayx mirzoga ma'qul bo'lgandan keyin unga to'bichoq ot va bir hamyon oltin in'om qilganini Tohir ham eshitgan. U tog'asining shahar qo'rg'onidan tashqaridagi Bog'ot mahallasida turishini biladi. Mulla Fazliddin Quvada turgan paytlarida Tohirga xat-savod o'rgatgan edi. Endi jiyani panoh istab borsa, qanoti tagiga olishi mumkin. Lekin bu yerda chol-kampirar nima derkin? Tohir - yolg'iz o'g'il, javob bermasliklari mumkin. U Andijonga Robiya tufayli borishini esa ota-onasiga aytishdan uyaladi... Balki buni Robiyaning akasi Mahmud aytar?

- Robiya, mayli, iloji bo'lsa, Andijonga birga keturmiz. Lekin dadamlarni ko'ndirish oson emas... Mahmud og'ang eshikdami?[3]

- Do'konga chiqqan edilar. Iftorgacha kelurlar. Nima edi?

- Iftordan so'ng biznikiga o'tsin. Maslahat bor.

- Xo'p, men aytamen.

Robiya yuzini Tohirning keng ko'kragiga bosdi:

- Tangrim bizni bir-birimizga ko'p ko'rmasin! - dedi-da, majnuntol shoxlari orasidan chiqdi.

Soy bo'yida turgan bo'sh mis ko'zani yomg'ir tomchilari chertib-chertib qo'yadi. Robiya ko'ziga qarab suvga kelganini esladi va uni to'ldirib, uylari tomon ko'tarib ketdi.

Qalliqar odamlarning ko'zidan yiroqda - yashiriqcha uchrashib yurar edilar. Qiz uzoqlashib ketgandan keyin Tohir ham majnuntollarning panasidan chiqdi.

Shunda Robiyaning tushiga kirgan qo'rqinchli voqea uning esiga tushdi-da, noma'lum bir xatar vujudiga larza solib o'tdi...

2

Bu yilgi ro'za yoz chillasiga to'g'ri kelgan, jazirama kunlarda tong sahardan kechqurun qorong'i tushguncha tuz totmay och yurish ko'p odamning sillasini quritar, buning ustiga tashnalik azobi qo'shildardi. Ro'zadorlar kunni qanday kech qilishlarini bilmay, tezroq qosh qorayishini intizorlik bilan kutishardi.

G'ira-shira qorong'ilikda Quva masjidining minorasidan azon tovushi eshitildi. Urush tahlikasi qanchalik kuchli bo'lmasin, dasturxon atrofiga yig'ilgan odamlar ro'zasini ochayotgan paytda ochlik va tashnalikdan qiynalgan vujudlari rohatlanib, dunyo g'amlari birpasga bo'lsa ham xayollaridan uzoqlashdi.

Tohir keksa ota-onasi bilan birga iftor qilmoqda edi. Dasturxondan sedanalik issiq non va handalak hidi keladi. Non yeb, bir kosadan qatiqli osh ichganlaridan keyin Tohir Andijonga ketish haqidagi gapning uchini chiqarishga chog'landi.

Shu payt kimdir qamchi dastasi bilan darvozani taqillatdi. Hovlida yotgan keksa ko'ppak it yo'g'on va xirri tovush bilan vovulladi.

Tohir o'rnidan turgan edi, otasi:

- Ehtiyot bo'! - dedi ovozini pasaytirib. - Avval kimligini so'rab bil.

Tashqarida yomg'ir tingan, lekin osmon bulutli, qorong'ilikda hech narsani ko'rib bo'lmas edi. Tohir darvozaxonaga yaqin borib:

- Kim? - deb so'radi. Ko'ppak qattiqroq hura boshladi. Tashqaridagi odam ovozi bilan balandlatib:

- Tohir, jiyan? - deb so'radi. - Och, men tog'o-yingmen!

Tohir tashqaridagi ovozni tanib, ochiq darcha orqali ichkariga:

- Aya, Fazliddin tog'oyim! - dedi-yu, chopib borib darvozaning zanjirini tushirdi.

Ichkaridan chiqqan chol-kampirlar mehmon bilan ko'rishayotganda Tohir qorayib turgan ikki g'ildirakli soyabon aravani ko'rdi. Aravaga qo'shilgan otning egari ustidan kimdir paypaslanib tushmoqda edi.

- Mulla tog'a, arava sizdanmi?

- Ha, jiyanim. Ko'ch-ko'ronim bilan keldim.

- Shunaqami? - dedi Tohir hayron bo'lib. Uning ko'nglida boya tog'asini ko'rganda yongan quvunch endi tashvishli o'ylar bilan almashindi. Tohirning Andijondagi panohi - mana shu tog'asi edi. Tog'asi ko'chib kelgan bo'lsa, Tohirning qo'rg'onga boradigan yo'li bekilgani shu. Robiya nima bo'ladi?

- Tohir, nega ag'rayib turibsan? Yuklarni tushirishgin! - dedi onasi. - Mullo tog'oying yomg'irda ko'p azob tortganga o'xshaydir.

- E, azob ham gapmi, opa! Arava loylarga tiqilaverib jonimizdan to'yirdi. Yo'llar tirband. Qochoqlar behisob.

Tohir aravadan yuk tushirayotib, otning sag'risiga qo'li tegib ketdi. Shunda qo'lga shilimshiq loy ilashganini sezdi. Loy otning sag'risigacha chiqqan bo'lsa, bu bechoralar kela-kelguncha qanchalik qiynalganikin? Hamma yovdan qochib Andijonga qarab ketayotganda, bu-lar nega Quvaga ko'chib kelganikin? Tohir qanor qopga solingan yukni aravadan tushirmoqchi bo'lganda tog'asi:

- Hushyor bo'l, juda og'ir, ikkovlashib ko'taringlar,- dedi aravakashga.

Tohir qopning ichida uncha katta bo'lmagan po'lat sandiq borligini sezdi. Mulla Fazliddin o'tda kuymaydigan, suv kirmaydigan bu sandiqni Quvaning temirchi ustalariga buyurtma berib yasattirgan edi. Uning ichida tarhlar, loyihalar, suratlar saqlanardi. Mulla Fazliddin uch yil Samarqandda, to'rt yil Hirotda tahsil ko'rgan, o'sha yoqdan me'morlik san'ati bilan birga musavvirlik[4]ni ham o'rganib kelgan edi. Hirotda jangnomalar ichiga suratlar chizish odat tusiga kirgan, mavlono Behzod chizgan Alisher Navoiy va Husayn Boyqaro tasvirlari rasmiy doiralarda shuhrat topgan, lekin Samarqandda, xususan, Farg'ona vodiysida odam shaklini chizish hali ham qur'on nomida qattiq taqiqlanib kelmoqda edi. Shuning uchun mulla Fazliddin o'zi chizgan suratlarini mana shu po'lat sandiqda doim maxfiy saqlar edi.

Tohir qopdagi po'lat sandiqni aravakash bilan ko'tarishib uyga olib kirishdi.

Mulla Fazliddin ho'l bo'lib og'irlashgan piyozni chakmoni va etigini dahlizda yechib qoldirdi. Oyog'iga charm kavush kiyib, obrez chetida bet-qo'lini yuvdi. So'ng boya Tohirilar o'tirgan dasturxonlik uyga kirdi.

Uning chakmonidan o'tgan yomg'ir kalta yenglik abosini nam qilgan edi. Lekin yoz oqshomi iliq bo'lganligi uchun kiyim almashtirish esiga kelmadi. Yo'lda qattiq toliqqanligi uchun durust ovqat ham yemadi. Faqat bir-ikki tilim handalak yedi uch-to'rt piyola choy ichdi. Aravakash yigit ikki kosa to'la qatiqli osh ichgandan keyin otlariga qarash uchun hovliga chiqib ketdi.

- Obbo! Mulla Fazliddin-ey! - dedi Tohirning otasi uzun oq soqolini o'ychan ezg'ilab. - Zap kelibsizda. Shu notinch kunlarda birga bo'lganimizga ne yetsin!

- Hamma yog'iydan qochganda biz ajdahoning komiga yaqin kelib qolganimiz g'alati bo'ldi, - deb mulla Fazliddin jiyaniga ma'yus ko'zlari bilan qaradi.

- Biron sabab bilan kelgandirsiz-da, mulla tog'a?- so'radi Tohir.

- Sabab shukim, jiyan, urush boshlansa, qurilish to'xtaydi, me'morning keragi bo'lmay qoladir...

- Ie, axir, sizni podshoning o'zi xizmatiga olgan emasmi?

- Podsho Axi qo'rg'onida mudofaa bilan ovora. Toshkent xoni Mahmudxon ham Xo'jand tomondan bizga qarshi qo'shin tortib kelmoqda emish. Qashqar hokimi Abubakir dug'lat degan yana bir bosqinchi sharqdan O'zganing ustiga bostirib kelmishdir.

Tohirning keksa otasi qo'rqib, yoqasini ushladi:

- Yo tavba! Bu yoqda Samarqand qo'shini... Uch tomonimizdan yog'iy bostirib kelibdimi, a? Bu ne ko'rgulik, mulla Fazliddin?

Axir bu podsholar sal murosa qilsalar bo'lmaydimi, a? Hammasi bir-biriga qarindosh emish-ku. Shu rostmi?

- Ha, rost. Toshkent xoniga bizning podshomiz kuyov bo'ladir. Qo'qonni talab, bizning ustimizga qo'shin tortib kelayotgan Samarqand podshosi Sulton Ahmad mirzo esa bizning podshomiz bilan bir otadan bo'lgan og'a-inidirlar. Yana bu ikki podsho bir-birlariga quda bo'lmoqchi edilar. Samarqand podshosining qizi bizning valiahdimiz Bobur mirzoga besh yasharligidan unashtirib qo'yilgan edi. Shundan bilingki, og'a iniga, qaynota kuyovga qarshi qilich ko'tarib chiqmishdirlar!

- Yo poka parvardigor! Oxirzamon degani shumikin, mulla Fazliddin?

- Bilmadim, pochcha. Har qalay, yomon tojdorlarning zamonasi oxirlab qolayotganga o'xshaydir. Koshki, o'zlari bilan o'zlari olishib, bizni tinch qo'ysalar! Urushning butun jabru jafosi el-ulusning boshiga tushadir.

- Sho'rimiz bor ekan-da!

- Ha, tole bo'lmasa qiyin ekan! Men ne-ne orzular bilan ilm-hunar o'rganib kelgan edim! Vatanimiz bo'lmish Farg'ona vodiysida Samarqanddagidek, Hirotdagidek madrasalaru ko'rkam obidalar qurmoqchi edim. Bu saltanatu podsholardan ne qolur? Hammasi nom-nishonsiz ketgay! Bizdan yodgorlik bo'lib qolsa Ulug'bek madrasasidek, Navoiy Unsiyasidek san'at asarlari qolur!

Mulla Fazliddin og'zidan chiqib ketgan so'nggi gaplardan xavotirlanib, eshik tomonga qarab qo'ydi. Uning saroy ahliga yaqin yurib, ayg'oqchilardan yurak oldirib qo'yganini Tohir ham sezdi.

- Mulla tog'a, so'zlayvering, bu yerda hamma o'z-o'zimiz... Andijon qo'rg'onidan nechun sizga joy bermadilar?

Mulla Fazliddin so'nggi kunlarda boshdan kechirgan mudhish hodisalarni eslab, bir lahza og'ir sukutga ketdi...

O'tgan kuni xufton paytida mulla Fazliddin o'zlaridan besh-olti uy narida turadigan bir xattot oshnasinikida iftor qilib o'tirganda qandaydir noma'lum kishilar uning uyiga bostirib kiradi. Hovlidagi it vovullab qo'ymaganda uni qilich bilan chopib tashlaydilar. Bugun bu yerga aravani minib kelgan xizmatkor yigitning og'ziga latta tiqib, qo'l-oyog'ini bog'laydilaru qaznoqqa tashlaydilar. So'ng uyga kirib, tintuv o'tkazadilar va po'lat sandiqni ko'radilar. Lekin uni ochishning ilojini topolmay, qulfini bolta bilan urib sindirishga kirishadilar.

Qilich bilan chopilgan it qattiq vangillaganda devordarmiyon qo'shnilar bir falokat bo'lganini sezadilar. Ulardan biri chiqib mulla Fazliddindan xabar olmoqchi bo'lsa, darvoza qarshisidagi daraxt panasida bir odam to'rtta otning jilovidan ushlab turibdi. Uning yuzi qora niqob bilan bekitib olingan, faqat ko'zlari ko'rinadi. Ichkaridan esa po'lat sandiq qulfiga urilayotgan bolta tovush eshitiladi...

Mulla Fazliddinga qadrton bo'lgan qo'shni uning uyiga yomon odamlar tushganini sezadi-yu, darhol xattotnikiga chopadi. Undan voqeani eshitgan mulla Fazliddin uyiga yugurib keldi.

Po'lat sandiqning qulfini sindirib ochib, undagi qog'ozlarni titkilayotgan bosqinchilar uy egasini ko'rib, darchadan ayvonga sakrashdi.

- To'xta, nobakor! - deb mulla Fazliddin bittasining qarshisidan chiqqan edi, yuziga qora niqob tutgan ayiqday zo'r yigit uni yelkasi bilan urib chetlatdi-da, ko'chaga otildi. Boshqalari ham ko'chadagi otlariga minib, bir lahzada g'oyib bo'lishdi. Mulla Fazliddin ularni quvlab yetolmasligini sezdi, to's-to'polon bo'lgan uyga qarab intildi va ochiq yotgan po'lat sandiqning tepasiga keldi. Tokchada qo'shaloq sham yonib turibdi. Uning yorug'ida aralash-quralash bo'lib ketgan, ba'zi joylari yirtilgan loyihalar va chizmalar ko'zga tashlandi. Sandiq ichida podshoh in'om qilgan oltinning bir qismi hamyoni bilan turgan edi. Shu yo'q. Lekin hozir mulla Fazliddinning ko'ziga oltin ham ko'rinmas edi. Uning butun xayoli sandiq tubidagi maxfiy tagqutini bекitib turgan silliq mis parchasida edi. Uni chapga sekin surgan edi, tagqutining kalit solinadigan joyi ochildi. Mulla Fazliddin atrofiga alangladi - uyda boshqa odam yo'q, qo'shnisi qaznoqdagi xizmatkorning oyoq-qo'lini yechish bilan ovora edi. Mulla Fazliddin qo'ynidan kichkina kalit olib, tagqutining qulfiga soldi. Qulf ochilgandan keyin tagqutining mis qopqog'ini sekin ko'tardi-yu, yupqa jild ichidagi suratlarini ochib ko'rdi... Keksa bog'bonning daraxt payvand qilayotgan payti... Chilmahram tog'laridagi ov tasviri... Eng pastda chang chalayotgan go'zal bir qizning surati...

Bu - Umarshayx mirzoning qizi. Andijon chorbog'ida podshoh oilasi uchun tillakori ko'shk qurgan paytlarida o'n sakkiz yoshlik Xonzoda begim uning musavvir ham ekanligini bilib qolib, o'zining suratini chizdirgan. Mulla Fazliddin bu ishni yashiriqcha qilgan. Agar shariat peshvolari uning odam suratini chizganini bilib qolishsa, sog' qo'yishmaydi. Yana tag'in go'zal malika bilan yashiriqcha til biriktirib surat chizgani qizning podshoh otasiga ma'lum bo'lsa bormi, mulla Fazliddinni tilka-pora qilib tashlashlari hech gap emas.

Shu sababli hozir uni eng qattiq qo'rqitgan narsa "B" bu suratning bosqinchilar qo'liga tushib qolish ehtimoli edi. Xayriyatki, ular sandiq tagida maxfiy tagquti borligini sezishmabdi. Lekin sandiqni otlariga o'ngarib ketishsa nima bo'lardi? Unda tagqutidagi suratlarini ham albatta topib olishardi!..

Xizmatkor yigit sal o'ziga kelgandan so'ng, mulla Fazliddin undan va qo'shnisidan voqeaning tafsilotlarini so'rab bildi, o'zining ko'rganlariga buni taqqoslab, shunday xulosaga keldiki, uning uyiga tushganlar - oddiy o'g'rilar emas, balki qaysi bir zo'ravon bekning yigitlari. Ular uyni tintib nimani qidirishgan? Tarhlarni tashlab ketishibdi. Demak, suratlarini izlashgan... Mulla Fazliddinning surat chizishini biladigan odam... unda qasdi bor bek yuborgan bo'lishi kerak bu yigitlarni!..

Iztirobli o'ylar tuni bilan mulla Fazliddin ko'ziga uyqu qo'ndirmadi. Urushning alg'ov-dalg'ovida tobora bo'yni yo'g'on bo'lib ketayotgan bebosh beklar esiga tushgani sari ko'ngli bezovta bo'lardi.

Andijonlik beklardan Hasan Yoqub degani shu yili bahorda mulla Fazliddinni chorbog'iga chaqirtirib, katta bir ish topshirmoqchi bo'ldi.

- Mirzo hammomidan ham ulkanroq bir hammom qurdirmoqchimen... Yozda salqinlaydigan marmar xo-nalari bo'lsin... - Yoqubbek ovozi pasaytirib davom etdi. - Chiroyliq asira qizlar sotib olg'aymen. Oltinim yetarli. O'sha qizlar hammomning marmar hovuzida cho'milganda men o'ltirib tomosha qiladigan maxfiy tuynuklari ham bo'lmog'i lozim. Uqdingizmi? - deb Yoqubbek xaxolab kuldi-da, gapning xulosasini ayt-di.- Ana shu hammomning tarhini o'zingiz chizing. Qurilishiga ham siz sarkor bo'ling. Qancha haq tilasangiz beray. Xo'pmi?

Me'morlikni muqaddas bir san'at deb ishongan mulla Fazliddin Yoqubbekning shahvoniy niyatlarini eshitib nafrati keldi:

- Janob bek, uzr, men harom ishdan qo'rqamen!..

- Nimasi harom?.. Men hammomni o'z aqchamga qurdirgaymen!

- Hammomga maxfiy tuynuklar qo'yib quradigan sarkorlar boshqa... Siz o'shalarga murojaat qiling. Menga Mirzo hazratlari pokiza bir dargoh qurdirmoqchilar. Shu kunlarda madrasa tarhini chizish bilan bandmen. Ruxsat eting, men boray...

O'rinlaridan turganda Yoqubbek mulla Fazliddinga o'qrayib ko'z tikdi:

- Lekin men aytgan gap shu yerda qolsin, janob me'mor. Aks holda...

- Albatta, bu gap shu yerda qolur! Lekin siz ham mendan ozurda bo'lmang. Ora ochiq! Ma'qulmi, janob bek?

- Ma'qul!

Mulla Fazliddin shu bilan bu bo'yni yo'g'on bekdan qutuldim, deb o'ylagan edi. Lekin bundan o'n besh kuncha burun Ahmad Tanbal degan bir badavlat bek mulla Fazliddinni so'roqlab, kechki payt uning uyiga keldi. Ikkovlari xoli qolganda Ahmad Tanbal cho'ntagidan bir hamyon oltin oldi-da, mulla Fazliddinga uzatdi:

- Taqsir, mana shu oltinni olingu bitta surat chizib bering.

- Qanaqa surat?

Yoshi yigirma beshlardan oshgan bo'lsa ham, yuziga hali durust soqol chiqmagan, ko'sanamo Ahmad Tanbal og'zini me'morning qulog'iga yaqinlashtirib shivirladi:

- Malikamizning surati kerak menga!

- Qaysi malikamiz? - sergaklanib so'radi mulla Fazliddin.

- Chorbog'da tillakori ko'shk qurganingizda ko'rgansiz... Xonzoda begim... O'zi ham sizning san'atingizga ixlosmand emish-ku...

Mulla Fazliddinning yuragi taka-puka bo'lib ketdi. Nahotki bu bek po'lat sandiqdagi suratdan xabardor bo'lsa!

- Kim sizga shunday dedi?.. Men me'mormen... Men faqat imoratlarning suratini chizamen...

- Mendan yashirmang, janob me'mor! Men shariat peshvosi emasmen. Surat chizishni bizda man qilganlariga men ham qarshimen! Hirotda Shohruh mirzo Boysunqur mirzo uchun qurdirgan saroyning devorlari go'zal qizlar surati bilan bezalgan ekan. To'g'rimi?

- To'g'ri-yu, lekin... Har joyning o'z toshu tarozisi bor. Agar Xonzoda begimning surati haqida siz aytgan gapni podshoh hazratlari bilib qolsalar, nima bo'lishini o'ylaysizmi?

- Bilmagay! - deb shivirladi Ahmad Tanbal. - Ikkovimizdan boshqa hech kim ogoh bo'lolmagay! Xo'p deng! Mang, oltinni oling!

- Shoshmang, bek. Meni surat chizadi, deb sizga kim aytdi?..

- Eshitdik-da!

- Kimdan?.. Hasan Yoqubbekdanmi?..

- Hasan Yoqubbek bir bog'bondan eshitgan ekan...

"Demak. Ahmad Tanbalning bu yerga kelganidan Hasan Yoqubbek xabardor! - O'yladi mulla Fazliddin.- Bular birgalashib meni qo'lga tushurmoqchi bo'lsa kerak. Sendek qurbaqataxlit bek uchun Xonzoda begimning suratini chizib berib men ahmoq emasmen!"

- Janob Ahmadbek, kamina bog'larning suratini chizganda bir chetiga bog'bonni ham tasvirlashim mumkin. Me'morlik san'ati buni

inkor etmaydi. Ammo malikaning suratini chizish uchun menda na san'at bor, na haq va na jur'at!

- Xullas, mening so'zimni yerda qoldirmoqchimisiz?

- Boshqa ilojim yo'q. Meni ma'zur tuting, janob bek. Bunday taklif bilan kelish siz uchun ham xatardan xoli emas!

- E, men buzdillardan[5] emasmen! - deb Ahmad Tanbal qahr bilan o'rnidan turdi va yirik tishlarini irjaytirib qo'shib qo'ydi: -

Lekin siz mening shaxtimni qaytarganingiz uchun hali pushaymon bo'lursiz!

Bu tahdid mana endi to'rtta bosqinchining qiyofasiga kirib, qorong'ida uning uyiga bostirib kelgan bo'lsa ajab emas. Qurolsiz, navkarsiz mulla Fazliddin Ahmad Tanbalday yuz-ikki yuztadan qurolli yigitlari bor beklarga qanday bas keladi? Lekin "bo'lari bo'ldi", deb indamay yuraversa, bu quturgan bek ertaga beshbattar yomonliklar qilishi mumkin emasmi?

Mulla Fazliddin ertalab podshoh in'om qilgan to'bichoq otni mindi-da, shahar dorug'asi[6] qabul qiladigan mahkamaga yo'l oldi. Uzun Hasan ismli ingichka, novcha dorug'a askarlikka odam olish va shaharni yaqinlashib kelayotgan dushmanidan himoya qilish tashvishi bilan band ekan. Mulla Fazliddinning arzini qayoqqadir ketmoqchi bo'lib shoshilib turgan paytda tingladi-da:

- Tarhlarigizga tegmay, hamyoningizni olib ketgan bo'lsa, bu - to'qaydan chiqqan o'g'rilarning ishi, - dedi. - Yog'iy tashvishidan qutulsak, to'qaylarni o'g'rilardan tozalagaymiz... Hozir ahvolni ko'rib turibsiz!..

Qo'l qovushtirib tikka turgan mulla Fazliddin dorug'aga yaqinroq keldi:

- Mening boshqa gumonim bor, janob dorug'a, - dedi. So'ng Ahmad Tanbalning surat chizdirmoqchi bo'lganini, rad javobi olganda esa achchiqlanib ketganini aytib berdi.

- Kimning surati? - deb dorug'a qiziqib qoldi.

Mulla Fazliddin Xonzoda begimning nomini tilga olishga qo'rqdi.

- Parilar suratimidi? Yaxshi tushunmadim.

- Sandig'ingizda parilar surati bormidi? Bosqinchilar shuni olib ketibdimi?

- Surat o'zi bo'lmasa neni olib ketsin! Men hazrati oliylari buyurgan madrasa tarhini chizish bilan bandmen. Suratlashlikka vaqtim yo'q. Sandiqda xomaki loyihalarim bor edi, xolos.

- Ular joyida qolganmi, axir? Undoq bo'lsa Ahmadbekdan nechun gumonsiramodasiz?

- Sababini aytdim, janob dorug'a! Taftish o'tkazishingizni so'raymen!

- Ahmadbek - sultonlar avlodidan ekanini unutgan bo'lsangiz, men eslatib qo'yay.

Hazrati oliylarining katta xotinlari Fotima begim Ahmadbekka qarindosh bo'lurlar. Fotima begimning chaqirig'i bilan Sulton Ahmadbek bugun azonda poytaxtimiz Axsiga ketdilar.

"Agar o'sha bek sandiqdagi suratlarni qo'lga tushirsa, Axsiga eltib, podshoh oilasiga ko'rsatmoqchi bo'lganmi?- degan o'y mulla Fazliddinning ichini muzlatib o'tdi. - Bular mening qonimga shunchalik tashnami? Balki Ahmad Tanbal Xonzoda begimni ham shu surat orqali qo'lga tushirmoqchidir? Hali uylanmagan bu bek podshoga kuyov va Xonzoda begimdek go'zal qizga er bo'lishni jon-dili bilan istasa kerak!"

O'rgimchak to'riga o'xshash yopishqoq bir balo atrofini o'rab kelayotganini sezgan mulla Fazliddin jon-jahdi bilan bu to'rni yirtib chiqib ketishga urindi:

- Janob dorug'a, men sizdan adolat istab keldim! Podshoh hazratlari meni sizning himoyangizga topshirgan edilar! Agar bosqinchilarni topib jazo bermasangiz, men podshoh hazratlarining huzurlariga panoh istab ketishga majbur bo'lurmen!

- Ammo shuni bilingki, janob me'mor, hazrati oliyning huzuriga sizdan ham oldin ba'zi bir gaplaringiz yetib borishi mumkin!

- Ya'ni, qaysi gaplarim, janob dorug'a?

- Ba'zi me'morlar o'zlarini podshohlardan ham baland qo'yarmishlar. "Bu taxtu saltanatlar benomu nishon yo'qolur, faqat me'moru musavvirlar yaratgan zo'r san'at asarlari tirik qolur", degan gustoxona aqidalar bizga ma'lum!

Mulla Fazliddin bugun Quvada pochchasining uyida bexosdan aytib yuborgan bu e'tiqodini boshqa ishongan odamlariga ham aytgan paytlari bo'lgan edi. Ana shu ishonganlaridan allaqaysisi ayg'oqchilik qilib, bu gapni dorug'aga yetkazganini, endi dorug'a buni podshohga dasturxon qilib olib borishi mumkiligini sezdi-yu, badanidan sovuq ter chiqib ketdi. Lekin dorug'aga sir boy berish qanchalik xatarli ekanini payqab:

- Bu hammasi ig'vo! - deb xitob qildi: - Janob dorug'a, sizning ustingizdan ig'vo qiluvchilar ham oz emas! Buni bilursiz! Men Andijonda neki bino qilgan bo'lsam, hammasiga Mirzo hazratlarining nomlarini bitmoqdamen! Arkdagi devonxonani ko'ring!

Chorbog'dagi ko'shkni ko'ring! Men ularning biror joyiga o'z nomimni yozibmenmi? Qani, ig'vogarlar dalil keltursinlar! Men hammasiga Mirzo hazratlarining muborak nomlarini bitganmen! Demak, tarixda mening nomim emas, Mirzo hazratlarining nomi qolsin, deganmen! Shundoqmi, yo'qmi? Qani ayting!

Dorug'a bu mantiqli dalillarni rad etolmasdan:

- Shundoqlikka shundoq, ammo...

- Ammosi yo'q, janob dorug'a! Siz meni bosqinchilardan himoya qilish o'rniga, ayg'oqchilarning tuhmatiga ishonadigan bo'lsangiz, men alhol Axsiga borib, Mirzo hazratlariga arz qilurmen!..

Uzun Hasan bu do'qni pisand qilmay:

- Mayli, boring, arz qiling! - dedi. - Lekin shuni bilingki, atrofimizni yog'iy bosgan bu xatarli damlarda podshohga me'mordan ko'ra navkar zarurroq! Ahmadbekdek, mendek jangovar beklar uchun podshoh hozir sizdeklardan qanchasining bahridan o'tur!

- Axsiga borganda ko'urmiz, - deb mulla Fazliddin mahkamadan shaxt bilan tashqariga chiqdi. Uning vajohati hoziroq Axsiga, podshoh huzuriga arzga boradiganga o'xshardi.

Lekin u otlanib uyiga qaytayotganda sal hovuridan tushdi-yu, Uzun Hasan aytgan so'nggi gaplarda achchiq bir haqiqat borligini sezdi. Yov qurshovida qolayotgan Umarshayx mirzo bitta me'morni deb yuz, ikki yuzdan navkari bor zo'ravon beklarga qarshi bormasligi aniq. Ahmad Tanbal bugun Axsida - shoh saroyida. Agar u mulla Fazliddinning malika suratini chizgani haqida gap tarqatsa... Lekin Ahmad Tanbal buni qanday payqaganikin? Mulla Fazliddin Xonzoda begimning suratini chizish uchun u bilan tillakori ko'shkda pinhon uchrashganda buni zimdan ko'rib qolgan kanizlar yoki savdarlar[7] bo'lsa, Ahmad Tanbal shuning bir chetini eshitib, haligi hamyonni ko'tarib kelganmikin? Bosqinchi yigitlarini ishga solib ham maqsadiga yetolmagan bu yovuz bek endi shoh saroyiga borib peshgirlik qilishi mumkin. Agar u o'zi eshitgan mish-mishni haramdagi ayollar orqali podshohning qulog'iga yetkazsa... Umarshayx mirzo bo'y yetgan qizining qayoqdagi bir me'mor bilan yashi-riqcha uchrashib, surat chizdirganini o'z sha'niga katta isnod deb bilishi aniq. Shoh iskovuchlari ishga tushirilsa, mulla Fazliddin yashirib yurgan suratni topib olib, Ahmad Tanbalning gapiga dalil qilish qo'llaridan keladi. Ana undan so'ng shoh qiziga isnod keltirgan musavvirni ming qiynoqlarga solib o'ldirishlari turgan gap!

Mulla Fazliddin Xonzoda bəgimning suratini chizish bilan nechog'liq xatarli ishga qo'l urganini endi astoydil his qildi. Agar surat qo'lga tushsa, u qiz ham malomatga qoladi. Dunyo busiz ham tashvish-tahlikaga to'la!.. Mulla Fazliddin tagqutidagi malika suratini titroq qo'llar bilan jilddan oldi. Ig'vogar ablahlarga dalil qoldirmaslik uchun buni yo'q qilishi kerak! Mulla Fazliddin o'choqda yonayotgan olovga yaqin bordi.

Rangli bo'yoqlar bilan ishlangan mo'jazzgina suratdagi go'zal qiz shu payt unga tirik bir odam bo'lib ko'rindi. Alanga yolqinida qizning kipriklari, lablari bilinar-bilinmas nafis harakatlar qilayotganga o'xshab ketdi. Qizning aqlni shoshiradigan jozibasi bor edi. Bu joziba mulla Fazliddinni har galgiday yana sehrlab oldi, boyagi tahluka xayolidan uzoqlashib, qalbida iliq tuyg'ular uyg'ondi. "Nahotki men bu qizga oshiq bo'lsam?" - hayrat ichida o'ylandi mulla Fazliddin. - Qora xalq orasidan chiqqan menday bir suratkashning shoh qiziga muhabbat qo'yishi kulgili emasmi? Yo'q! Men faqat o'zim chizgan suratga b' O'z ijodimga mehr qo'yganimen, xolos! Boshim omon bo'lsa, bunday suratni yana chizgaymen!"

Shu o'y bilan suratni o'tga tashlamoqchi bo'lib egildi. Qiz tasviri olovga yaqinlashganda yuzi qizarib bo'g'riqqandek, ko'zlari esa chaqna ketgandek ko'rindi. Mulla Fazliddin tirik odamni o'ldirayotgandek, seviklisini o'tga tashlayotgandek seskanib orqaga chekindi. Ichki bir ovoz uni "Qo'rqoqsen!" degandek jerkidi. "Dushmanlaring ustingga bostirib kelayotgani yo'q-ku! Ahmad Tanbal ham Axsida. Bilib qo'y, sen bunday go'zal suratni ikkinchi marta chiza olmassen! Tasvirga bunchalik tirik joziba baxsh eta olganing b' takrorlanmas bir ilhomning natijasi. Botir bo'lsang, qutqarib qolursen!"

Mulla Fazliddin suratni tagqutiga qaytarib soldi-yu, xizmatkor yigitni chaqirdi.

- Ko'chlarni yig'ishtir! Aravani qo'sh! Quvaga jo'nagaymiz!.. Tez!.. Tezroq!..

Mana hozir opasining uyida o'tirib, yuz bergan voqeani pochchasi bilan jiyani so'zlab berar ekan, po'lat sandiqda Xonzoda bəgimning surati borligini ularga ham aytmadi. Bu sirni u hech kimga bildirmoqchi emas edi..

- Vo' darig'! - deb Tohirning otasi og'ir ux tortdi:- Bizning suyangan tog'imiz siz edingiz, mulla Fazliddin!.. Endi siz ham quvg'inga uchragan bo'lsangiz.

- Nachora? Hammamizning ham taqdirimiz qil ustida turibdi!

- Podshohga arzga borsangiz, dodingizga yetmasmikin, mulla tog'a?

- Bu to'polonlar bosilsa, bir marta borib arz qilishim aniq. Agar dodimga yetsa yetdi, yetmasa, yana Hirotda qaytib keturmen! Alisher Navoiy Shifoia degan bino qurdirmoqchi, deb eshitgan edim. Olamda biz uchun yongan yagona umid chirog'i o'sha siymo bo'lib qoldi.

- Hirotda orzusini qilmang, mulla Fazliddin, Far-g'onada ham hunaringizning qadriga yetadigan odamlar bor. Quvanning ko'prigi sizning rejangiz bilan qurilgan edi. Xalq haligacha sizni duo qilib yuribdir.

- Xalq! Qani endi bu ko'prikdan faqat xalq o'tsa! Erta-indin bu ko'prikdan yog'iy qo'shinlari o'tib kelur! Xalqning boshiga yog'iladigan balolarni o'ylasam, bugungi jalalar selga aylanib, o'sha ko'prikni oqizib ketmaganiga afsus qilamen! Agar yog'iy, bu tomonga o'tolmasin deb, o'sha ko'prikni hozir yondirib yuborsalar, men jon deb rozi bo'lur edim!

"Chindan ham, - O'yladi Tohir o'zicha, - yog'och ko'prik. Yog' sepsa yonur. Yog'iy faqat shu ko'prikdan o'tishi mumkin. Kechuv ham yo'q. Hammayoq botqoqlik, qamishzor. Agar ko'prik yondirilsa yog'iy o'tolmagay!" Tohir kutilmagan joydan najot yo'lini topganday bo'ldi. Tasavvurida gavalangan yong'in alangasidan go'yo uning badani qizib ketganday tuyuldi. Robiyani balo-qazodan asraydigan eng zo'r qalqon ana o'sha olov bo'lishi mumkin! Tohir qaltis istakdan ko'zlari yonib otasiga qaradi.

"Aysammikin? Yo'q! Rozilik bermas. Yolg'iz o'g'ilmen. Tog'am... nozik odam, aralashmagani ma'qul. Tavakkalchi yigitlardan topishim kerak!"

Tohir sekin o'rmidan turib, hovliga chiqdi.

Osmonni to'ldirgan bulutlarning yirtig'idan birda-yarim yulduzlar ko'rinib qoladi. Uylar chiroqsiz. Ko'chalar sukutda. Ahyon-ahyonda kuchuklar hurgani eshitiladi.

Iftorni qilib chiqqan Mahmud Tohirga darvoza oldida uchradi. Robiyaning akasi bo'lgan bu kosib yigit Andijon qo'rg'oniga ketishdan gap ochgan edi:

- E, bu niyatlar hammasi puchga chiqdi! - deb Tohir unga tog'asidan eshitganlarini aytib berdi. Mahmudni ham birdan g'am bosib:

- Endi qaydan najot izlaymiz, e xudo! - dedi.

- O'zing uchun o'l yetim, degan gap bor, Mahmud... Yur, darvozaxonaga kiraylik. Bir sir aytamen. Og'zing-dan chiqarma!

Ko'prikni yondiramiz!..

- Qanday qilib? - hayrat bilan so'radi Mahmud.

Tohir unga o'zining rejasini shivirlab tushuntirdi.

- Yog' sepsak, yog'och tez yongay. Bidingmi?

- Jinni bo'libsən! Ko'prikda soqchilar bor-ku.

- O'zimizning beklar qo'ygani soqchilarmi? Hali yog'iy yaqin kelsa hammasi qo'rg'onga qochgay. O'shanda biz...

- Yo'q, shoshma! Axsidan bizning podshomiz qo'shin tortib kelayotgan emish. Bu ko'prik hali o'zimizga kerak!..

- Podshoying qo'rg'onidan chiqsa shu kungacha chiqar edi! Ana, Marg'ilon ham boy berilibdi! Podshodan darak yo'q!..

- Bilmasam, kadxudo[8] guzarda ishonitirib aytdi. "Podsho hazratlari yo'lda, erta-indin himoyamizga yetib kelishlari aniq!" - dedi.

- Chindan yo'lga chiqibdimi-a?

- Ha, o'z qulog'im bilan eshitdim! Bultur podshomiz yog'iy bilan Xo'janddan nari Xovosga borib urushgan ekan-ku. Quva Axsiga Xovosdan yovuqroq[9] emasmi?

- Yovuqlikka yovuq-ku!.. Zora sen aytganing rost chiqsa-ya, Mahmud?

- Ha, axir, ko'prikka soqchilarni bekorga qo'ygani?.. Podshomiz erta-indin kelib jonimizga oro kirgay... Mana, ko'rursen!..

Shu topda Tohirning ko'nglida ham umid uchqunlaganday bo'ldi. U qorong'i osmonning uzoq bir chetida b' Sirdaryodan narida joylashgan Aysi tomonga intizor ko'zlar bilan tikildi.

Aysi - Ajalga Davo Yo'q

1

Baland tepalik ustiga qurilgan Aysi qal'asi tun og'ushida tog' qoyasiga o'xshab qorayib ko'rinadi. Qal'a etagida Kosonsoyning Sirdaryoga guvullab quyilayotgani, ikki daryo to'lqinlari bir-birlari bilan olishib, qirg'oqqa shaloplab urilayotgani uzoqdan eshitilib turadi.

Axsining hukmroni Umarshayx mirzo bu kecha haramda o'n sakkiz yoshlik Qorako'z bəgimning xobgohida uxlab yotibdi.

Shohona to'shakning ipak pardasi ortida bittagina sham lipillab yonib turibdi. Uning zaif yog'dusi tashqaridan bosib kirmoqchi bo'layotgan tun qorong'isidan qo'rqqanday titrab-qaltiraydi.

Sahar paytida qal'a sukunatini buzib hazin surnay tovushi yangradi. So'ng unga qo'sh naqora tovushi jo'r bo'ldi. Ro'za tutish - shohu malayga barobar kelgan majburiyat bo'lgani uchun surnay va naqora saroy ahlini saharlikka uyg'otmoqda edi.

Yoz tunlari qisqa, uyquga to'ymay saharlikka turish xiyla noxush. Shunday bo'lsa ham Qorako'z begim o'rnidan ohista turib yuvindi, kiyindi. Lekin parqu to'shakda baquvvat qo'llarini ipak choyshabdan chiqarib uxlab yotgan Umarshayx mirzo hamon uyg'onmas edi.

Xobgohdan ikki xona narida hashamatli tanobiy uyda allaqachon tuzab qo'yilgan dasturxon Mirzoga muntazir edi. Uning kecha iftordan so'ng bergan amriga muvofiq bugungi saharlik uchala xotinlari va bolalari bilan birga qilinishi kerak edi. Mirzoning birinchi xotini Fotima Sulton, ikkinchi xotini Qutlug' Nigor xonim, o'n sakkiz yoshlik qizi Xonzoda begim va o'n yashar o'g'li Jahongir mirzo - hammalari o'sha tanobiy uyga yig'ilgan edilar. Lekin hazratning o'zlari kelmaguncha hech kim tamaddi qila olmas edi.

Ichki eshikdan Qorako'z begim chiqib keldi. Kichik jussali bu yosh juvon tepada yonayotgan qandil yorug'ida behad chiroyli ko'rindi. U katta begimlarga uyalibgina salom berdi-da, hazratni uyg'otishga jur'at etolmaganini aytdi.

Qorako'z begimning yoshligi, go'zalligi, xususan, uyalib gapirishi hozir uning eng suyuqli xotin ekanini esga tushirdi-yu, Fotima Sultonning rashkini qo'zg'adi.

- Hazratimni muncha qattiq uxlatibsiz, endi uy-g'otish nechun ilkingizdan kelmaydir?

Qutlug' Nigor xonim bolalar oldida qilingan bu kinoyadan ozorlanib:

- Qo'ying, og'a oyi. Bu begimda ayb yo'q! - dedi.

Xonzoda begim oyisining yuziga ma'noli ko'z tashlab: "Ayb bizning otamizdami?" demoqchi bo'ldi. Podshoh ota qizi tenglik Qorako'z begimning xobgohida, qonli urush hammani besaranjom qilib turgan shunday tahlikali tunda qotib uxlab yotishi unga behad xunuk tuyuldi. Hozir otasi kelsa, Xonzoda begim uning yuziga qaray olmasligini sezdi-yu, oyisidan iltimos qildi:

- Ruxsat bering, men ketay... Saharlikni boshqa qizlar bilan qilay...

- Hazrat otangiz so'rasalar, biz ne deymiz? Xafa bo'lmasinlar, tag'in. Sabr qiling, qizim... Muncha oshiqmang...

Tashqari eshikdan ta'zim qilib kirgan choshnagir[10] ayol ovozi qo'rquv bilan pasaytirib xabar berdi:

- Osmonda yulduzlar siyrak qoldi. Hademay tong yorishur. Hazrati oliy saharliksiz qolurlarmu?

Tong otib, azon aytilgandan so'ng ro'za o'z kuchiga kiradi, hech kim hech narsa yeb-ichishi mumkin bo'lmay qoladi. Uzun va issiq yoz kunida podshohni saharliksiz qoldirish begimlar uchun o'zlari och-nahor qolishlaridan qo'rqinchliroq edi.

Barcha ko'zlar ichki eshik oldida iymonib turgan Qorako'z begimga tikildi. Mirzo uning xobgohida yotibdi, u yerga kirib hazratning shirin uyqusini buzishga boshqa hech kim botinolmaydi. Choshnagir ayol Qorako'z begimga iltijo qildi:

- Iloho Rustamday o'g'il ko'ring, begim!.. Bugun umidimiz sizdan!

Qorako'z begim tashvishli yuz bilan sekin burildi-yu, ichki eshiklardan o'tib, xobgohga qaytib bordi. Umarshayx mirzo boshi yostiqaqqa botib, qattiq uxlamoqda edi. Qorako'z begim oltin shamdonni parda ortidan olib, naqshin tokchaga qo'ydi. Sham yorug'i Mirzoning yuziga tushdi. Ammo bu ham uni uyg'otolmadi - Mirzo kechasi ma'jun[11] yegan edi.

Qorako'z begim uni cho'chitib yuborishdan qo'rqib, mayin tovush bilan:

- Hazratim! - deb chaqirdi. Bu ham kor qilmadi. Qorako'z begim gilam uzra cho'kkalab, vahimadan xiyol titrayotgan nafis qo'llarini hazratning mayin choyshab ustida yotgan zalvarli bilagiga qo'ydi. To'shakdan gul hidi kelmoqda edi - kecha oqshom choyshablarga gul atri sepilgan edi. Qorako'z begim Mirzoning uyg'onmayotganidan ajablanib, unga tikilib qaradi. Lablari yarim ochiq, oqish yuzi osoyishta. Shu yotishda u qo'rqinchli podshoh emas, hali qirq yoshga to'lmagan va bahodirona uyquga cho'mgan ko'hlik bir yigit bo'lib ko'rindi. Bu yigit Qorako'z begimga to'satdan juda g'animat tuyuldi. Hozir yurt notinch, Axsiga yov bostirib kelyapti. Mirzoni ajal kutayotganini oldindan sezgandek, Qorako'z begimning yuragi yomon bir uvushdi. U to'satdan egilib, Mirzoning yuzidan, ko'zlaridan vidolashgan kabi o'pa boshladi.

Umarshayx mirzoning kipriklari titradi. U ko'zini ochib, tepasida turgan Qorako'z begimga karaxt yuz bilan bir lahza tikilib turdi. Qorako'z begimning katta-katta ko'zlari xavotirlik to'yg'usidan yana ham ulkanlashib ketdi. U uyqudagi Mirzoni o'pish beadablik sanalishidan tahlikaga tushgan edi. Mirzo:

- Sizmi? - dedi-yu, nima bo'lganini fahmlab, kulimsiradi.

Qorako'z begim endi yengil tortdi va dadillanib ta'zim qildi.

- Hazratim, saharlik vaqti o'tib ketmasin.

- Sizning bo'salaringiz saharlikdan shirinroq...

Begim jiddiy gapirdi:

- Og'a oyim, xonim oyi - hammalari hazratimga muntazirlar.

Umarshayx mirzo bugungi rejalari va urush tashvishlarini eslab, qovog'ini soldi-da, indamay o'rnidan turdi.

U zardo'zi ko'rpachalar to'shalgan tanobiyya to'rdagi eshikdan kirib keldi. Sallasi va kamariga qadalgan qimmatbaho gavharlar sham yorug'ida nafis jilolanardi. Odatdagi ta'zimlardan so'ng, ayollar nafaslarini ichlariga olib, bir lahza jim qoldilar. Podshoh kimni qaysi yoniga taklif qilsa - kimning hurmati qay darajada ekani shu bilan belgilab beriladi.

Farg'ona vodiysiga uch tomondan dushman hujum qilib kelayotgan shu og'ir vaziyatda Umarshayx mirzo hamma xotinlariga iloji boricha iltifot ko'rsatmoqchi bo'ldi. Xotinlari orasida eng yoshi ulug'i va eng obro'parasti Fotima Sulton bo'lganligi uchun Mirzo bi-rinchi bo'lib uni yuqoriga taklif qildi. Fotima Sultonning ko'zlari quvonchdan chaqnab ketdi. U podshohning o'ng tomoniga o'tmoqchi bo'lib borayotgan edi. Biroq Umarshayx mirzo unga chap tomonidan joy ko'rsatdi. Eng mo'tabar hisoblangan o'ng tomoniga esa Qutlug' Nigor xonimni taklif qildi. Xonim - taxt vorisi Zahiriddin Muhammad Boburning onasi edi, uning o'ng tomonida o'tirishi adolatdan ekanini kichik xotinlar tan olar edilar. Ammo Fotima Sulton o'zining hurmati Qutlug' Nigor xonimnikidan past ekanini yana bir marta his qilib, ko'zlari alam bilan qisildi.

Dasturxonga tortilayotgan kiyik kabobi, kaklik go'shtlari hazratdan so'ng Qutlug' Nigor xonimga qo'yilar, undan keyin Fotima Sultonga navbat kelar edi. Shu sababli og'izda eriydigan eng a'lo go'shtlar ham Fotima Sultonga ilitma ovqatdek mazasiz tuyulardi.

Oqshom iftorda yoyilgan taomlar hazm bo'lib ulgurmagan, dasturxon atrofida gilarning ko'pchiligi hali kun bo'yi och yurishini o'ylab, o'zini majbur qilib bo'lsa ham ko'proq ovqat yeyishga intilar edi. Qutlug' Nigor xonimning yonida o'tirgan Qorako'z begim ovqatdan ham ko'proq bodring, handalak yer, sharbat ichar edi - kecha kun issig'ida tashnalikdan nihoyatda qiynalgani esidan chiqmas edi.

Osmon oqarib qoldi. Tong yorishgan sari qandildagi shamlarning nuri xira torta boshladi. Azon aytadigan payt o'tib boryapti. Arkdan tashqaridagi masjidning imomi koshinlik minoraga chiqib, bakovul[12]ning ishorasini sabrsizlik bilan kutayapti. Axir Mirzo hazratlari saharlik qilib ulgurmasdan, azon aytish xatardan xoli emas. Ovqat yeyilib, choyga o'tilganda Umarshayx mirzo xotinlariga vaziyat qanchalik og'irlashayotganini aytib berdi.

Shu payt masjid tomondan azon tovushi eshitildi. Choy ichayotgan Xonzoda begim shoshilib piyolasini dasturxonaga qo'ydi. Umarshayx mirzo xotinlariga bir-bir qarab, dedi:

- Mo'ysafidlar "to'rt muchang butun bo'lsin", deb duo qilurlar. Fotima Sulton, Qutlug' Nigor xonim, Qorako'z begim, farzandlarimiz Xonzoda begim, Jahongir mirzo - har biringiz oilamizning aziz bir muchasidir. Istaymenki, bu mushkul vaziyatda hamma muchalarimiz butun bo'lsin, bir-birlariga mehru shafqat ko'rsatsin. Ilik[13] o'z o'rnida aziz. Ko'z o'z o'rnida mo'tabar. Agar ko'z bilan ilik bir-biriga nizo qilsa, bundan har ikkisi jabr ko'rur.

So'nggi gap Fotima Sulton bilan Qutlug' Nigor xonimga qaratilganini hamma sezdi. Xonimning xayoli shu xatarli vaziyatda otadan uzoqda - Andijonda turgan yolg'iz o'g'li Boburda edi. Hazrat uni nega farzandlari qatori tilga olmadi?

- Hazratim, bergan o'g'itingizni bebaho gavhar o'rnida qabul qilurmiz, - dedi Nigor xonim. - Ijzat bersangiz, bitta o'tinchim bor. - Ijzat.

- Urush xatari kuchlik ekan. Bobur mirzoni Andijondan poytaxtga chaqirtirsangiz, yonimizda bo'lsalar...

- Andijon qal'asi mustahkam. Bobur mirzo u yerda bo'lsa qal'a yanada mustahkam bo'lur. Bizning Mirzoga ishonchimiz katta.

Bu javob bilan xonimning iltimosi rad etildi. Fotima Sulton yonida uyqusirab o'tirgan o'g'ilchasi Jahongir mirzoni sekin bag'riga bosib, boshini silab qo'ydi. Bu bilan u Qutlug' Nigor xonimdan ko'ra o'zining ahvoli yaxshiroq ekanini namoyish qilmoqchi edi.

- Bobur mirzoning onasi sizdan umrbod minnatdor, hazratim, - dedi Qutlug' Nigor xonim, - faqat hali o'n ikki yoshga to'lmagan bola... urush maydonida...

- Xonim, ortiqcha xavotirga o'rin yo'q. Bobur mirzoning yoniga eng yaxshi beklarimiz yuborilgan. Yosh bo'lsa ham sarkardalikka tayyorlanmog'i zarur. Agar mening kunim bitsa, o'rnimni Bobur mirzo olg'ay.

Endi o'ttiz to'qqiz yoshga kirgan va qirchillama yigit yoshini yashayotgan Mirzoning o'z o'limi haqidagi so'zlaridan haram ahli og'ir jimlikka cho'mdi. Hammaning xayoli qonli urushga ketdi. Xonzoda begim otasi haqidagi boyagi noxush o'ylarini unutib, unga ko'zi mo'ltirab qaradi. Umarshayx mirzo gapining ta'sirini yanada oshirgisi kelib davom etdi.

- Agar men bu foni dunyodan ko'z yumsam, hammangiz Bobur mirzoning amrini hozirgi mening amrim kabi bajo keltirgaysiz. Jahongir mirzo!

Podshoh otasi bilan muomalaga yaxshi o'rgatilgan o'n yashar bola darhol sergaklanib, qo'lini ko'ksiga qo'ydi:

- Labbay, hazratim!..

- Mening bu gaplarimni sen ham esda tutgil. Bobur mirzo sendan faqat ikki yosh katta bo'lsa ham, agar mening o'rnimda qolsa, sen unga farzanddek sodiq bo'lg'il.

- Xo'p, hazratim!..

Bola otasining so'zlaridagi ma'noni durust tushunmagani uchun bunchalik tez va oson "xo'p" dedi. Ammo ayollar murakkab hislar tug'yonida qoldilar. Qorako'z begimning Umarshayx mirzoga termilib turgan ko'zlarida yosh yiltilladi. Mirzo buni ko'rdi-yu, suyukli xotining boyagi o'pichlari esiga tushib, vidolashuv alomatiga o'xshab tuyuldi. Umarshayx mirzo o'zining so'nggi gaplari ham vasiyatga o'xshab ketganini endi sezdi. Yuziga birdan ajal sharpasi tekkanday yuragi "shig" etdi. "Menga ne bo'ldi? O'limni bo'ynimga olib vasiyat qildimmi? Yo'q, yo'q!"

Mirzo o'z gaplaridan o'zi qo'rqib ketganini payqagan Xonzoda begim bugun otasining allanechuk yordamga muhtoj bir ahvolda ekanini ko'rib, unga bexosdan rahmi keldi.

- Hazratim, men mungliq qizingiz, sizga xudodan Shayx Sa'diyning umrini tilaymen! Ilohim yuzga kiring!

- Aytganing kelsin, qizim! - deb Umarshayx mirzo yengil bir so'lish oldi. U qizining ziyrakligini, so'nggi paytda bo'y yetib, husni yetilib, ko'zga nihoyatda yaqin bo'lib qolganini go'yo endi sezdi-da, qo'shib qo'ydi:- Men axir sening to'yingni o'tkazmoqchimen!

Xonzoda begimni Samarqand podshosining o'g'li Boysunqur mirzoga so'ratgan edilar. Lekin Umarshayx mirzo bunga rozi bo'lmagan edi. Mana endi agar juda do'ppi tor kelsa, balki u qizini podshoh akasining o'g'liga berib, shu yo'l bilan urushni yarashga aylantirar? Lekin bunday istiqbol Xonzoda begimga qorong'i tunde mavhum va vahimali tuyulardi. Uning boshqa orzulari bor edi. Shuning uchun otasining so'nggi niyatidan cho'chib, gapni boshqa yoqqa burdi:

- Agar inimiz Bobur mirzoni chaqirtirish imkonsiz bo'lsa, men bilan oyimga ruxsat bering, biz Andijonga boraylik!

- Qizim, sen mening eng bebaho gavharlarimdansen. Bu xatarli asnoda seni qanotim ostidan chiqarmagaymen!

- Undoq bo'lsa menga ruxsat bering, hazratim! - dedi Qutlug' Nigor xonim.

- Xonim, Marg'ilondan chopar kutmoqdamiz. Vaziyat aniqlansa, ruxsat olursiz.

Umarshayx mirzo dasturxonaga fотиha o'qib, o'rnidan turdi-yu, shoshilinch tadbirlar o'ylab, haramdan chiqdi.

Haramga kirish huquqidan mahrum qo'rchilar tuni bilan tashqarida qo'riqchilik qilgan edilar. Endi hazrati oliyning e'tiborini tortmaslikka va xayolini bo'lmaslikka tirishib, sekimgina unga ergashdilar.

2

Tong endi otgan, hali o'tob chiqmagan bo'lsa ham ko'pchilik beklar va mulozimlar devoniyomda hozir erdilar. Hammalari Mirzoni ta'zim bilan qarshi oldilar. Zarbof to'n kiygan, beliga tilla kamar bog'lagan sersoqol eshik og'a birinchi vazir darajasidagi eng katta bek edi. Mirzo unga yuzlanib, qaerdan chopar borligini so'radi.

- Hazrati oliylari, Isfaradan.

Eshik og'a ikki bukilib ta'zim qilar ekan, yuzi tund ko'rindi.

- Qanday xabar, bek?

- Hazratim, qulingizning bir qoshiq qonidan o'ting...

Demak, Isfara ham yov qo'lida! Mirzo ichki bir titroq bilan Marg'ilon choparini so'radi.

- Hazratim, Marg'ilon chopariga intizormiz.

Nahotki Marg'ilon ham taslim bo'lgan? Unda Andijon ham xavf ostida qoladi! Yoki choparlar yov qo'lga tushganmikin? Balki birortasi xiyonat qilib, narigi yoqqa o'tib ketgandir?

- Hazrati oliylari, yana chopar yuborishga farmon berurlarmi?

- Chopar yuborib yana necha kun yo'lga qaraylik?!

Eshik og'a uzr so'ragandek, ta'zim qilib, orqaga chekindi.

Axsi qal'asining qamalda qolishi Mirzoga endi muqarrardek tuyuldi. U eshik og'aga olti oylik zaxira tayyorlatishni buyurdi. Qal'a baland tepalikda turgani uchun unga suv chiqmas, suvni meshkobchilar tashib keltirishar edi. Mirzo o'ttiz yoshlik, xushqomat Qosimbekka qal'a ichida bir toshhovuz qurdirish va uni suv bilan to'ldirtirish amrini berdi.

Mirzoning avzoyi yomonligini sezib turgan beklar darhol uning farmonini bajarishga kirishdilar. Mirzoning o'zi esa o'tlanib arkdan chiqdi. Mulozimlar va qo'rchilar ham o'tlanib, odatdagiday, unga ergashdilar.

Umarshayx mirzo qal'aning bir chetida, daryoning baland qirg'og'i ustida, jar labida turgan kabutarxonaga qarab yo'l oldi. Otliq choparlar dom-daraksiz ketganliklari uchun Mirzo endi qanotlik "chopar"larini ishga solmoqchi edi.

Kabutarlarning don va suvlariga qarayotgan kabutarbonlar podshohni yaqin kelib qolganda ko'rdilaru shosha-pisha ta'zimga chiqdilar. Mirzo otini to'xtatdi. Orqadagi mulozimlardan ikkitasi - rikobdor[14] bilan jilovdor tez otdan tushdilar. Biri Mirzo mingan qora qashqa otning oltin jilovidan, ikkinchisi kumush uzangisidan tutdi. Mirzo kattagina qorin qo'ygan semiz odam edi, otdan ehtiyot bilan sekin tushdi.

Marg'ilon va Qo'qonga uchadigan maxsus kabutarlar keltirildi. Naycha qilingan qisqa xatlar ularning qanotlari tagiga mahkamlandi. Umarshayx mirzo kabutarlarni o'z qo'li bilan uchirishni yaxshi ko'rar edi. U havorang chiniy kabutarni qo'lga olib, yog'och zina bilan kabutarxonaning tomiga chiqdi.

Tomdan atrof juda yaxshi ko'rinar edi. Uzoqdagi tog' ortidan quyosh jimgina ko'tarilib kelar, pastda shovullayotgan daryoning to'lqinlari nafis jilolanib turar, g'ir-g'ir esayotgan ertalabki shabada ipakday mayin tuyular edi. Umarshayx mirzo tom tepasida turib, o'zi mustahkamlatgan va poytaxtga aylantirgan Axsiga ko'z yugurtirib chiqdi. Qo'rg'onning qo'l yetmas balandlikka qurilganidan va atrofi chuqur o'ngirlar bilan ihota qilinganidan alohida bir mamnuniyat sezdi. "Hali bu jarlarga qanchadan-qancha yog'iylarim qulagay", degan o'y ko'nglini shod qildi.

Biroq bu bahaybat o'ngirlar oyoq ostidagi zaminni ichdan hilviratib qo'yganini, kabutarxona ortidagi jarning tagini suv o'yib ketganini, yer o'pirilgudek bo'lib turganini Mirzo ham, uning atrofidagi mulozimlar ham mutlaqo sezmas edilar. Tuprog'i to'kilib, qulashga bahona topolmay turgan jarning qo'rida xatarli bir sharpa borligini hozir faqat kabutarlar sezayotgan bo'lsa ehtimol. Chiroyli to'rlar va ozoda kataklar ichida o'tirgan bu jonivorlar bugun kechasi negadir juda bezovtalanib, patir-patir qilib chiqishdi. Hozir ham ular don-sudva qaramay, nuqul tashqariga intilishar, katak chi-viqlarini asabiy cho'qishar edi. Kabutarbonlar buning sababini tushunmay hayron edilar.

Faqat Umarshayx mirzoning qo'lidagi chiniy kabutar katakdagi xatardan qutulganiday osoyishta bo'lib qolgan edi. Hozir butun olam Umarshayx mirzoga mana shu kabutarday ma'sum va osuda tuyuldi. U tom o'rtasiga borib, kabutarning mayin qanotini yuziga bosdi. Uni uchirishdan oldin:

- Marg'ilonga uch, qanotli choparim! - deb shivirladi.

Tagidan nurab turgan jar shu asnoda birdan o'pirildi.

Kabutarlar qo'nadigan ayri yog'och "shaq" etib pastga uchib ketdi. Odamlar nima bo'layotganini tushunib ulgurmaslaridan kabutarxonaning narigi devori jar bilan birga o'ngirga qulab, tomni ham tortib ketdi. Tomning o'rtasida turgan Umarshayx mirzo chang-to'zon ichida qattiq bir chayqaldi-yu, gandraklab yiqildi. Uning jon achchig'i bilan qichqirgani vahimali qarsillash va gursillashlarga qo'shilib eshitildi. U yiqilib tushayotganda qo'lidagi kabutarni qo'yib yuborgan edi. Chiniy kabutar chang-to'zon orasidan yulqinib chiqib, osmonga qarab otildi. Mirzoning o'zi esa tom yog'ochlariga, somon su-voqlariga, jar tuproqlariga aralashib, uch terak bo'yi pastga qulab ketdi.

Mirzoning ketidan tomga endi chiqqan kabutarbon zinapoyadan o'zini yerga otdi. Mulozimlar va qo'rchilar kutilmagan falokatdan vahimaga tushib orqaga qochdilar. Otlar hurkib, no'xtalarini uzgudek siltanishar va kishnashardi.

Hazrati oliyni xavf-xatardan asraymiz, deb yurgan qo'rchilar avval nima bo'lganini fahmlay olmay esankirab qoldilar. Keyin ular jar o'pirilganini fahmladilar, lekin Mirzoning oldiga tezda yetib bora olmadilar. Chunki bosh aylanadigan balandlikdan pastga tushib bo'lmas, nurab turgan jarning labiga odam borsa yana o'pirilishi mumkin edi. Qo'rchilar va mulozimlar qal'adan ot choptirib chiqib, Mirzo qulab ketgan jar etagiga yetib borgunlaricha, so'ng uyilib yotgan tuproq, kesak va yog'ochlar orasidan uni topib, kavlab olgunlaricha o'n jonidan biri ham qolmagan edi.

Uning jasadini arkka kiritib yuvdilar. Majaqlanib, tanib bo'lmas holatga kelgan yuzini oq shohi bilan yopib qo'ydilar.

Bugun ertalab Umarshayx mirzo saharlik yegan tanobiyda Qorako'z begim Qutlug' Nigor xonimni quchoqlab uvvos tortib yig'lar edi.

- Men sabab bo'ldim, xonim aya! Hazratimni men nechun uyg'otdim?! Uyg'otmasam o'sha joyga kechroq borar edilar-ku! Men yuzi qora sabab bo'ldim bu o'limga! Men!

Bugun saharlik paytida Mirzo xuddi o'lishini bilganday vasiyat qilganini eslab, Qutlug' Nigor xonim ham o'zini yig'idan tutolmas edi.

- E, voh, rahmatlik kuni bitganini qanday bilgan ekan-a?! Shunday gaplarni aytdilar...

Qorako'z begim xonimning quchog'idan chiqib, kichkina mushti bilan chakkasiga urdi.

- Men hali tug'ilmagan farzandimni otasidan judo qildim, xonim aya! - deb o'tanib shivirladi: - Bo'yimda bo'lganini shu kecha bilib edilar! "O'g'il bo'lsin!" - deb orzu qilib edilar! Endi bu bolaga otasini qaydan topamiz?! Qaydan topamiz?! Men hazratimni nechun uyg'otdim, xonim aya? U kishiga kelgan ajal meni olsa bo'lmasmidi? O'sha jordan men qulasam bo'lmasmidi?

- Undoq demang, jonim! Biz ham endi jar labida qoldik! Butun atrofimiz tahlkali jar!

Qutlug' Nigor xonim erining kutilmagan o'limida qandaydir sirli bir ma'no borligini hozir tiliga kelgan shu so'zlardan sezdi.

Umarshayx mirzodek jangovar odam qonli urushlarda qilich chopib yurganda o'lmasdan, jordan qulab o'lgani tasodifmikin?

Mirzoning ota-bobolari barpo etib ketgan davlat mana shunday baland jarlar labiga qurilgan binolarga o'xshamasmikin? Parcha-parcha bo'lib ketgan va o'zaro urushlarda yemirilayotgan ulkan davlat Qutlug' Nigor xonimning tasavvurida jarga qulab tushayotgan o'sha binolarga o'xshab ko'rindi-yu, vujudini seskantirib yubordi. Axir uning yolg'iz o'g'li, suyuqli farzandi Bobur ham mana shu binolarning birida istiqomat qilmayaptimi? Otasini olib ketgan o'pirilishlar Boburning boshiga ham tushmasmikin?!

- Yo'q, yo'q! Tangrim uni panohida asrasin! Men boray, begim, Andijonga chopar yuboray! Bobur mirzoni bu falokatlardan ogoh qilay!

Qutlug' Nigor xonim ko'z yoshlarini artib, o'z xonasiga chiqdi va eng ishongan amirlaridan Qosimbekni chaqirtirdi. Uni topib kelgunlaricha Andijon chorbog'ida Bobur bilan birga turgan onasi Eson Davlat begimning nomiga maktub yozdi.

Fotima Sulton begimning topshirig'i bilan Andijonga yashirincha jo'nagan Ahmad Tanbal bu orada Sirdaryo ko'prigidan o'tib,

Bandi Solor yo'li bilan ancha joyga borib qolgan edi. Ko'zga tashlanmaslik uchun bittagina navkar ergashtirib ketayotgan Ahmad Tanbal kecha Andijondan oltmishta navkar bilan kelgan edi. Bugun Fotima Sulton unga katta va'dalar berdi. Agar Ahmad Tanbal Andijondagi sodiq beklarning boshini qovushtirib, Boburni chetlatsa-yu, taxtga Jahongir mirzoni o'tqazsa, marra uniki. Ahmad tanbal Umarshayx mirzo saroyida ikkinchi darajali beklar qatorida shuncha yil ko'ngli cho'kib yurdi. Endi bas! Jahongir mirzo podshoh bo'lsa, Ahmad Tanbal uning eng birinchi vaziriga aylanadi. Norasida podshohga vazir bo'lish esa podshoh bo'lish bilan barobar! Ana unda qayoqdagi musavvirdan Xonzoda begimning suratini so'rab yurmaydi. U Xonzoda begimning o'zini oladi! Mana shu orzu bilan Andijonga ot surib borayotgan Ahmad Tanbal orqaga o'g'rincha o'girilib qarab qo'ydi.

Bandi Solor yo'lida boshqa hech kim ko'rinmas edi. Oradan bir necha soatlar o'tib, Ahmad Tanbal ko'zga ko'rinmay ketganidan keyin Axsidan Qosimbek qavchin to'rtta navkari bilan ot choptirib chiqdi. U ham tezroq Andijonga yetib borishga intilar, Bobur mirzoning tarafdorlarini yig'ib, uni taxtga o'tqazish ishtiyoqi bilan yonar edi.

Andijon - Gul Va Quyun

1

Choparlar hali yo'lda. Urush to'poloni Andijonga yetib kelganicha yo'q. Shaharning shimolidagi ko'rkam chorbog' baland devor bilan o'ralgan, darvozalarga soq-chilar qo'yilgan. Chorbog' ichida o'n ikki yoshlik Bobur mirzo chavandozlik mashqlari o'tkazmoqda. U chorbog' chetidagi yalanglikdan bo'z otni choptirib chiqdi-yu, birdan jilovni qo'yib yubordi. Kamonga chapdastlik bilan o'q o'rnatdi va chopib borayotgan ot ustidan nishonga otdi. Yoy o'qi nishon yog'ochiga "taq" etib urilgani baralla eshitildi. Bir to'p otliqlar mashqni chinor soyasida turib kuzatmoqda edilar. Qora otliq Mazidbek nishonga birinchi bo'lib yaqinlashdi. U Boburning bek atkasi[15] edi. Bobur otini qaytarib kelayotganda, Mazidbek unga:

- Mo'ljalni andak balandroq olibsiz, ammo zarbingiz behad yaxshi, - dedi.

Mazidbek sopiga sadaf qadalgan yoy o'qini nishondan avaylab sug'urib oldi-da, qanchalik chuqur botganini barmog'i bilan o'lchab ko'rdi:

- Bilagingizda kuch ko'p, amirzodam! Sherpanjasiz. Podshoh hazratlari sizni Bobur deb ataganlari bejiz emas. Bobur arabcha sher demakdir!

Bobur mirzoning navkarlari, yaroqbardor, tengdosh-ko'kaldosh[16] mulozimlari ham nishon atrofiga yig'ildilar. Ular Boburning hali yosh o'spirin ekanini, qo'lidagi kamoni bo'yi-bastiga mos qilib kichraytirib ishlanganini bilar edilar. Shuni o'ylab, Bobur maqtoovni o'ziga olgisi kelmadi.

- Sherpanja deb otamni aytsinlar. Men ko'rganmen, zarblari bundan o'n hissa ortiq. Musht ursalar, eng zo'r yigitni ham yiqiturlar.

- Kamina ham aytmoqchi edimki, amirzodamning sherpanjaliklari podshoh otangizga tortganligingizdan nishonadir!

Mazidbek gapni mohirlik bilan burganini sezib Bobur kulib qo'ydi. Uning mayin sarg'ish tukli peshonasida, yuqori labining ustida ter rezalari yiltirardi.

- Kun isidi, amirzodam. Yoz ramazoni tinkani quritur. Iftorgacha toliqib qolmasinlar. Endi borib, salqinda mutolaa qilsinlar.

Kamina Andijon qo'rg'onini mudofaaga tayyorlash bilan band bo'lurmen.

Bobur mulozimlari bilan mashq maydonidan chiqayotganida ko'nglida yangi bir istak uyg'onib, ko'zlari sho'x yiltiradi. U otini to'xtatib, orqasiga o'girildi va jiyron qashqa ot mingan navkarni yoniga chaqirdi. Navkar yondashganda, qo'lini cho'zib, otining egarini silkitib ko'rdi. Egar mahkam urilgan edi. Bobur navkarga ellik qadamcha nariga borishni, otdan tushib, jilovidan sekin yetaklab ketaverishni buyurdi.

Mulozimlar orasida eng e'tiborlisi Boburning opasi bilan bir onani emib o'sgan o'n yetti yoshlik No'yon Ko'kaldosh edi. Mazidbek yo'qligida Boburni ehtiyot qilish No'yonga topshirilgan edi. No'yon Boburning nima qilmoqchi ekanini fahmlab, bezovtalandi:

- Amirzodam, hozirgina bir mashqdan chiqdingiz. Boshqa mushkul mashqlarni ertaga qoldiring.

- Xo'p, mushkuli ertaga qolsin, hozir osonini ko'raylik, - kulib dedi Bobur.

Navkar aytilgan joyga borib otdan tushdi va jiyron qashqasini sekin yetakladi. Bobur bo'z otni choptirib borib, navkarga yetganda oyoqlarini uzangidan bo'shatdi, qamchini tishiga oldi. Bo'z ot jiyron qashqa bilan jips kelgan zahoti Bobur bo'y cho'zib, narigi otning egaridan ikki qo'llab ushladi-yu, bor kuchi bilan egardan egarga sakradi.

Biroq navkarning oti sakrash zarbidan cho'chib, hurkib ketdi. Boburning xipcha gavdasi bir lahza havoda muallaq bo'lib qoldi, keyin pastga tushib ketdi. Oyoqlari yerga "tap" etib urildi. Ammo u qo'llarini egardan bo'shatmadi - bo'shatsa yomon yiqilishini sezib, jon-jahdi bilan yopishdi. Bilaklari chindan ham kuchli ekan, shunday og'irlikka bardosh berdi. Faqat navkar otini to'xtatib olguncha Boburning oyoqlari yerni tirnab sudralib bordi-yu, bejirim ipak sallasi boshidan uchib ketdi.

No'yon Ko'kaldosh yordamga yetib kelganda Bobur o'zini o'nglab oyoqda turar, biroq rangi juda oqarib ketgan edi. No'yon otdan sakrab tushdi va Boburga sallasini olib bermoqchi bo'ldi. Ammo Bobur tuproqqa tushgan sallaga qaragisi ham kelmadi. Qamchi hamon tishida edi, uni qo'lga oldi, navkar yetaklab kelgan bo'z otga indamay mindi. So'ng otiga qamchi bosib, chorbog' daraxtlari orasidan ot choptirib ketdi.

No'yon uning ketidan vahima bilan tikilganicha qoldi. Hammayoq dov-daraxt, ariq. Otliqlar yuradigan katta yo'l chorbog'ning narigi chetidani o'tadi. Bobur esa to'g'riga ketgan tor so'qmoqdan, qalin daraxtlar orasidan yelday uchib boryapti! Ot ariqdan sakrab o'tayotganda Boburning boshi ariq bo'yida o'sgan o'rikning katta bir shoxiga uriladigan edi. Ammo u otning bo'ynini quchoqlab, pastga shunday egildiki, o'rik novdalari orqasini ishqalab o'tdi. Pishgan o'riklardan bir qanchasi uzilib, ariqdagi suvga "cho'lp-cho'lp" etib tushdi.

- Sen nega otni mahkam tutmading, avbosh! - deb No'yon navkarni so'kdi. - Hammamiz amirzodaning qahriga qoldik! Bizdan xafa bo'lib ketdilar!

Bobur bog' to'ridagi muhtasham ko'shk oldiga borib, otini to'xtatdi. Xizmatkorlaridan biri shoshilib kelib otning jilovidan olar ekan, Boburning yolg'iz va bosh yalang qaytganidan taajjubga tushdi. Ko'shkda Boburning buvisi Eson Davlat begim uni kutib o'tirgan bo'lsa kerak. Agar hozir u Boburning qay ahvolda qaytganini ko'rsa-yu, nimalar bo'lganini bilsa, mulozimlar ham, navkarlar ham jazo olishi aniq. Chunki podshoh hazratlari Boburni ko'z qorachig'iday asrashni Eson Davlat begimga topshirib, chorbog' va qasrni hamma xizmatkorlari bilan uning ixtiyoriga berib qo'ygan.

Mulozim va navkarlar qo'rqa-pisa ko'shkka yaqinlashayotganlarida marmar hovuzdan beridagi behi shoxiga qantarib qo'yilgan bo'z otga ko'zlari tushdi. Bobur hovuz bo'yidagi tillakori shiyponga kirganini sezishib, shu yerda sekin otdan tushdilar. No'yon Ko'kaldosh Boburning sallasini changdan tozalab, qo'lida avaylab olib kelmoqda edi. Shu payt shiypon ichidan boshiga bo'rk kiygan Bobur chiqdi. Oti hurkkan navkar o'zini Boburning oyog'i tagiga tashlab, uzr so'rashga chog'landi.

No'yon Ko'kaldosh sallani nodir sovg'aga o'xshatib avaylab ko'tarib kelayotgani Boburga birdan juda kulgili tuyuldi. Undan qahrli dashnom kutib bosh egib turganlar to'satdan kulgi tovushini eshitib, hayrat bilan bosh ko'tardilar. Bobur bolalarcha zavq bilan gavdasini orqaga tashlab, xandon urib kular edi. No'yon Ko'kaldosh ham qo'lidagi sallaga endi boshqacha ko'z bilan qaradi va kulib yubordi. Boshqalar ham yelkalaridan tog' qulab tushganday yayrab kular va jilmayar edi. Bobur kulgidan to'xtab, oti hurkkan navkarga yuzlandi:

- Sizda ayb yo'q edi...

Navkar undan katta bir in'om olganday astoydil minnatdor bo'lib ta'zim qildi. Bobur No'yonga tayinladi:

- Katta onam bilmasinlar.

- Muddaomiz o'zi shu, amirzodam, - kuldi No'yon va boshqa mulozimlarga sirdoshlarcha ko'z qisib qo'ydi.

Shunday paytda ko'kaldosh va tengdoshlar o'zlarini taxt vorisiga xizmat qilib yurgan yosh mulozimlar deb emas, uning sirlariga sherik bo'lgan yaqin do'stlar deb bilishar va bundan ko'ngillari o'sib, Boburga mehrlari oshar edi.

Ko'shkdan chiqib kelgan savdar Bobur qarshisida qo'l qovushtirib, ichkarida mudarris uni kutib o'tirganini aytdi. Bobur bugun shariat ilmidan dars olishi kerakligini esladi va tengdoshlaridan istar-istamas ajralib, ko'shkka yo'naldi.

Eshiklari nafis o'ymakorliklar bilan bezangan, ichidagi oltin-kumush buyumlar ko'zni qamashtiradigan ko'shkda hozir Boburni faqat bitta xona o'ziga tortar edi. Mudarrisning kutib o'tirganiga qaramay, Bobur yaxshi ko'rgan kitoblari qo'yilgan shu xonaga burildi. Baxmal va charm muqovalar ichidan sahifalarga bitilgan satrlarda ulug' shoirlarning otash nafasleri sezilib turganday bo'ladi. Bobur Firdavsiydan, Sa'diydan minglab baytlarni yod biladi. Hozir u kitoblari orasidan "Xamsa"ni olar ekan, uzoq Hirotda yashayotgan Alisher Navoiyni xayol ko'zi bilan ko'rib turganday bo'ldi. Hirotda ta'lim olib kelgan andijonlik me'mor mulla Fazliddin mana shu ko'shk va marmar hovuzli tillakori shiyponna qurgan paytlarida yosh Boburga Navoiy haqida juda ko'p ajo-yib hikoyalar aytib bergan edi. Me'mor Hirotdan Alisher Navoiyning Behzod chizgan rasmidan yaxshi bir nusxa ko'chirtirib kelgan edi. Bobur ham Navoiyga ixlosmand ekanini sezgan me'mor unga mana shu rasmini in'om qilgan edi. Bobur "Farhod va Shirin" dostoni qatidan shu rasmini oldi-yu, shariat ilmiga oid daftarining ichiga soldi. So'ng mudarris o'tirgan xonaga chiqdi.

Oppoq soqoli ko'kragini qoplab yotgan, katta oq salla o'ragan qoshlari o'siq kekka mudarris darsxona to'rida, banoras ko'rpacha ustida o'ttirib, qur'ondan qiroat bilan suralar o'qigach, fors tilida fiqh[17] ilmining qonunlarini tushuntirishga kirishdi. Bobur arab-fors tillarini yaxshi o'rgangan, qur'on suralarining ko'pini yod bilar, ma'nosini ham tushunar edi, fiqh ilmining ba'zi nuqtalariga qiziqar ham edi-yu, ammo hozir shu daqiqalarda uning ko'z oldidan Suhrob va Farhodlarning qahramonona ishlari suron solib o'tmoqda edi. Chorbog'dagi mashqlar paytida tanasiga sig'may avjlanib ketgan sho'x, bebosh bir kuch hali ham qalbini junbishga keltirib turibdi.

Unga yod bo'lib qolgan sevimli baytlar goh turkiy, goh forsiy ohanglarda mudarris qiroatini yorib o'tib, xayolida jaranglab eshitila boshladi:

"Qoshi yosinmu deyin, ko'zi qarosinmu deyin?"

"Zi mardoni jahon mardi biyomuz! [18]"

Yod bo'lib qolgan bu satrlar xayolidan o'tayotganda, Bobur daftari orasiga solingan suratni mudarrisga ko'rsatmaslikka urinib sekin oldi. Ko'zlaridan ilhom va mehr yog'ilayotgan Navoiy uzun qora chakmon kiygan, ingichka hassaga suyangan. Uning butun qiyofasi yaxshilik istab kelgan har bir kishiga katta yaxshiliklar qila olishidan dalolat beradi. Bobur suratga qarab turib o'zicha so'radi: "Ulug' amir, nasib qilsa, huzuringizga borsam, yo'limda Axramanu ajdaho uchrasa, Farhodingizday hammasini yengib o'tsam. O'shanda siz menga... she'riyat tilsimini ochg'uvchi kalit berurmisiz?"

Mudarris qiroat bilan uqitrayotgan darslari behuda ketayotganini birdan sezib qoldi, sekin o'rnidan turdi-da, Boburning yoniga keldi. Bobur suratni yashirishga ulgurilmadi.

- Odam surati? - shiddat bilan so'radi mudarris. - Siz qur'oni sharifdan saboq eshitish o'rniga, shariat qat'iyan man etgan suratkashlik bilan mashg'ulmisiz.

- Mudarris janoblari, bu suratni men chizgan emasmen. Buni menga Hirotdin keltirmishlar. Bu ulug' zot - Amir Alisher.

Mudarris Navoiyni shoir deb eshitgan, asarlarini hali o'qimagan edi.

- Odam suratini tarqatmoq - shaytonu lainning ishi! Qani bu suratni menga bering, mirzom! Bering!

Mudarrisning qahrli vajohati suratni yirtib tashlashdan ham toymasligini ko'rsatar edi. Shuning uchun Bobur suratni bermay turib oldi. Mudarrisning g'azabi keldi-yu, ammo taxt vorisiga qattiq gapirishdan qo'rqdi. Boburdan xafa bo'lib, Eson Davlat begimga shikoyat qilgani ketdi.

Ellik besh yoshlardagi salobatli kampir sidirg'a oq atlas ko'ylagini shitirlatib darsxonaga kirib kelayotganda Bobur darhol o'rnidan turib, buvisiga salom berdi. Eson Davlat begim suratni qo'lga oldi va Navoiy tasviriga beixtiyor qiziqib:

- Yuzlarida farishtalari bor zot ekanlar, - deb qo'ydi. So'ng harir dakanasining bir cheti bilan yuzini mudarrisdan to'sib, unga yarim o'girilgan holda dedi:- Mudarris ja-noblari, bu surat Hirotda shariat peshvolarining ruxsatlari bilan chizilgan-ku.

- Meni ma'zur tuting, hazrat xonim, - dedi eshik oldida qovoq solib yerga qarab tur-gan mudarris,- ammo Hirotda shariat qonunlari buzilmishdir. Shialar ta'sirida chizilgan bu surat bizning pok sunniy mazhabimizga mutlaqo to'g'ri kelmaydi. Men taxt vo-risini ogoh qilmoqchiman, bizga Muhammad alayhissalom vasiyat qilgan chin musulmonlik alhol Xurosonda emas, Movarounnahrdir!

Eson Davlat begim mudarris bilan mazhablar to'g'risida bahslashib o'tirishni istamadi. Boburga yuzlanib:

- Mudarris janoblari bir jihatdan haqlar, - dedi, - fiqh darsida surat tomoshasi o'rinsiz, azizim. Tangri inoyat qilsa, siz hukmdor bo'lib yurt so'ragaysiz. Shuning uchun fiqh qonunlarini boshidan-oxirigacha bilib oling. Suratni men olib ketay.

Bobur suratni buvisidan bir nafasga so'rab oldi-yu, avaylab kitob orasiga solib berdi.

- Ehtiyot qilingiz, sizga orzuyimni topshirdim,- dedi.

Eson Davlat begim nevarasining so'zlarini yoqtirib dedi:

- Balki Alisherbekni Andijonga taklif qilursiz.

- Kelurmikanlar? - ko'zlari yonib so'radi Bobur.

- Samarqandga kelganlar-ku, Farg'ona vodiysining ta'rifi olamga mashhur. Iloj topsalar, albatta kelurlar. Alisherbek nihoyatda pok, avliyotabiat odam, deb eshitganmiz. O'zlari kelsalar, mudarris janoblariga ham manzur bo'lishlari shubhasiz!

Mudarrisning endi sal chehrasi ochildi. Qaddini tiklab:

- Shoyad shunday bo'lsa! - deb qo'ydi.

Eson Davlat begim ularni ustalik bilan yarashtirganidan mamnun bo'lib darsxonadan chiqdi.

2

Kun qiyomiga kelib, peshin namozi o'qilgandan keyin ko'shkning ich-tashi jimjit bo'lib qoldi. Ro'zaning azobi endi bilina boshlagan, yoz kunida chanqab holsizlangan odamlar kunni qanday kech qilishni bilmay betoqat bo'lishar edi. Koshona egalari salqin xonalarda jimgina yotib, uyqu bilan jon saqlashni odat qilganlar.

Bobur ham bugungi saboqlarini tugatib, o'z xonasida yonboshlab yotibdi. Biroq boyagi shirin orzular hamon xayolini to'lqinlantirib, ko'ziga uyqu qo'ndirmaydi. U qog'oz-qalam olib, she'r yozmoqchi bo'ldi. Lekin hozir uning xayoliga yod bo'lib qolgan mashhur baytlardan boshqa she'r kelmas edi. Shunda u ikkinchi bir daftarni oldi-yu, Farg'ona vodiysi haqida bilganlarini oddiy nasr tariqasida yoza boshladi: "Girdo-girdi tog'lar, ovi qushi ko'p. Oq kiyikni Axxi cho'lida ko'rganbiz. Marg'ilon yovug'ida ham bor". Bobur Farg'ona vodiysida nimaiki go'zallik ko'rgan bo'lsa, hammasini yozgisi kelar edi. Keyin Hirotga Amir Alisherning huzuriga borganda bu yozuvlari juda kerak bo'ladiganga o'xshardi.

U yozuvga berilib ketib, ko'shk oldigacha chopib kelgan otning dupurini eshitmadi. Birdan jimjit ko'shkning allaqaysi xonasida ayol kishining o'tranib yig'lagani eshitildi. Bobur cho'chib boshini ko'tardi. Yig'i tovushi Eson Davlat begimning xonalari tomondan kelmoqda edi. Bobur o'rnidan sakrab turdi, takror eshitilgan alamli yig'idan eti junjikib, buvisining xonasiga qarab yugurdi.

Eshik lang ochiq. Eson Davlat begimning ro'moli boshidan tushib ketgan. U qizi Qutlug' Nigor xonim yuborgan xatni ochib o'qimoqchi bo'ladi, ammo yoshli ko'zlari hech narsani ko'rmaydi.

Axsidan o'lim xabarini olib kelgan Qosimbek devorga yelkasi bilan majolsiz suyanib, oyoqlarida zo'rg'a turibdi. U sakson chaqirimlik yo'lni otda dam olmay bosib o'tgan va kipriklarigacha changga botgan edi.

Hozirgina gulday nafis tuyg'ular ichida yurgan Boburga o'lim xabari shu gul orasidan chiqqan ilon bo'lib tuyuldi. U Qosimbekdan seskanganday rangi o'chib, birdan orqaga tisarildi. Qosimbek esa unga intildi. Bobur qarshisida tiz cho'kib, bo'g'iq va iltimoskorona ovoz bilan gapira boshladi:

- Mirzom!.. Tangri sizga quvvat bersin! Endi bizning pushti-panohimiz o'zingizsiz! Ikki tarafimizni yog'iy bosgan. Volidangiz tayinlab yubordilar. Darhol Andijon qo'rg'oniga borib, beklarni to'plamoq kerak!

Eson Davlat begim qayg'uga berilib, yig'lab o'tiradigan payt emasligini endi sezdi. Qosimbekni oyoqqa turg'izdi-da:

- Sadoqatingizdan minnatdormiz, - dedi. - Siz Bobur mirzo bilan birga o'tlaning! Biz ham endi chorbog'dan qo'rg'onga ko'chamiz.

Mudhish xabar Boburni jimjit qilib qo'ydi. U karaxt bir ahvolda kiyindi, otiga mindi. Shu payt uning ko'ziga yashnab turgan daraxtlar, suvi to'la marmar hovuz allanechuk mung'ayib turganday ko'rindi. Bularning hammasini otasi bino qilgan edi. Endi u odam bu joylarga hech qachon kelmaydi. Ana u nashvatilarning ko'chatini Umarshayx mirzoning o'zi o'tqazdirgan edi. Hozir shular meva solgan, hademay pishadi. Ammo ularni ektirgan odam endi hech vaqt bu mevalardan tatib ko'rolmaydi.

Chorbog'dan chiqib, tosh yo'ldan borayotganlarida Bobur yana otasini esladi. Bu yo'lga otasi to'shatgan toshlar ham turibdi.

Uzoqda ko'ringan baland qo'rg'onni ham otasi qurdirgan edi. Hammasi butun, hammasi bor. Faqat uning o'zi yo'q. Bobur endi otasini umrbod ko'rolmasligini butun vujudi bilan his qildi-yu, achchiq judolik tuyg'usi birdan uning borlig'ini to'ldirib, ko'zlaridan yoqasiga yosh bo'lib tomtdi.

Oldinda suv to'ldirilgan choh va o'n bir paxsalik baland devor bilan o'ralgan Andijon qo'rg'oni ko'rindi. Ular Mirzo darvozasiga yaqinlashganlarida ichkaridan besh-olti kishi ot choptirib chiqdi. Oldinda saman ot minib kelayotgan qisiq ko'zli mo'g'ultaxlit bek

- Bo-burning onasiga qarindoshchiligi bo'lgan Sherim tog'oyi edi. U Boburning yuzida og'ir musibat alomatini ko'rdi-yu, otdan sakrab tushdi, ko'ziga yosh kelmasa ham ho'ngrab:

- Men ishonmagan edim, amirzodam! - dedi. - Pushti-panohimizdan ayrilganimiz rostmi? Oh, bevafo dunyo!

- Kimdan eshitdingiz? - so'radi Qosimbek. - Bu xabar hozircha sir tutilmog'i kerak edi!

Sherimbek yoqasini ushlab:

- Tangrining qudratini qarangi, - dedi, - bir aloqachi kabutarim osmonda uchib yurib birdan yo'q bo'lib qoldi. "Kim uni tushirib oldi?" - deb tom ustiga chiqdim. Anchadan keyin kabutar oldimga kelib qo'ndi. Qanotining tagida bir qog'oz ko'rindi. Olib qaragam - mana shu qayg'uli xabar! Kim yozgan? Osmonda farishtalar yozib yubordimi, bilmadim!

Sherimbek Boburning egariga bir qo'lini qo'yib, yuzini unga yaqinlashtirdi-da, past tovush bilan.

- Mirzom, qo'rg'onga kirmangiz, xatarli, - dedi.

Bu so'zlarni Qosimbek ham eshitdi. Umarshayx mirzo tirikligida durustroq lavozim ololmay ko'ngli cho'kib yurgan Sherimbek endi Bobur mirzoga boshqalardan oldinroq mehru oqibat ko'rsatib, uning ishonchini qozonmoqchi va kattaroq martabaga erishmoqchi edi. Qosimbek buni sezib Boburga osoyishta gapirdi:

- Amirzodam, ortiqcha tahlikaga o'rin yo'q. Tezroq qo'rg'onga kirib, sodiq beklarni to'playlik.

Sherimbek ot ustidagi Qosimbek bilan yerda turib so'zlashishni o'ziga ep ko'rmadi. Shoshib otiga mindi-da, shiddat bilan dedi:

- Siz hali ahvolni bilmaysiz, janob Qosimbek! Sodiq beklaringiz Xo'jandni yog'iyga topshirdi! Isfarani topshirdi! Marg'ilonni topshirdi!

- Marg'ilonni?! - seskanib so'radi Bobur. - Qachon?

- Hozir xabar keldi!B?g'iy mo'ri malaxday yopirilib Quvaga yaqinlashdi! Endi navbat Andijonga. Sodiq beklar Andijonga qo'shib Mirzomni ham yog'iyga bersinlarmi? Yo'q! Men tirik bo'lsam, bunga yo'l qo'ymaymen!

Og'ir musibat ustiga qo'shilgan bu shum xabarlar Boburni juda esankiratib qo'ydi. O'zi kuni bilan ro'za tutib, darmoni ketib borar, nihoyatda qattiq chanqaganligidan tili tanglayiga yopishib qolgandek tuyular edi. Uning tashna ko'zlari qo'rg'on devori tagidagi xan-daqqa to'ldirilgan qoramtir suvga tushdi. Turib qolgan shu qora suv ham unga allanechuk jozibali ko'rindi. U quruqlashgan lablarini namsiz tili bilan yalab qo'ydi.

Sherimbek dadil borib, Bobur mingan bo'z otning oltin bezakli yuganidan oldi:

- Men sodiq tog'oyingizmen, Mirzom, ijizat bering, sizni bu xatarlardan uzoqqa olib ketay!

Bobur Sherimbek aytayotgan xatarlarni hozir uncha o'ylamas va aniq his qilmas edi. Ammo uning qayg'udan ezilgan ko'ngli ham, tashnalikdan qiynalayotgan tani ham ko'z oldidagi bekik va dim qo'rg'ondan ko'ra, uzoqdagi daraxtzorlarni, keng, ochiq joylarni afzal ko'rardi. Shuning uchun Sherimbek uning otini orqaga burayotganda Bobur qarshilik qilmadi. Qosimbek sarosima bo'lib:

- Mirzom, volidangizning tayinlaganlari boshqa edi!- dedi.

- Volidalari bu yerdagi ahvolni bilmaganlar! - deb Boburning o'rniga Sherimbek javob qildi. Ammo Qosimbek uning gapiga quloq solmay Boburga yondashdi:

- Xonim hazratlari bugun dafn marosimini o'tkazib ertaga Andijonga kelurlar. Ulug' onangiz ham chorbog'dan qo'rg'onga ko'chmoqchi edilar. Ular sizni qayerdan topurlar?

Bobur endi sal xayolini yig'ib, Sherimbekdan so'radi:

- Qayoqqa bormoqchimiz?

Sherimbek Qosimbekka eshittirmaslikka tirishib, Boburning qulog'iga shivirladi:

- Olatog' tomonlarga. O'shga. Balki O'zganga. Bobur buni Qosimbekdan sir tutishni istamay, sekin unga aytdi:

- O'sh yo'lida bo'lurmiz. Onamga xabar bering.

- Men avval qo'rg'ondagi beklar bilan so'zlashay, amirzodam! Ularning kayfiyatini bilay!

- Undan ko'ra, Xo'ja Abdullaga uchrang.

- Bu amringizni darhol bajo keltirurmen!

Qosimbek otini qo'rg'on darvozasi tomonga burdi. Bobur esa yonidagi ellikka yaqin otlig bilan qo'rg'ondan uzoqlashib keta boshladi.

3

Qo'rg'on ichidan darvozaxonaning tomiga chiqib olgan yapasqi bir navkar devor kungurasi orasidan ularni kuzatib turgan edi.

Qosimbek Mirzo darvozasidan shitob bilan kirayotganda bu navkar ham tomdan sekin tushdi-yu, devor oldiga bog'lab qo'yilgan otini minib, xo'jayini Ahmad Tanbal kutib turgan joyga qarab ketdi.

Mevalari g'arq pishgan katta bog'ning to'rida marmar gumbazlik hammom bor edi. Bog' egasi Yoqubbek yozning issiq kunlarida shu hammomning mehmonxonaga o'xshatib bezatilgan salqin bir xonasida dam olar edi. Asl gilamlar to'shalgan bu xonaning to'rida hozir Ahmad Tanbal o'tiribdi. U kumush bilan bezatilgan qimiz kadidan jiyda gulli piyolaga qimiz quyib, sipqordi. So'ng sarg'ish mo'ylovini kafti bilan artar ekan:

- Tangrim meni kechirsin, bugun ro'zani buzdim,- dedi. - Yo'lda tashnalikdan tilim tanglayimga yopishib qoldi. Hushimdan ketib otdan yiqiladigan holatga keldim.

- Bugun sizga ravo, - dedi Yoqubbek. - Zarurast b' ma'zurast. Mushkul ishga bel bog'labsiz. Agar kushoyishi koringizni berib, taxt Jahongir mirzog'a o'tsa, siz uning eng ishongan rahnamosi bo'lursiz.

Ahmad Tanbal bu nurli istiqbolni ko'z oldiga keltirib, bir entikdi. Oldingi tishlaridan ikkitasi tushib ketgan semiz Yoqubbek unga sinovchan nazar bilan qarab turardi. Yoqubbekning nigohida "Mening bu xatarli ishga nechun bosh qo'shayotganimni unutmamkansen?" degan ma'no bor edi. Ahmad Tanbal sergaklandi:

- Bek janoblari, siz bilan biz asli mo'g'ul[19] urug'idanmiz. Barloslarning Farg'ona viloyatida shuncha vaqt hukm surganlari yetar. Endi navbat bizniki. Men sizni mo'g'ul beklarining eng ulug'i deb bilurmen. Tangri omad berib, agar men taxt vorisiga rahnamo bo'lsam, o'shanda ham menga siz rahnamolik qilg'aysiz!

- Inshoollo! - deb Yoqubbek mamnun yuz bilan kalta soqolini silab qo'ydi. - Qani, Ahmadbek, chan-qoq bosilgandan so'ng ochlik bilinadir. Yaxna go'shtdin totining.

Ahmad Tanbal chinni lagandagi go'shtga endi qo'l uzatganda eshik sekin ochildi. Ahmad Tanbal laganni bir chetga surib, eshikka qadalib qaradi. Boyagi yapasqi navkar xo'jayinining tinchini buzgani uchun uzr so'raganday bo'sag'adan narida turib, ta'zim qildi:

- Bek janoblari, sevinchi bering! - dedi. - Bobur mirzo qo'rg'onga kirmay qaytib ketdilar.

- Ayni muddao!

Ahmad Tanbal uchun bu chindan ham quvonchli xabar edi. Charm hamyonidan bitta oltin tanga olib, bo'sag'a oldiga tashladi.

Yapasqi navkar tangani shosha-pisha olib, ikki bukilib rahmat aytdi. So'ng Ahmad Tanbalning ishorasi bilan eshikni sekin yopib, orqaga chekindi.

Axsidan Andijonga kelib to'g'ri Yoqubbeknikiga tushgan Ahmad Tanbal podshohning o'limi haqidagi xabarni eng avval Sherim tog'oyiga yetkazdirgan edi. Uning hovliqma fe'lini qo'zg'atib, o'zi panada qolish uchun imzosiz xatni kabutar yordamida osmondan tushirtirgan edi.

- Maslahatingiz bilan tuzilgan reja sharofatli chiqdi!- dedi Ahmad Tanbal uy egasiga mamnun ko'z tashlab.

- Ha, Sherimbek endi jiyanini xavf-xatardan yaxshilab "xalos qilur". Uning eng nufuzli bekiga aylanish uchun Olatog'dan ham oshur.

- Endi biz Boburning xatardan qo'rqib qochganini xaloyiqning qulog'iga yetkazmog'imiz kerak. Bobur shunday paytda ota yurti Andijonni tashlab ketganini xalq bilsin, undan ixlosi qaytsin. Ana undan so'ng Jahongir mirzoning taxtga o'tirishiga hech bir monelik qolmas.

Yoqubbek soqolini tutamiga olib, bir lahza o'ylanib turdi-yu:

- Ovoza tarqatishning eng afzal joyi bozor, - dedi.- Mening savdogar mijozlarim bor.

- Ammo ovoza bizdan chiqqanini hech kim bilmasligi zarur!

- Xotirjam bo'lsinlar, janob Ahmadbek. Sir saqlashga qodirmiz...

* * *

Andijon aholisi dushman qo'shinlari yaqinlashib kelayotganini eshitib, shu kunlarda juda xavfsirab yurar edi. Shuning ustiga:

"Podshoh jordan yiqilib o'lganmish, shaharni bugun yog'iy bosar emish, Bobur mirzo qo'rqib qochganmish", degan ovoza tarqaldi.

Andijon rastalaridagi va timning tagidagi do'konlar savdo eng qizib turgan paytda birin-ketin yopila boshladi. Haligi ovozaning qayerdan chiqqanini hech kim aniq bilmas edi-yu, lekin xaloyiq unga bir-biridan vahimali tafsilotlar qo'shar edi. Nihoyat, "Axsini ham yog'iy bosganmish, yog'iy podshohi jordan tashlab o'ldirganmish", degan gaplar ham paydo bo'ldi. Xaloyiq orasida yuradigan xufiyalar dahshatli mishmishlarni shahar hokimi - dorug'aga yetkazish uchun arkka tomon shoshildilar.

Bu orada Qosimbek Bobur mirzoning ustozlari Xo'ja Abdullani uyidan qidirib topgan, ular ikkovlashib arkdagi beklar oldiga chiqishgan edi. Xo'ja Abdulla ham, beklar ham podshohning o'limidan mutlaqo bexabar edilar. Bu xabarni Qosimbekdan eshitganlaridan keyin, urush xatari ko'zlariga yanada tahlikali ko'rindi, yomon o'zgarishlar bo'lishini sezishib, sarosima bo'lib qolishdi. Shuning ustiga bozorda dallol bo'lib yuradigan ishonch-li bir xufiya kelib, xunuk ovozalardan hammayoq to'polon bo'lib ketganini aytib berdi-yu, Uzun Hasan nomli novcha dorug'a esankirab qoldi.

- Bizdan omad ketdi, janoblar! - dedi yig'lamsirab.- Tashqarida g'anim. Ichkarida to'polon. Bobur mirzo qo'rg'onga kirmay ketganlari bejiz emas!

- Biz ham jon saqlash uchun har qayonga tarqab qochsaksamkin? - kinoya bilan so'radi Xo'ja Abdulla.

O'zi ham, soqol-mo'ylovi ham qop-qora Xo'ja Abdulla katta olim bo'lishidan tashqari, Andijon beklarining eng nufuzli piri hisoblanar edi. Bobur mirzo ham uni o'ziga murshid sanab qo'l bergan edi. Shuning uchun Uzun Hasan Xo'ja Abdullaning kinoyasiga qarshi keskin javob bera olmadi.

- Pirim, Bobur mirzo uzoqlashmasdan qaytarish zarur! - dedi Qosimbek.

- Bobur mirzoning ko'ngillari menga ayon, - dedi Xo'ja Abdulla. - U oliy zot qo'rqib qochgan emaslar. Beklarning sadoqatini bilmoq uchun shunday qilganlar. Bozordagi ovoza - fitnaning belgisi. Agar fitna bo'lmasa, podshohning qazo qilganini bizdan oldin bo-zordagilar qanday bilmishlar?

Uzun Hasan o'zining aqli yetmagan bu mantiqli fikr-ga tan berdi. Boburning ko'nglida nima borligini Xo'ja Abdulla shu yerda turib bilganiga qoyil bo'ldi. Xo'ja Abdulla uning ko'ziga chinakam avliyo bo'lib ko'rindi:

- Pirimga hammasi ayon bo'lgan ekan! - dedi u chuqur e'tiqod bilan. - Endi pirim nima desalar biz shunga shaymiz!

- Menga ayon bo'lgani shuki, - dedi Xo'ja Abdulla ovozini pasaytirib, - agar bir tan-bir jon bo'lib, Bobur mirzoga xizmat qilsak, hammamiz omon qolurmiz, hech qaysimizning bir mo'yimiz kam bo'lmag'ay!

Xo'ja Abdullaning komil ishonch bilan aytgan bu so'zlari Uzun Hasanni bir oz tahlikaga soldi. Agar ish Xo'ja Abdulla aytganday bo'lib chiqsa-yu, Bobur mirzo podshoh bo'lsa... unda Uzun Hasanning bugungi ikkilanishlari qanday oqibatga olib keladi? Uning raqiblari bu ikkilanishlarni bo'lajak podshohga aytib, dorug'alik amalini tortib olishlari mumkin emasmi? Yo'q, Uzun Hasan bunga yo'l qo'ymasligi kerak:

- Pirim, menga fotiha bering, Bobur mirzoning huzurlariga men o'zim boray. Beklarning nomidan sadoqat izhor qilib, qo'rg'onga taklif etay!

- Niyatingiz tahsinga sazovor, janob Hasanbek. Ammo siz dorug'asiz. Siz avval shahardagi g'uluni bartaraf qiling, fitnaning uyasini toping, ana unda Bobur mirzoning inoyatlariga sazovor bo'lg'aysiz.

- Yana karomat qildingiz, pirim! Biz zudlik bilan bu ishga kirishurmiz!

* * *

Yoz oftobi yeru ko'kni shunday qizdirmoqdaki, ot tuyoqlaridan ko'tarilgan chang yuzga alanga tillaridek tegadi. Havo dim. "G'ir" etgan shamol yo'q. Tuprog'i bilqillab yotgan tor ko'chadan o'tayotganlarida Boburni ter bosdi. U benihoya chanqaganligidan og'zi taxir bo'lib ketgan edi. Kecha shu paytlarda Andijonsoy bo'yida salqinlab yotgani esiga tushdi. Bundan bir necha soat oldingi hayoti, chorbog'ning musaffo havosi, zilol suvli hovuz, salqin ko'shk, betashvish damlar - hammasi birdan uzoq o'tmishga aylangan edi. Nazarida, shiddatli bir quyun uni o'sha mas'ud hayotdan yulib olib, allaqayoqlarga chirpirak qilib uchirib ketayotibdi. Ot tuyoqlaridan ko'tarilgan chang unga mana shu quyunning changidek tuyuladi. Uni otasidan judo qilgan, pushti-panohidan ayirib, xavf-xatarlar komiga tortgan mash'um bir kuch go'yo mana shu quyunning kuchi edi. Uni qo'riqlab borayotgan ellik chog'li o'tliqlar ham Boburga mana shu quyun ichida yurganday xira ko'rinar. Ro'za tutib kuni bo'yi tuz totmaganligidan uning boshi aylanmoqda edi. Atrofidagi o'tliqlar to'g'ri yurib borayotgan bo'lsalar ham, Boburning nazarida ularning hammasini o'sha quyun chirmab aylantirayotganday bo'lardi.

O'zgan yo'li bilan borib Namozgohga yetganlarida uzoqda qorli tog'lar ko'rindi. Bobur tog' salqinini ko'zi bilan his qilganday bo'ldi va o'sha yerga tezroq yetib borgisi kelib, otining biqiniga niqtadi. Qaqroq lablarini qiyinlik bilan ochib Sherimbekka:

- Tezroq! - dedi.

Sherimbek esa orqaga o'girilib qarab:

- Chopar bor! - dedi. - To'xtaylik.

Andijon beklari yuborgan chopar Xo'ja Abdullaning qo'li bilan yozilgan maktubni Boburga topshirdi. Bobur o'ram qilib yuborilgan maktubning ipak bog'ichini uzib, yonida turgan No'yon Ko'kaldoshga berdi:

- O'qing.

Maktubda Andijon beklarining Boburga sadoqat bildirganlari aytilgan edi. So'z orasida yomon ovozarlar tarqalayotgani, noma'lum fitnachilar "Bobur mirzo qo'rqib qochdi", degan tuhmatni tarqatib, bunga elni ishontirmoqchi bo'layotgani aytilgan edi.

- Men sizni ana o'sha fitnachilardan ehtiyot qilgan edim, amirzodam! - dedi Sherimbek Boburga. - Hozir vaziyat yomon. Qo'rg'on - ig'voning uyasi. Qo'rg'onga qaytmang, amirzodam! Sodiq beklar bo'lsa ketingizdan kelsinlar!

"Ota yurtini tashlab qo'rqib qochdi" - bu ovoza og'izdan-og'izga o'tib shaharma-shahar, qishloqma-qishloq tarqab ketishi mumkin!

- Yo'q! - dedi Bobur otini orqaga burib. - Men qochmoqchi emasmen!

- Amirzodam, bu hammasi ig'vo!

- Men buning ig'voligini isbot qilurmen! Qayting hammangiz. Qo'rg'onga qayting!

Bobur orqaga burgan otining yuganini bo'shatdi-yu, sag'risiga qamchi urdi. Ot chopib borayotganda ko'kragiga shamol tegib, o'zini bir oz yengil sezdi. Boyagi dahshatli quyun endi undan orqada - izma-iz yelib kelayotgan navkar va savdarlar orasida qolib ketganday bo'ldi.

Ular oftob ufqqa yaqinlashgan paytda Andijon qo'rg'oniga kirib keldilar. Kechqurun gavjum bo'ladigan ko'chalar hozir allanechuk jimjit. Do'konlar yopiq. Hammayoq huvillagan. Butun shahar xavf-xatardan qo'rqib, biqinib turganga o'xshardi.

Sherimbek oldinda borayotgan Boburni ehtiyot qilmoqchi bo'lib, navkarlariga "qurshab boring" ishorasini qildi. O'zi esa Boburning old tomoniga o'ta boshladi. Atrofini o'tliqlar o'rab ola boshlaganda Bobur yana quyunning ichiga tushib qolganday bo'g'ildi. Ko'z o'ngida yana otlar, odamlar chirpirak bo'lib aylanishga tushdi. Bobur yutoqib oldinga intildi, otini qamchilab, navkarlar qurshovini yorib chiqqanda yuziga shabada tegib, xiyol yengillashdi. Sherimbek yana oldinga intilib, Boburga yondashmoqchi bo'lganda No'yon Ko'kaldosh uning jilovidan mahkam ushladi:

- Bek janoblari, qo'ying, amirzodam oldinda borsinlar. Fuqaro taxt vorisini ko'rsin, ko'ngli taskin topsin. Ana, tuynuklardan mo'ralab turgan odamlar ig'vogarlarning gapi yolg'onligiga amin bo'lsinlar!

- Fitnachilar biror teshikdan amirzodamni o'qlasalar-chi?

- Niyatni yaxshi qiling!

Bobur boshliq o'tliqlar arkka yaqinlashganlarida ulkan darvozaning har ikki tavaqasi lang ochildi. Xo'ja Abdulla va bir to'da beklar, mulozimlar Boburga peshvoz chiqdilar. Bobur otdan tushib ustoz bilan ko'rishar ekan, birdan ko'ngli yumshab, ko'zlariga yosh quyilib keldi. Xo'ja Abdulla rangi o'chgan, lablari titrayotgan Boburni bag'riga bosib, tasalli bergisi keldi, ammo beklar va navkarlar oldida taxt vorisini quchoqlash odobsizlik sanalishini o'ylab, o'zini tutdi. U ham ko'ziga yosh olib:

- Kulfatda qoldik, amirzodam, musibatda qoldik! - dedi. - Endi bizning pushti-panohimiz o'zingizsiz!

Mazidbek a'yonlar davrasidan bir-ikki qadam oldinga chiqdi. O'zining Boburga bek atka ekanini bildirib qo'ygisi kelib, Xo'ja Abdullaning gapini og'zidan oldi:

- Amirzodam, hamma beklar sizga sodiq xizmat qilishga tayyordurlar!

Bobur to'planib turgan beklarga ko'z tashlagan edi, ular hammasi Mazidbekning gapini tasdiqlab, qo'llari ko'kraklarida, ta'zim ado qilishdi. Bobur tovushi titrab:

- Minnatdormen, - dedi.

U yana o'tlanib ark darvozasidan kirayotganda orqadan Yoqubbek ham yetib kelib, beklar davrasiga qo'shildi. U Bobur qaytganini eshitgan zahoti har qanday shubhadan xoli bo'lish uchun darhol o'tlanib, sadoqat izhor qilishga shoshilgan edi. Xo'ja Abdulla o'ngda, Mazidbek chapda yurib Boburni ark to'ridagi qishlik qasrga boshlab keldilar.

Ilgari poytaxt Andijondaligidagi taxt mana shu qasrga o'rnatilgan edi. Keyin poytaxt Axsiga ko'chirilgach, ustunlari o'ymakorliklar bilan bezatilgan marmar zinapoyali bu qasr avvalgi hashamatidan mahrum bo'lib, ko'rimsizlashib qolgan edi. Bugun Bobur kelishidan oldin Xo'ja Abdullaning farmoyishi bilan qasrning zinapoyalariga yana poyandoz to'shaldi. Ilgari taxt qo'yilgan shahning turkman gilamlari va kimxob ko'rpachalar solinib, maxsus joy hozirlandi.

Bobur binafsharang poyandozga qadam qo'yganda quruqshab ketgan tomog'ini ho'llamoqchi bo'lib yutindi. Ammo og'zida nam yo'qligidan tomog'ini allanarsa qirib o'tganday bo'ldi. Bo'lajak podshohga xizmat qilish uchun to'plangan beklarning hech qaysisi Boburga hozir bir qultumgina suv kerakligini sezmas edi. Birda-yarim sezganlari ham shuncha odamning oldida yosh podshohning ro'zasini ochirish musulmonchilikka to'g'ri kelmaydi, deb bunday ishni qilishdan qo'rqishar edi.

Hamma o'tirgach, Xo'ja Abdulla qur'on o'qib, Axsida bugun dafn etilgan Umarshayx mirzoning arvo'higa bag'ishladi. Bir necha kishi:

- Iloho joylari jannatdan bo'lsin! - deb qo'ydi. Yana bir necha kishi Boburga yuzlanib ko'ngil so'radi.

- Muhtaram beklar, davlatxohlar! - deb gap boshladi Xo'ja Abdulla. - Urush tashvishi bo'lmaganda biz avval motam marosimini o'tkazgan bo'lur edik. Eshitishimizcha, Axsida hazrati oliyni hurmatlariga yarasha ma'raka o'tkazib qabrga qo'yganlar. Andijonga yog'iy yaqin kelib qolgan shu og'ir kunda bizning avvalin mashvaratimiz davlatni yangi podshohga topshirmoq xususida bo'lgani ma'qul.

Mazidbekdan nariroqda semiz Yoqubbek o'tirgan edi. U Xo'ja Abdullaning so'zlarini hammadan oldin ilib ketdi:

- Dono tadbirni o'rtaga soldingiz, pirim. Bandangizning fikricha, Zahiriddin Muhammad Bobur mirzoni qonuniy podshoh atab, muborak nomlarini xutbaga qo'shib o'qitmoq kerak!

Bobur "yalt" etib Yoqubbekka qaradi. Uning ovozidagi mayinlik, yuzidagi hayajon, hatto old tishlari tushib ketgan og'zining kemshikligi Boburga allanechuk yoqimli tuyuldi.

Yoqubbekning eng nufuzli va qaysar mo'g'ul beklaridan ekanligini hamma bilardi. Faqat uning bundan bir necha soat oldin Boburga qarshi fitna uyushtirib yurgani o'tirganlar uchun sir edi. Endi Yoqubbek mana shu sirni yaxshiroq bekitish uchun Boburga hammadan ortiq sadoqat bildirmoqda edi. Uning shu sir ochilib qolishidan iztirobga tushib, dardli va hayajonli ko'zlar bilan Boburga qarashi, undan najot kutganday bo'lib hayajonlanishi o'zi qiynalib o'tirgan Boburga g'alati ta'sir qildi. Yoqubbek birinchi bo'lib Boburni podshoh deb atagani yosh o'spirinning o'rtanib turgan qalbiga go'yo sarin bir shabada bo'lib tegdi. Qachondir bir vaqt taxtga chiqish va shu yurgan hamma beklarga bosh bo'lib, g'olibona janglar qilish Boburning eng kuchli orzularidan edi. Yoqubbekdan keyin gapirgan beklar ham birin-ketin Boburni podshoh deb tan olar ekanlar, uning mana shu orzusi bulut orasidan chiqqan to'lin oyday charaqlab yuzaga chiqdi-yu, ko'nglini birdan yorishtirib yubordi. Boshiga tushgan musibat ham, ichini kuydirayotgan tashnalik ham xayolidan uzoqlashdi.

Shu payt eshikdan shahar dorug'asi Uzun Hasan ta'zim qilib kirdi.

- Amirzodam! - dedi u entikib. - Qulingizni avf eting, sizni kutib ololmadim. Men Andijonda nomunosib gaplar tarqatgan fitnatchilarni ovlash bilan band edim. Alhol bir fitnachi arbobni tutib keltirdim.

Bobur beixtiyor oldinga intilib:

- Qaysi arbob? - dedi. - Kim u? Keltiring!

- Bajonidil, amirzodam! - deb Uzun Hasan shoshilib orqasiga qaytdi.

Hamma ko'zlar ochiq eshikka qadaldi. Yoqubbekning rangi "quv" o'chdi. Nahotki Ahmad Tan-bal qo'lga tushgan bo'lsa? Unda sir ochiladi. Yoqubbek sarosima ko'zlar bilan darchani qidirib topdi. Darcha u o'tirgan joydan ancha uzoq. Darchadan narida arkning o'n paxsalik baland devori bor. Yo'q, bu yerdan qochib qutulib bo'lmaydi! Yoqubbekni titroq bosdi...

Shu payt eshikdan narida yo'g'on bir ovoz:

- Qo'limni yeching, men gunohkor emasmen! - degani eshitildi. Tovushidan Ahmad Tanbalga o'xshamaydi.

Oq shohi yaktak kiygan yo'g'on gavdalik bo'ydor kishini ikki navkar ikki tomonidan mahkam tutib olib kirdi.

- E, bu - Darvesh gov-ku! - dedi Yoqubbek birdan yengil tortib.

Andijon miroblarining boshlig'i bo'lgan bu odam gardani juda go'shtdor bo'lganligi uchun ho'kizga o'xshab bo'ynini bir oz oldinga egib yurar, shuning uchun or-qavoratdan uni "gov", deb atashar edi. Andijon Qo'rg'oniga to'qqiz ariq suv kirsam ham, bog'rog'larning ko'pligidan yoz oylarida suv yetishmaydi, amaldorlar oddiy fuqaroning navbatini ham olishga intilishardi. Shunday paytlarda Darvesh gov ko'pincha fuqaroning tomonini olar, beklarga navbati kelmaguncha suv bermas edi. "Bek bo'lsang, o'zingga, xudoning oldida hamma bandasi barobar!" - deb tap tortmay gapirganini ko'p odam eshitgan. Shu sababli beklar Darvesh govni yomon ko'rishar, ayniqsa dorug'a Uzun Hasan ko'pdan beri unga kek saqlab yurardi.

Qo'li bog'log'liq Darvesh gov Boburga va undan beriroqda o'tirgan Xo'ja Abdullaga bosh egib, ta'zim qildi-yu:

- Adolat qiling, amirzodam! - dedi. - Men fitnachi emasmen, ustod! Bozorda bir yapasqi navkar menga aytdi. "Podshoh Axsida mast bo'lib jordan yiqilib o'libdir. Bobur mirzo yog'iydan qo'rqib Olatog' tomonga qochibdir", dedi.

Boburning g'ashi kelib:

- Bo'hton bu! - dedi.

- Bo'htonligini men keyin bildim, amirzodam, meni avf qiling! - deb Darvesh gov bir-ikki qadam beriga kelib, qo'li orqasiga bog'langan holicha tiz cho'kdi: - Tuhmatligiga bu yerda muborak yuzingizni ko'rib amin bo'ldim. Ammo bozorda xaloyiq vahimaga tushib to's-to'polon bo'lib qochganda o'zimni yo'qotib qo'ydim. Bir odamni to'xtatib: "Shundoq gaplarni eshitdim, nahotki rost bo'lsa?" deb so'rayotganimda dorug'a janoblarning xufiyalari gapimni eshitib turgan ekanlar...

- Yo'q, sen gap so'rash bahonasi bilan bu qabih ovozni tarqatib yurganingda qo'lga tushding! - dedi Uzun Hasan.

- Kalomulloni bering, qasam ichamen!

- Kalomulloni ham xor qilmoqchi bu qasamxo'r! - dedi Yoqubbek Boburga yuzlanib: - Amirzodam, agar bu mardak sadoqatli qulingiz bo'lganda yomon ovoza tarqatgan o'sha navkarni qo'lidan tutib dorug'aga topshirmasmidi? Vaholanki, bu o'zi o'sha ovoza boshqalarga aytgan, ya'ni ig'vo tarqatgan. Buni hozir o'z tilidan ham eshitdik!

Darvesh gov hangu mang bo'lib:

- Yo alhazar! - dedi.

Yoqubbek Boburga boyagidek muloyim ko'z tashlab, kemshik og'zini sodiq bir tabassum bilan ochdi:

- Amirzodam, sizning rahmatlik otangiz Darvesh govni miroblarga sardor qilib qo'ygan edilar. Otangizning inoyati bilan shunday martabaga erishgan bu gov endi hazrati oliyni muqaddas ramazon oyida mast bo'lib yiqilgan desa-ya! Bu qanday noinsoflik! Boburning yosh qalbi bu mash'um ig'voga qarshi g'azab tuyg'usiga to'lib bormoqda edi. "Aldash uchun bola yaxshi!" o'ylandi Yoqubbek umid bilan. Ig'vo tarqatgan bu odam o'zining aybini jon-dili bilan Darvesh govga ag'darib, Boburni bunga ishontirishga butun kuchini sarflamoqda edi. Bu ishda Yoqubbek yolg'iz emas edi, beklarning ko'pchiligi Darvesh govni aybdor deb bilmoqda edilar.

- Ig'vo tarqatganini o'zi bo'yniga oldi! - dedi Yoqubbek.

- Tilidan tutilmishdir, jazosini berish darkor! - deb Ali Do'stbek nomli badqovoq ko'sa bir kishi Yoqubbekning tarafini oldi.

O'ychan o'tirgan Qosimbek boya Sherimbek tog'oyining imzosiz xat keltirgan kabutar haqidagi gapini esladi-yu:

- Balki yana taftish o'tkazish lozimdir? - dedi.

Unga Mazidbek e'tiroz qildi:

- Ortiqcha taftishlarga fursat qani? Yog'iy Mar-g'ilonni olib, Andijonga bostirib kelur. Qonli urush paytida elni vahimaga tushirgan, podshohning martabasiga raxna solmoqchi bo'lgan ig'vogarlarga rahm qilinmaydir!

- Siyosat uchun maydonda yasoqqa yetkazish kerak, toki boshqalarga ibrat bo'lsin! - dedi Uzun Hasan.

"Yasoqqa yetkazish" - xaloyiq oldida boshini kesish degan gap edi.

Darvesh govning yuziga o'lim sharpasi soya solib o'tganday bo'ldi. U tizzasi bilan yurib Boburga yaqinlashar ekan, yig'lab iltijo qildi:

- Amirzodam, men ig'vogar emasmen! Men ig'vogarlarning qurbonimen! Menga rahm qiling! Beshta yosh bolam bor! Noumid qilmang, amirzodam!

Darvesh gov, yo'g'on gavdasi silkinib, o'kirib yig'lar ekan, qo'li bog'liq bo'lgani uchun yuzini yashirolmas, ko'z yoshlari moshguruch soqoliga tomchilab oqib tushar edi.

Shunday katta yoshli odamning bunchalik kuyunib yig'lagani Boburning qalbida ko'pirib turgan g'azabni birdan bosdi. Uning Darvesh govga rahmi keldi-yu, ustoz Xoja Abdulladan "shu bechoraning qonidan keching!" "B B" degan bir gapni kutdi.

Biroq Xoja Abdulla og'iz ochguncha bo'lmay, yana Yoqubbek gapirdi:

- Beshta bolasi bor odam tilini tiyib yursa bo'lmasmidi!

- E, bu gov o'zi haddidan oshgan! - dedi Uzun Hasan. - Bo'lmasa, podshoh haqida ig'vo qilganlarning gapini eshitgan hamono og'ziga urmasmidi! Yoki u haromnamaklarni bizga tutib bermasmidi!

Bir-birini inkor qiluvchi bu gaplar Boburning xayollarini chalkashtirib yubordi. Vujudini o'rtayotgan tashnalik yangi bir kuch bilan qaytib keldi. Yuzlar, devorlar, gilamlar bir-biriga qo'shilib, chaplashib, chir-chir aylana boshladi. Darvesh govning yig'lab gapirgan so'zlari go'yo uzoqdan eshitildi:

- Amirzodam! Adolat qiling! Men otangizning sodiq raiyyatlaridanmen! Siz yoshsiz, beg'uborsiz. Siz hali bu beklarni bilmaysiz! Bularning menda keki bor! Beklarga ishonmang, amirzodam! Xalqdan so'rang! Meni el ulus biladi! Raiyyat biladi!

Ali Do'stbek qo'lini mirobga paxsa qilib:

- Eshitdingizmi, amirzodam? - dedi. - Bu govning ichi qoraligini ko'rdingizmi?

Yoqubbek Bobur tomonga ta'zim bilan egilib, boyagiday mehribon tovush bilan tushuntirdi:

- Bu gov el-ulusni beklarga qarshi qo'zg'amoqchi, amirzodam. Yog'iy hujumi paytida bariyat bilan raiyyatning[20] orasiga nifoq solmoqchi!

- Niyati buzuqligi shundan ham ayon! - dedi Uzun Hasan va navkarlarga qarab buyurdi. - Bas, olib chiq!

Boyagi ikki navkar Darvesh govni ikki qo'ltig'idan olib, o'rnidan turg'izdi-da, kuch bilan eshikdan olib chiqqa boshladi. Endi Boburdan ham umidini uzgan bandi:

- Men begunohmen! - deb qichqirdi. - Besh bolamning uvoli uradi sen beklarni! Mening begunoh qonim tutadi hammangni!

Bu qarq'ish Boburning qalbiga o'tkir tig'day qadaldi. Uning qo'l-oyoqlari titrab, o'tirgan joyida ko'zi tina boshladi. Nazarida, boyagi quyun avvalgidan battar xuruj qilar, uni mana shu odamlarga qo'shib chirmab aylantirar edi. Atrof ko'ziga chang-to'zon orasida qolib ketganday xira ko'rinar edi. U o'tirgan joyida yiqilib ketmaslik uchun ikki qo'lini ikki yoniga tiradi.

Darvesh govning qarq'ishidan g'azabi oshgan beklar endi uning o'ldirilishini yana ham qattiq turib talab qildilar:

- Bu ko'mamak yasoqqa yetmagunga eldagi vahima bosilmaydir!

- Siyosat uchun bitta ig'vogarning boshini kesmoq zarur!

- Yasoq!

- Yasoq!

Boburning ko'z oldidan boyagi odamning soqoliga oqib tushgan ko'z yoshlari ketmas, qulog'i tagida uning alamli qichqirig'i hamon jaranglab turardi. Shu tirik odam murdaga aylanishi kerak. Bobur bunga farmon berishi kerak. Nechun? Beklar u odamni gunohkor deb Boburni ishontirgani uchunmi?

Balki bu beklar chindan ham Boburni aldayotgandir? Balki mana shunaqa beklar Axsida Umarshayx mirzoni jordan itarib yuborib o'ldirgandirlar? Balki bular erta-indin Boburning joniga ham qasd qilishar?

Birdan Boburning beg'am yurgan davri esiga tushdi. Kechagina u tengdosh o'rtoqlari bilan ot choptirib o'ynab yurmaganmidi? Alisher Navoiyning rasmiga tikilib musaffo yoshlik xayollariga berilgani qachon edi? Oradan bir necha yil o'tganga o'xshaydi.

Holbuki, shu bugun ertalab, shu bugun choshgohda uning hayoti quyoshli osmondagi tiniq va sof edi-ku. Bu qora bulutlar uning atrofiga qayoqdan yopirilib keldi? "Yasoq!" - deb qichqirayotgan har darg'azab bek Boburdan quyoshni to'sib olgan bir qora bulutga o'xshardi. Boburni chir-mab aylantirayotgan dahshatli quyun mana shu qora bulutlarning shamoli emasmi? Nahotki bu bulutlar doim toju taxt bilan birga yursa-yu, Darvesh govga o'xshaganlarning qoniga shunchalik tashna bo'lsa?! Boya Boburga xuddi bulutlar orasidan suzib chiqqan to'lin oydagi go'zal ko'ringan toju taxt endi oy tutilgan tunday vahimali tusga kirdi. Bobur

noma'lum xavf-xatardan seskanib, Xo'ja Abdullaga yordam so'raganday qaradi:

- Ustad!

Xo'ja Abdulla unga tomon surilib:

- Amirzodam, bardam bo'ling, - dedi.

- Ne qilay, ayting!.. - shivirladi Bobur.

- Hukm chiqaring! Beklar yasoqqa yetsin deb talab qilmoqdalar.

- Siz-chi, ustod?

Agar Xo'ja Abdulla, o'tirganlarga qarshi chiqib, Darvesh govni yoqlasa, shuncha amal-taqal bilan boshlari zo'rg'a qovushgan beklar yana parokanda bo'lib ketishlari aniq edi.

- Amirzodam, - shivirladi Xo'ja Abdulla, - podshohlik udumiga binoan xatarli urush paytida tojdorlar sha'niga nomunosib gap aytgan odam jinoyatchi hisoblanur! Darvesh gov yana bu yerda ham tilini tiymay chatoq qildi. Barcha beklarni yomonlab, qarq'ab, olovga moy sepd! Endi siz... bitta Darvesh govni deb barcha beklardan voz kecholmagaysiz. Vaziyat tahlikali... Siyosat uchun govni yasoqqa yetkazmoqdan boshqa iloj yo'q!

* * *

Ertasi kuni peshinda Andijon arkining qarshisidagi jazo maydonida nog'oralar chalindi. To'plangan xaloyiqning ko'zi oldida Darvesh gov, yomon ovoza tarqatishda ayblanib boshi kesildi.

Yoqubbek Ahmad Tanbalni yapasqi navkari bilan birga o'sha kuni kechasi Axsiga yashiriqcha jo'natib yuborgan edi. Ikki oradagi sir sirligicha qoldi.

Dushman Marg'ilonni olib, Andijonga tahdid solmoqda edi. Xo'ja Abdulla boshliq elchilar Boburning nomidan Samarqand podshosining Marg'ilondan beridagi qarorgohiga borib, sulh tuzishni taklif qildilar.

- Siz bilan urush boshlagan iningiz Umarshayx mirzo jordan yiqilib shunqor bo'ldi![21] Bobur mirzoni farzand o'rnida ko'rgaysiz! Axir u zot sizga kuyov bo'lish orzusidalar! Sizni bosh hukmdorimiz, deb tan olurlar! O'lpon to'lagaymiz! Urushni to'xtating, hazratim!

Xo'ja Abdullaning bu taklifiga samarqandlik beklar qattiq qarshi chiqdilar. Ular Andijon va Axsini bosib, talab, katta-katta o'lja olish umidida edilar. Sulh ularni mana shu o'ljalardan mahrum qilar, o'lponni podshohning bir o'zi olar edi.

- Shuncha joydan qon kechib, jon berib-jon olib kelib, endi yetdik deganda quruq qaytamizmi? - dedi Muhammad tarxon nomli bek.

- Sulh tuzmang, hazratim!

- Qattiq turing! - deyishdi boshqa beklar ham.

Sulton Ahmad mirzo beklarning ra'yini qaytarolmaydigan zaif tojdorlardan edi. Xo'ja Abdulla boshliq elchilar undan rad javobi olib qaytdilar.

Endi avvalgidan battar qirg'in bo'lishini sezgan bek va navkarlar Andijon qo'rg'oniga kirib bekina boshladilar.

Quva - Jasoratning Jazosi

1

O'tgan kuni otlanib Andijonga ketgan mulla Fazliddin bugun qattiq iztirob ichida yana Quvaga qaytdi.

U Boburning otasi o'rniga hukmdor bo'lganini eshitib undan himoya so'rash niyatida arkka borgan edi. Agar uning huzuriga kirsam noumid qaytmasligiga ishonardi. Chunki mulla Fazliddin chorbog'da ko'shk qurgan paytlarda Bobur bilan ko'p hamsuhbat bo'lgan, uning zehni o'tkir, shoirtabiat, zukko o'spirin ekanini sezib, Alisher Navoiy suratini hadya qilgan edi. Endi mulla Fazliddin bo'yni yo'g'on beklardan ko'rgan yomonliklarini aytib bersa, Bobur uni himoyasiz tashlab qo'ymasligi kerak. Lekin ark darvozasi oldida o'sha dorug'a Uzun Hasan turgan ekan.

- Bobur mirzoning huzuriga kirmoq uchun maxsus ruxsat kerak, - deb uning yo'lini to'sdi.

- Ruxsatni kim berur, janob dorug'a?

- Eshik og'a Yoqubbek janoblari!.. Ana, o'zlari ichkaridan chiqmoqdalar!..

O'ntacha navkar qurshovida ichkaridan otliq chiqib kelayotgan Yoqubbek faqat birinchi vazir darajasidagi eshik og'alar taqadigan enli oltin kamarni beliga taqib olgan edi. Puli katta bu bek Andijon mudofaasiga hammadan ko'p mablag' ajratgan edi. Uning navkarlari ham boshqa beklarnikidan ko'proq edi, o'zi ham Boburga ixlosi zo'riligini har ishda namoyish qilib, tunu kun tinmas edi. U birinchi kuniyoq Boburga o'zini sodiq ko'rsatgani ustiga bu hammasi qo'shilib, axiri sohib ixtiyor eshik og'a bo'lib olgan edi. Buni endi bilgan mulla Fazliddin xiyol sarosimaga tushdi. Lekin o'zini dadil tutishga tirishib, otliq kelayotgan Yoqubbekning qarshisidan chiqdi:

- Janob eshik og'a, ijozat bering, kamina Bobur mirzo huzurlariga kiray!

Yoqubbek otining jilovini tortib, xiyol to'xtadi-yu, qo'lini ko'ksiga qo'yib turgan mulla Fazliddinga tepadan kinoyali nazar tashladi:

- Kirib ne qilmoqchisiz?

- Arzim bor... Me'morlik san'atiga oid...

- Hozir yosh podshohimizga me'morlar emas, mamlakat mudofaasiga yaraydigan navkarlar kerak! Urush tugagandan so'ng keling! Yoqubbek: "Gap tamom!" degandek qilib, otini yeldirganicha o'tib ketdi. Mulla Fazliddin bir lahza qaqqayib turib qoldi. Bir vaqt Uzun Hasanning:

- Janob me'mor, tavochilar navkarlikka odam olmoqdalar, istasangiz borib navkar bo'ling! - degan kinoyasi uni o'ziga keltirdi.

- O'lmasak hali me'mor kerak bo'ladigan kunlarga ham yetishurmiz! - dedi mulla Fazliddin dorug'aga nafratli nazar tashlab.

Endi uning Bobur huzuriga kirolmasligi aniq. Yoqubbek bilan Uzun Hasanning ixtiyoriga o'tgan qal'ada qolish esa juda xatarli.

Darvesh govning o'limiga shu beklar sabab bo'lganini mulla Fazliddin eshitgan edi. Hozir uning uchun sal bexatarroq joy -

Quvadagi opasining uyi edi...

Mulla Fazliddin xufton payti hovliga kirib kelsa, pochchasi bilan opasi yov yaqinlashayotganini eshitib, vahimaga tushib o'tirishgan ekan.

Quvasoydin narida - Karkidon adiridagi yov il-g'orlari yoqqan gulxanlar milt-milt qilmoqda edi.

- Mulla Fazliddin, yog'iy kelsa po'lat sandig'ingizni tinch qo'ymas, - dedi pochchasi. - Buni tezroq yashiring.

- Bo'sh o'rangiz bormi, pochcha?

- Bor. Ana, bedaxonada.

- Tohir qani?

- Mahmud bilan ko'priikka qarab ketdi. Bilmadim, ne ishi bor? So'rasam, aytmadi.

Mulla Fazliddin pochchasining yordamida po'lat sandiqni yana qopga solib, bedaxonada-gi bo'sh o'raga tushirib qo'ydi-yu, o'raning og'zini taxtalar bilan bekitdi. Keyin bu taxtalar ustiga beda bog'larini baland qilib taxlab tashladi.

* * *

Osmonni yana quyuq bulut qoplagan. Birda-yarim yomg'ir tomchilab qo'yadi. Quva ko'chalari jimjit. Yov yaqinligini sezgan odamlar uy-uyiga bekinib olgan. Ahyon-ahyonda itlar hurgani eshitilmasa, butun Quva ko'chib ketganga o'xshardi. Quvasoy ustidan o'tgan yog'och ko'prik ham kimsasiz. Elchilar yomon xabar bilan qaytgandan so'ng, ko'prikdagi soqchilar qo'rg'onga qochib ketishgan...

Tun yarimlaganda shu ko'priikka qarab ketadigan yo'l chetida uch-to'rtta qora ko'rindi. Yo'l bo'yidagi darvozaning bir tavaqasi sekin ochildi-yu, undan katta cho'va ko'targan pakana odam chiqdi.

Tohir shivirlab so'radi:

- Chaqmoq bilan tutantiriqni ham oldingmi?

- Oldim.

Pakana yigitning kiyimlaridan zig'ir yog'ining hidi keladi - uning kasbi juvozkash.

Tohir yuziga yomg'ir tomchilaganini sezib osmonga qaradi. Bulut quyuqlashib, yulduzlar ko'rinmay qolgan.

"Jala quysa, olov yonmay balo bo'larmikin? - O'ylandi u. - Ko'prikning yog'ochlari ham ho'l bo'lib ivib yotgandir".

- Mahmud, men bitta bolta oldim. Endi yana bitta bolta bilan ikki kishilik katta arra kerak. Sen duradgorsen, asboblar taxt.

- Arrani nima qilasan?

- Kerak! Umrzoq, sen ham birga bor. Darrov olib chiqinglar.

Ikki yigit bir tor ko'chaga kirib ketishdi-yu, anchadan keyin aytilgan narsalarni olib kelishdi. Keyin hammalari devorning zehi bilan yurib oldinma-ketin ko'priikka yaqinlashishdi.

Tohir ko'prikkda qorovul yo'qligini boya aniqlagan edi. Andijon qo'shini orqaga chekinib, qo'rg'onga kirib ketgan, bostirib kelayotgan yov buni yaxshi bilar, shuning uchun Quvaday joylarda hech qanday xavf-xatar bo'lishini kutmas edi.

Tohir ko'prikkdan beriroqda - qorayib turgan katta bir daraxtning tagida hamrohlarini to'xtatdi:

- O'zlaringdan qolar gap yo'q. Beklar bilan navkarlar bizni yog'iyning oyog'i ostiga tashlab ketdi. "O'zing uchun o'l yetim", degan gap bor. Xudo kushoyishi korimizni bersa, hammamiz uy ichimiz bilan bir balodan xalos bo'lamiz. Mabodo, ishimiz o'ngidan kelma-sa... Bitta-yarimtamiz qo'lga tushadigan bo'lsak...

- O'shanda ham mard bo'lish kerak, - dedi Mahmud. - Ont ichaylik: kimki yog'iyga sir bersa, onasi xotini bo'lsin!

- Omin!

- Omin!

Hammalari yuzlariga fотиha tortishdi-yu, birin-ketin ko'priikka chiqishdi. Tohirning mo'ljali qirq-ellik qadam ichkariroqqa borib, ko'prikning o'rtasidan o't qo'yish edi. Ammo ular ilgariqlagan sari atroflari ochilib, o'zlarini himoyasiz seza boshlashdi. Suvning ochiq sathi sohilga nisbatan yorug'roq edi. Ko'prik yov qo'shinlari qarshisida nishon taxtasiga o'xshab turgandek vahimali tuyulardi.

Bir vaqt duradgor yigitning qo'lidagi katta arra egilib, yupqa po'lati Tohirning boltasiga tegib ketdi. Uning jarangi qorong'ida shunday keskin eshitildiki, yigitlar seskanib to'xtashdi. Atrofga quloq solib, bir lahza qotib turishdi. Qurbaqalar bir tekis qurillamoqda edi.

- Tohir, ko'p nariga bormaylik! - deb shivirladi Mahmud. - Kelib qolsa qochib qutulishni ham o'ylang-lar.

- Naryoqdan keladimi? Umrzoqni o'sha yoqqa qorovul qilib qo'yamiz. Qo'rqmanglar, yog'iy uzoqda.

Shu payt yomg'ir savalay boshladi. Endi uzoqdagi gulxanlar ham ko'zdan yo'qoldi. Yov ularni ko'rib qolish ehtimoli butunlay bartaraf bo'lganini sezib, Tohir ichida suyunib qo'ydi.

Ko'prik xiyla uzun bo'lganligi uchun uch-to'rt joyida tagidan qo'yilgan zo'r sepoya tirgaklari bor edi. Tohir ko'prikning qanotidan pastga egilib qarab, shu tirgaklardan birini mo'ljalga oldi-yu, to'xtadi. Umrzoq ko'prikning narigi chetida qorovul bo'lib turish uchun ketdi. Qolganlar ko'prik yog'ochlarining osonroq yonishi mumkin bo'lgan joylaridan tanlab, bolta bilan payraha ko'chirishdi, so'ng chavadagi yog'dan sepishdi. Uch kishilashib chaqmoqni toshga urib, tutani[22] yomg'irdan bekitib, rosa uringanlaridan keyin, nihoyat achchiq paxta tutuni dimog'lariga urildi. O't yoqishga epchilroq bo'lgan juvozkash yigit tutani puflab-puflab cho'g' qildi. Tohir chakmonning tagidan qo'ltig'iga qisib olib kelgan quruq poxolni shu cho'qqa tutdi.

Poxolning zaif olovi zig'ir yog'i sepilgan payrahalarga ilashib endi sal ko'tarilay deganda, shamol qayirib urayotgan yomg'ir tomchilari "jiz-jiz" etib tegdi-yu, o'chirib qo'ydi.

- Yonmaydigan sirqindi moy ekan! - dedi Mahmud juvozkash yigitga ta'na qilib.

- Yomg'ir o'chirdi-ku! Shu moyni topib chiqqanimga ham jon de!

- Bas! - shipshidi Tohir juvozkash yigitga. - Tutani o'chirmay tur!

Tohir ikkita belbog'ni bir-biriga ulab, bir chetini beliga bog'lab, ko'prikning tagiga osilib tushdi. Tirgaklarning nam tegmagan joylaridan payraha ko'chirib olib yog' sepib, ming azob bilan endi olov oldirayotganda shamolning kuchli bir epkini yonayotgan payrahalarni suvga uchirib tushirdi.

Tohir ko'priikka qaytib chiqdi-yu, boltani qo'lga olib, g'azab bilan ko'prik qanotlarini urib sindira boshladi:

- Mana yonmasang! Mana yonmasang! Mana! Mana!

Juvozkash yigit ikkinchi boltani qo'lga olib, ko'prikning narigi qanotini sindirishga tushdi.

- Tohir, bu ishlaringdan nima foyda? - dedi Mahmud. - Undan ko'ra boltani menga ber. Mana bu mixlangan yog'ochlarini ko'chirib tashlaylik.

Hansiragan Tohir Mahmudning oldiga keldi. Qorong'ida mix ko'rinmasa ham kasbi duradgor bo'lgan Mahmud yog'ochning mix qoqilgan joyini tasmollab topdi. Tohir ikkalasi ko'priikka ko'ndalang qo'yib mixlangan taxtasimon bir yog'ochni ko'chirib olishdi. Ammo ikkinchi yog'ochni ko'chirish juda qiyin bo'ldi.

- Aytmoqchi, arra bor-ku? - dedi Mahmud.

Bir chetda yotgan arrani Tohir paypaslab topdi. Ikki yigit uning ikki dastasidan olib, ko'prik yog'ochlarini arralashga tushishdi.

- Shoshma! - dedi Tohir. - Bu yerdagi besh-o'nta yog'ochni arralab tashlaganimiz bilan hech ish chiqmaydi.

- Nega chiqmasin? Ot-arava o'tolmaydigan qilamiz!

- Birorta ustani olib kelib, ko'prikni tuzatib, o'tib ketaversa-chi?

- Foydasi yo'q ishga unnadik chamasi-da! - dedi juvozkash yigit umidsizlanib.

- Yo'q, biz ko'prikni bo'yiga emas, eniga qarab arralashimiz kerak.

- Eniga qo'yilgan yog'ochlar juvozkundaday yo'g'on-ku. Arralab bo'ladimi?

- Bo'ladi!

To'rt kishi navbatma-navbat arra tortib, ko'prikning ko'ndalangiga to'sin qilib qo'yilgan yo'g'on va qattiq yog'ochni arralayotganda qora terga botib ketishdi. Iliq yomg'ir hali ham savalab turar, ularning yuzlari va badanlaridan oqqan ter yomg'ir suviga qo'shilib kiyimlarini shalabbo qilgan edi. Yigitlarning maqsadi ko'prikni ikki tomondan ushlab turgan o'qyog'ochlarni arralab, uni bir-ikki joyidan uzib tashlash edi. Ammo ular ko'prikning har ikki tomonidagi yo'g'on o'qyog'ochlarni arralab qirqishdi hamki, ko'prik ular kutganday uzilib tushmadi. Uni yana qandaydir mixlar, bir-biriga tishlatib qo'yilgan bololar va "belbog" yog'ochlar mahkam ushlab turardi. Tohir bilan Mahmud arrani qo'yib, yana boltani qo'lga olishdi, qorong'ida timirskilanib, bololarga tishlatilgan qavs mixlardan besh-oltitasini topishdi va ko'chirib tashlashdi. Shundan keyin ko'prikning allaqayeri qirsilladi-yu, ammo o'zi avvalgiday turaverdi.

- Bo'ldi! - dedi Mahmud madorsizlanib. - Qo'limizdan kelmaydigan ishga unnabmiz!

- Padariga la'nat! - deb, Tohir qo'lidagi bolta bilan yana ko'prik qanotlarini qarsillatib sindira ketdi. Shu payt ko'prikning narigi chetidan ular qorovul qo'ygan yi-git chopib keldi:

- Qo'y, bas! Muncha qarsillatma! Narigi adirdan yog'iy kelayotganga o'xshaydi.

- A! Ko'rdingmi?

- Tovushlarini eshitdim. "Otlar!", "Saflan!" deb baqirib-chaqirganlari qulog'imga chalindi!

- Bo'lmasa hozir bostirib keladi! - deb juvozkash qochishga chog'landi.

- Arrangni ol, bu yerda hech narsani qoldirmanglar! - deb Tohir yonmagan payrahalarini, yog'och siniqlarini suvga otdi.

Besh yigit muvaffaqiyatsizlikka uchraganday ruhlari tushib, uylariga tarqalganlarida tong yorisha boshlagan edi.

2

Saharlikni yeb, yo'lga tushgan yov qo'shinining oldingi to'pi ko'prikka chiqa boshlaganda tong qorong'isi hali tarqalmagan edi.

Yomg'ir tog'larda qattiq quyayotganligi uchun Quvasoyning suvi tobora ko'tarilib bormoqda edi. Oldinda kelayotgan otliq chig'dovullar uncha ko'p emas edi, shuning uchun ko'prikdan siyrak saf bilan o'tib ketishdi.

Ammo ulardan keyin kelayotgan saflar juda qalin edi. Har bir bekning navkarlari o'zlariga qarashli yuklarni tuya qo'shilgan og'ir aravalarga ortib kelmoqda edilar.

Chug'uruqday behisob qo'shin otlari, tuyalari, aravalari bilan birga yomg'irli tongda qop-qora selga o'xshab ko'prikni limmo-lim to'ldirib kela boshladi.

Ko'prikning o'rtasida boyagi yigitlar mixlarni sug'urib, to'sinlarini arralab ketgan joy bunchalik og'ir yukka bardosh berishi amrimahol edi. Buning ustiga, xuddi o'sha joyda bir cho'bir otning ikki oldingi oyog'i mixi ko'chirilgan yog'ochlarning yorig'iga tushib ketdi. Ot o'mrovi bilan yiqilib tushib, oyog'ini sug'urib ololmay tipirchilay boshladi. Egarda o'tirgan navkar otning boshidan oshib, boshqa otlarning oyog'i tagiga uchib tushdi. Hozir behisob tuyoqlar ostida qolib yanchilishini sezdi-yu, dod solib qichqirdi. Hamrohlari beixtiyor jilovlarini tortishdi. Ba'zi otlar qo'rqib orqaga tisarilib ketdi.

Orqadagilar esa hech narsadan bexabar, yopirilib kelmoqda edi. Bir lahzada ko'prikning shu joyi haddan tashqari tiqilinch bo'lib ketdi. Arra va bolta zarbalaridan nochorlashgan ko'prik yog'ochlari to'satdan qarsillab sindi. Tiqin bo'lib yotgan o'nlab otlar, odamlar ko'prik yog'ochlariga qo'shilib suvga qulab tushdi. Toshib turgan soyni suvi qulab tushganlarni lopillatib oqizib ketdi. Ko'prik ustida qolganlar jonholatda orqaga burilib, qochmoqchi bo'lishdi. Ammo orqadan hamon otliqlar, aravalalar, tuyalar ko'chkiday bostirib kelmoqda edi. Oldinda nima hodisa bo'lganidan bexabar podshoh eng yaqin beklari bilan soyni narigi chetida turib, qo'shinni ko'prikka tomon yo'naltirmoqda edi. Lekin ko'prik o'rtasidan ko'tarilgan qiy-chuv, to'polon tobora zo'rayib borardi. Vahimaga tushgan qo'shin birdan o'zini orqaga tashladi, ammo ur-sur to'polonda ko'prikka sig'may, ot-ulovlari bilan suvga tutday to'kila boshladi.

Ko'prik qanotlarining ancha joyi sindirib tashlangani ularning qulab tushishini osonlashtirardi. Tartibi buzilgan aravalalar bir-birini itarib, ko'prikning butun turgan qanotlarini ham sindirib qulamoqda edi. Ba'zi navkarlar yo'lida uchragan tirik jonning hammasini qamchilab o'tmoqchi bo'lsa, ba'zi beklar qilich yalang'ochlab, to'polonni tig' bilan bosmoqchi bo'lishadi. Ammo g'ij-g'ij bo'lib, qurt-qumursqaday qaynab yotgan qo'shin ko'prikka shunday tiqilib qolgan ediki, unga na qamchi kor qilar edi, na qilich. Tuyalar bo'kiradi. Odamlar qichqiradi. Talvasaga tushgan olomon tig' ko'targan beklarning o'zini otlari bilan surib borib, ko'prikdan ag'angatib yuboradi.

Podshoh bilan birga qirg'oqda turgan xos navkarlar suvda oqib borayotganlarni qutqarishga farmon oldilar. Ular qamishlarni shaldiratib, suvga yaqin borganlarida o'zlari ham balchiqqa botib keta boshladi. Keyin orqada qolganlari arqon tashlab ularning uch-to'rttasini zo'rg'a qutqarib oldi. Boshqalarini qamishzor balchiq qa'riga tortib ketdi.

Suvga qulab tushganlarning cho'kkani cho'kib o'ldi. Suzishni biladiganlari esa otlarning bo'yniga yopishib qamishzor qirg'oqqa chiqay deganda balchiqqa botdi. Sassiqlik botqoqlik ajdahoga aylanib odamni ham, otni ham oyog'idan pastga tortar edi. Otlar jon achchig'ida siltanib kishnar, odamlar qamishlardan qo'llari tilinib dod solar, ammo ular talvasa qilganlari sari balchiqqa chuqurroq botib, yuz azoblar bilan jon berishar edi.

O'rtasi sinib tushgan ko'prikning ustida - ag'darilgan aravalalar, yiqilib yotgan ot va tuyalar orasida talay navkarlarning ezgilangan jasadlari qoldi. Yovning shu bir-ikki soat ichida ko'rgan talafoti urush boshlangandan beri ko'rgan hamma talafotlaridan ko'proq va dahshatliroq edi. Yana bu falokatning sababini hech kim bilmas edi. Shuncha odamning mislsiz qiynoqlarda jon berganini ko'rgan jangchilar mag'lubiyatga uchragandan battar esankirab, ruhsizlanib qoldilar.

3

Quvaliklar tong yorishgandan kun yoyilguncha bo'lib o'tgan bu falokatni narigi qirg'oqdagi devor va tomlardan mo'ralab ko'rib turar edilar. Ularning ba'zisi "yog'iy battar bo'lsin", deb shodlansa, ba'zisi ne-ne yigitlarning suvga oqib, balchiqqa botib, ming

azoblar bilan o'layotganidan achinardi. Tohir kechasi o'rtoqlari bilan qilgan ishlarini boya Fazliddin tog'asiga "uddasidan chiqolmadik", degan ma'noda ma'yuslanib aytib bergan edi. Keyin yuz bergan hodisani tomga chiqib ko'rgan mulla Fazliddin narvondan tez pastga tushdi-yu, Tohirni bir chetga imlab chaqirib oldi:

- O'rtoqlaringga ayt! Hammalaring tezroq berkinginglar!

- Nechun, mulla tog'a?

- Ko'prik arralangan joyidan singanga o'xshaydi. Agar ko'prikka o't qo'yib yuborganlaringda ham bunchalik talafot bo'lmas edi. Chunki yog'iy ko'prikning yongan joyini tuzatmaguncha ustiga cherik chiqarmas edi. Ular g'aflatda qolib baloga yo'liqqan! Agar qilgan ishlarini bilib qolsa, hammamizni qirib tashlashlari aniq!

- Yog'iy hali naryoqda-ku?

- Chig'dovullari bu yoqqa o'tgan ekan, men ko'rdim. Gapni ko'paytirmay, tezroq yashirin. To'qayga chiqib ketinglar. Tez!

Tog'asi astoydil xavotir bo'layotganini sezgan Tohir boshqa e'tiroz qilmadi-yu, o'rtoqlariga sekin xabar berib chiqdi:

- Arqon bilan o'roq olinglar. Kim so'rasa, o'tinga boramiz, denglar. Lekin xo'rak ikki-uch kunlik bo'lsin.

Besh yigit odamlarning ko'ziga tashlanmaslikka tirishib, qishloqdan yakka-yakka chiqishdi-yu, to'qay ichida uchrashishdi.

Ko'prik sinmasidan oldin berigi tomonga o'tib qolgan chig'dovullar Quvaning kadxudosini topib, uning yordamida duradgor ustalarni ko'prik tuzatishga haydab chiqdi. Naryoqda qolgan navkarlar arqon tashlab, yog'och tashib, ularga ko'maklasha boshlashdi.

Ko'prik tuzatishga chiqqanlarning orasida Tohirning otasi ham bor edi. U kechasi o'g'lining qayoqqadir borib, sahar paytida charchab qaytganini sezgan edi. Duradgorlardan biri yog'ochning arralangan joyini Tohirning otasiga ko'rsatib, o'z shubhasini aytmoqchi bo'lganda, usta buning oldini olib labini tishladi:

- Damingizni chiqarmang, - deb shivirladi. - Agar yog'iy biror gumoningizga ishonsa, butun Quvaga o't qo'yadi. Hammamizni qilichdan o'tkazadi!

- Gapingiz haq!

Shundan keyin bu to'g'rida hech kim og'iz ochmadi. Ikki kun deganda ko'prik naridan-beri tuzatildi-yu, yovning otliq askarlari bitta-ikkidan bo'lib, ehtiyot bilan o'tishdi. Nihoyat, podshoh ham mulozimlari bilan ko'prikdan o'tib, Quvada to'xtamasdan yo'lida davom etdi.

Yovning aravalarga ortilgan og'ir yuklari va tuya karvonlari ko'prikdan narida qolib ketdi. Shunga qaraganda yovning rejalarida qandaydir bir o'zgarishlar yuz bergan edi.

To'qayda yashirilib yurgan Tohir Robiyadan xavotirda edi. Ota-onasi qizni qo'llaridan kelganicha avaylab, yashirib yurganlarini bilsa ham, yovning hamon Quva atrofida o'ralashib yurgani juda tahlakali edi. Uchinchi kuni yigitlarning xo'raklari ham tugadi.

Ahvol qanday bo'layotganini bilish va xo'rak g'amlab kelish uchun Tohir o'zi boradigan bo'ldi. U kechki payt bir bog' qamishni orqalab sekin hovlilariga yaqinlashdi. Darvoza zanjir ekan, qo'lining uchini tiqib, zanjirni tushirdi. Mulla Fazliddin bostirmaning oldida aravaning g'ildiraklarini ko'zdan kechirayotgan edi. Qamish ko'tarib kirgan Tohirni ko'rib unga qarab chopdi:

- Sulh muborak, jiyanim! Sulh!

- Urush tugadimi?

- Xudoga shukur, tugadi.

Tohir yelkasidan qamishni yerga tashlab yubordi. Tog'asi uni bag'riga bosib, qulog'iga shivirladi:

- Jasoratlaring bekor ketmadi, jiyanim! Samarqand podshohining o'zi sulh taklif qilgan emish! Ko'prikdagi talafot yog'iyning belini sindirgan ekan!

Mulla Fazliddin yelkasiga ensiz jiyak tikilgan kiftaki ko'yalak kiygan edi. Tohir engagini jiyakning bog'ichiga bosib va kutilmagan shodlikning zo'ridan o'pkasi to'lib:

- Xayriyat! - deya oldi, xolos.

Mulla Fazliddin uning zalvarli yelkasini silab past tovush bilan:

- Alomat bo'ldi, - dedi. - Ne-ne beklarning qo'lidan kelmagan xaloskorlik sendek tavakkalchi yigitlarning qo'lidan kelgani alomat bo'ldi! Kiborlar sendeklarni "qora xalq", deb pisand qilmaydilar. Ammo bugun shu "qora xalq"ning jasorati bilan urush balosidan xalos bo'lganlarini bilsalar edi!

- Lekin munchalik bo'lishini biz o'zimiz ham bilmagan edik, mulla tog'a. Bir chekkasi, sizning kelib qolganingiz yaxshi bo'ldi. Siz bo'lmaganingizda bu ish mening xayolimga ham kelmas edi, siz turtki berdingiz.

- Shundaymi, a, jiyanim? Agar shunday bo'lsa mening boshimni sen ko'kka yetkazding!

Mulla Fazliddin nuqul ovozi pasaytirib, qandaydir xavf sezib gapirmoqda edi.

- Mulla tog'a, Quvada hali ham yog'iy bormi? - dedi Tohir.

- Ha, yog'iy o'tib tamom bo'lganicha yo'q. Podshohlari Andijondan bir yog'och[23] berida sulh tuzib orqaga qaytgan emish.

Cherigining bir qismi ko'prikdan nariga o'tib ketganini, o'zim ko'rdim. Ammo qolgan-qutganlari endi qaytsa kerak. Ehtiyot shart, jiyanim, uyga kir.

Tohir ust-boshiga ilashgan qamish barglarini qoqib uyga kirayotganda qo'shni hovlidan ayol kishining allasi eshitildi.

Tohir Robiyani esladi-yu yuragi bir orziqdi. Sulh tuzilganini eshitganmikin? Tohir uni juda sog'ingan edi. Qani endi iloji bo'lsa-yu, hozir devor oshib, qo'shni hovliga o'tsa. Robiyaga urush qanday daf bo'lganini aytib berib, uning quvonganini ko'rsa! Lekin qallqlik odobi bunga yo'l bermas, Tohir Robiya bilan faqat yashiriqcha uchrashar edi.

Tohir endi uyga kirib, onasini sulh bilan muborakbod qilayotgan edi, ko'chada birdan itlar asabiy xurib, ot dupuri eshitila boshladi.

Tohir shoshilib darchadan hovliga qaradi. Ayvondan pastda turgan mulla Fazliddin unga o'tinxonani ko'rsatib:

- Bu yoqqa chiq! - deb shipshidi. - Bekin!

Tohir beliga taqilgan xanjarni sopidan ushlab, ayvon orqali o'tinxonaga chopib o'tdi va qamish bog'larining orasiga yashirindi.

Darvoza tavaqalari shaxt bilan ochildi. Egarlarining qoshiga yoy osilgan, boshlariga dubulg'a kiygan, keng cholvorlari etiklarining qo'njini yopib turgan otliq askarlar hovliga kirayotib, atrofga alang-jalang ko'z yugurtirib chiqdi. Ulardan ikkitasi bitta qora otga mingashib olgan edi.

Dubulg'asining uchiga yashil matodan bayroqcha qadalgan ponsod bostirmada turgan yaydoq otni ko'rdi-yu, mingashib kelayotganlarga qarab:

- Ana u seniki! - dedi.

Habashday qorayib ketgan o'siq mo'ylovli yigit qora otning sag'risidan sakrab tushdi-yu, bostirmaga qarab yugurdi. Qolgan yigitlar

ponsodning ishorasi bilan uyga kirib, yangiroq kigizmi, gilammi, bo'xchami hammasini hovliga ko'tarib chiqqa boshladi. Ayvonning ustuniga suyanib jim turgan mulla Fazliddin bularni: "Ko'prik voqeasidan xabar topib Tohirlarni qidirib kelganmi?" deb qattiq qo'rqgan edi. Endi bularning badnafs talonchilar ekanini ko'rib nafrati keldi. Otdan tushmay hovli o'rtasida turgan ponsodga qarab:

- Mehmon, insof ham darkor! - dedi. - Podshohlarimiz sulh tuzganlaridan keyin bunchalik talon-toroj qilish musulmonchilikka to'g'ri kelarmikin?

Bostirmada mulla Fazliddinning otini allaqachon o'ziniki qilib, unga egar urayotgan qora yigit:

- Sulh, omon-omon! - deb, bu so'zlarni masxaralaganday kulib aytdi.

Boshqa bir yigit bo'xchani titkilab, undan bir juft atlas topdi-da, ponsodga uzatib:

- Moli amon![24] - dedi.

Ponsod atlasni olib xurjunga solar ekan, mulla Fazliddinga zug'um qilib, samarqandcha talaffuz bilan gapira boshladi:

- Oltmishta otimiz o'lat bo'lib o'ldi. Bizga kasofatlarning urdi. Sen bunda savori yurginu mani yigitim Samarqandga piyoda ketsunmi? Ikki kishi bir otga mingashib kirganini ko'rdingmi?

- Ko'rdim. Agar aravaga qo'shilgan shu cho'bir ot yigitingizni Samarqandga ko'tarib borolsa, mayli, oling. Lekin ayollarning bo'xchasini kavlash, sizdek olijanob ponsodga joizmikan?

- Bizning ayollarimiz Farg'ona atlasidan savg'o keltiring, deb tayin qilgan. Biz shuncha joydan ovora bo'lib kelib, endi besavg'o qaytaylukmi? Insof shumi?!

Ponsod so'nggi so'zni alam bilan aytganiga qaraganda, urushning g'alabasiz tugaganidan juda norozi edi. Bu odamlar, urushdan katta o'ljalari olish umidida oylab-yillab qon kechib, hamma azob-uqubatlarga bardosh berib yurar edilar. Agar Andijon va Axsi kabi boy shaharlar bosib olinsa, jangchilarning har biri o'ljador bo'lishi shubhasiz edi. Biroq Quvadagi talafotdan keyin darhol sulh tuzildi. Andijondan yarashish uchun chiqqanlar Samarqand podshohiga oltin-kumush sovg'alar, qimmatbaho sarupolar, bir necha yuz chopqir ot va tuyalar in'om qildilar. Bu in'omlar podshohning ichkilari, mulozimlari, beklari va boshqa yaqinlaridan ortmay qoldi. Mana bu ponsodga o'xshagan jangchilar esa o'ljasiz qoldi.

Shuning alamiga ular orqaga qaytishda yo'llarida uchragan qishloqlarni tintib, o'lja qidirishga tushgan edi.

Ulardan beshtasi hozir Robiyalarning hovlisiga ham bostirib kirgan edi. O'tinxonaning bir devori Robiyalarning hovlisiga tutash bo'lgani uchun Tohir qo'shni hovlida ham to'polon ko'tarilganini eshitib qoldi.

Kecha ehtiyotini qilib ichkarida bekinib o'tirgan Robiya urush tugaganini eshitgan, so'ng hovliga sigir sog'ishga chiqqan edi.

Sigirga buzoqni qo'yib, uni iydirish bilan andarmon bo'ldi-da, hovlilariga otlilik askarlar kirib kelganini kech sezdi.

Ayasi og'ilxonaga chopib kirdi.

- Voy, o'lay, sen shu yerdamidig?

- Nima bo'ldi, aya?

- Yog'iy! To'xta! Hovliga chiqma!.. Ana u tuynukdan somonxonaga o't!

O'lja ot qidirib yurgan navkarlarning ikkitasi darhol og'ilxonaga kirdi-yu, uning to'ridagi tuynukdan naryoqqa oshib o'tayotgan qizni ko'rib qoldi. Qisiq ko'zli qipchoq yigit yonidagiga qarab:

- Suluv qizga o'xshaydi! - dedi.

- Ot jo'q ekan-da, - dedi sherigi afsuslanib.

- Jaxshi qiz otdan ham qiymat bo'ladi. Jur, olib chig'ayiq. Samarqandga olib borib Fozilbekka sotamiz!

Sigirning panasida turgan ona bu dahshatli so'zlarning ma'nosini tushundi-yu, chopib borib tuynukning og'zini gavdasi bilan bekitdi.

- Musulmon bo'lsalaring qizimga tegmanglar! Meni o'ldirsalaring o'ldiringlar! Qizimga yaqinlashmanglar! Birovning omonati! Birovga fотиha bo'lgan!

Bu so'zlar qisiq ko'zli yigitning nazarida qizning qiymatini yana ham oshirganday bo'ldi. U kampirni qo'lidan bir siltab, oxurga qarab uloqtirdi. Kampir oxurga boshi bilan urilib chinqirdi-yu, hushidan ketdi.

Qipchoq yigit tuynukdan somonxonaga o'tganda Robiya somonxonaning eshigidan qochib hovliga chiqdi. Shunda ikkinchi yigit qarshisidan chopib chiqib uni tutib oldi. Ichkaridan qisiq ko'zligi yetib keldi. Qiz ularning qo'lidan chiqib ketmoqchi bo'lib baliqday patillar edi. Uchinchi bir yigit egaridan qop olib qopning og'zini ochganicha ularga yaqinlasha boshladi. Qiz hozir boshiga qop kiydirilishini sezdi-yu, bor ovozi bilan dod solib qichqira boshladi.

Tohir shu vaqtgacha tishini-tishiga qo'yib, uylarida bo'layotgan talon-torojga chidab o'tirgan edi. Ammo Robiyaning chinqirig'ini eshitgandan keyin ko'ziga hech narsa ko'rinmay qoldi. O'tinxonadan chopib chiqdi-da, qo'shni hovlining devoriga tirmashdi.

Devorning su-voqlarini ko'chirib, naryoqqa oshib tushar ekan, shuncha kundan beri uni xavotirga solib yurgan eng yomon baxtsizlik u kutgandan ham dahshatliroq bir tarzda ro'y berayotganini ko'rdi. Biri Robiyani oyoqlaridan ushlab olgan, ikkinchisi uning qo'llarini beliga qo'shib mahkam qisib turgan va uchinchisi qizning boshiga qop kiydirmoqchi bo'layotgan yigitlar Tohirning badaniga ham zaharli ilon bo'lib yopishayotganday tuyuldi. Tohir qichqirib yubordi. Hovlida bir yigit otlarni jilovidan tutib turibdi. Yana biri qo'lida uzun nayzasi bilan ot ustida o'tiribdi. Hammasining belida qilichi, yonida o'q-yoyi. Tohir bir o'zi bularga bas keloladimi, yo'qmi, buni o'ylab o'tiradigan ahvolda emas. Robiyaga yopishgan ilonlarga tezroq tig' urishdan boshqa o'yi ham, istagi ham yo'q. U yugurib borayotib xanjarini qinidan sug'urdi.

Nayza ko'targan otlilik:

- To'xta! To'xta! - deb uning ketidan ot soldi. Tohir ikki sakrab mo'ljallagan joyiga yetib bordi. Robiyani oyog'idan quchoqlab olgan qisiq ko'zli yigitning biqiniga xanjar urdi. Xanjar sopigacha botib ketgani, qisiq ko'zli yigit ingrab Robiyaning oyoqlarini qo'yib yuborgani esida. Tohir xanjarni tortib olayotganida o'zining yelkasiga g'archillab sanchilgan nayza zarbidan gandraklab ketdi. Uning xanjar tutgan qo'llari dahshatli bir og'riqdan bo'shshdi. Ot ustidan unga nayza sanchgan yigit nayzasining uzun sopidan tortib sug'urib olayotganda Tohirning yelkasidan - ko'yilagi bilan birga kesilgan badanidan qon tizillab otilib ketdi. U o'zi qulatgan qisiq ko'zli yigitning ustiga yiqilar ekan, Robiyaning kosasidan o'ynoqlab chiqqan vahima to'la ko'zini ko'rdi. Qizning: - Voy, Tohir og'am! - deb qichqirgani uzoqlardan kelgan sharpaday zo'rg'a eshitildi. So'ng bu ham zulmat qa'riga sho'ng'ib yo'q bo'ldi.

Tohir qoniga belanganicha qoldi-yu, Robiyani Samarqand tomonga olib ketishdi.

O'sh - Najot Qayda?

1

Baland qoyatoshlar bilan tekis vohalar bir-biriga g'alati tarzda kirishib ketgan O'sh atroflari bir necha kundan beri juda serharakat. Andijondan tuyalarga ortib kelingan hashamatli chodirlar Buratog'[25] etagidan oqib o'tadigan Jannatariq bo'yiga o'rnatildi. Oqburasoy bo'ylarida ham, Chilmahram tog'ining etaklaridagi ko'kalamzorlarda ham yuzlab chodirlar va o'tovlar paydo bo'ldi. Tog'dan haydab tushilgan dumbali qo'ylar so'yildi, kabob qo'ralarida archaning pistoqi ko'miri cho'g'latildi, doshqozonlarda go'sht qaynay boshladi.

Bugun O'shga Bobur mirzo boshliq hamma arkoni davlatlarning kelishi kutilmoqda.

Mulla Fazliddin yosh podshohning amri bilan Buratog'ning chiqish qiyin bo'lgan xushmanzara bir qoyatoshi ustiga kichkina hujra qurgan. Bobur mirzo bultur shu ishni unga topshirgandan keyin Samarqandga qo'shin tortib ketgan va O'shga mana endi yo'li tushmoqda edi. Mulla Fazliddin savdarlar bilan pastga tushib, hujraga yarashadigan gilam va zarbof ko'rpachalarni o'zi tanladi. Tik, sirg'anchiq qoyatoshga chiqib o'rganmagan savdarlar jihozlarni olib kelayotganda juda qiynalib qolishdi. Qashqarcha kumush obdasta ko'tarib kelayotgan semiz oftobachi har o'n qadamda bir to'xtab qolardi. Mulla Fazliddin uning qo'lidan obdastasini olib, o'zini suyab chiqdi.

Savdarboshi ayvonning sangfarsh qilingan zinalariga guldor poyandoz to'shatgan edi, mulla Fazliddin iltimos qilib, uni oldirib tashladi. Chunki zinalarga ishlatilgan rangli toshlar har qanday poyandozdan qimmatroq va go'zalroq edi.

Tog' qirrasida turgan hujradan butun O'sh shahri va uning atroflari kaftdagidek aniq ko'rinar edi. Hali ham nafasini rostlab ololmay hansirab o'tirgan oftobachi pastga tikilib qaradiyu, o'rnidan sakrab turdi:

- Ana, keldilar!

Mulla Fazliddin ayvon chetiga borib, pastga ko'z yugurtirdi.

Oq otlig Bobur mirzo yuzdan ortiq beklari va xos navkarlari bilan Javzo masjididan o'tib, tog' etagiga yaqinlashib qolgan edi. Ular hammasi Jannatariq bo'yiga o'rnatilgan borgoh[26] va xirgoh[27] oldida to'xtadilar. Ichi zarrin ipak, usti qimmatbaho mayin movut bilan qoplangan bu chodirlarning zarhal chilvirlari kumush qoziqlarga bog'langan edi. Chodirlarda dam olish va katta ziyofatlar berish uchun hamma tayyorliklar ko'rib qo'yilganini mulla Fazliddin bilardi. "Endi bugun Bobur mirzo o'sha yerda dam olsalar kerak, bizning hujraga balki ertaga chiqarlar", degan o'y bilan ishini sekin davom ettirdi. Ammo oradan bir soat o'tar-o'tmas pastdan sersoqol qo'rchiboshi to'rtta soqchisi bilan hansirab chiqib keldi:

- Hozir bu yerga oliy zotlar qadam ranjida qilurlar. Taxtiravon qayerda?

Savdarboshi mulla Fazliddinga yordam so'raganday qilib qaradi. Zira beqasamdan yupqa to'n kiygan mulla Fazliddin qo'rchiboshi qarshisida qo'l qovushtirib:

- Ma'zur tuting, janobi bek, - dedi.

- Xo'sh?

Mulla Fazliddin shu hujrani qurishda g'ishtlarni zambilga solib ko'tartirib chiqmoqchi bo'lgan, ammo ilojini topolmagan edi.

Chunki bu tik qoyaga odam faqat bitta-bitta bo'lib, goho qo'li bilan qoyaga suyanib chiqishi mumkin edi. Taxtiravonni esa to'rt kishi to'rt tomonidan ko'taradi, uning ichida podshoh yoki malikalar o'tiradi.

- Biz tajriba etib ko'rdik, bu qoyaga taxtiravon ko'tarib chiqish mumkin emas, - dedi mulla Fazliddin.

Qo'rchiboshi uch tomoni devorday tik qoyatosh bo'lgan, faqat bir tomonidan yolg'iz odam zo'rg'a o'tib keladigan toqqa durustroq qaradi-yu, taxtiravon ishlatish fikridan qaytdi. Savdarboshiga xo'mrayib:

- Bu yerda ortiqcha odam bo'lmasin! - deb buyurdi.

Hujra atrofidagi sahn torroq bo'lsa ham qoyaning shimol tomonida - uyday baland toshlar ortida kichkina maydoncha bor edi.

Soqchilardan ikkitasi oftobachi va savdarboshi bilan birga o'sha yoqqa o'tib turishdi. Boshqa savdarlar pastga tushib ketishdi.

Qo'rchiboshi mulla Fazliddinga qarab:

- Janobi me'mor, siz yo'lni yaxshi bilursiz, podshohga peshvoz chiqing, - deb buyurdi. Qoidaga binoan qo'rchiboshining o'zi ham pastga qaytib tushib, podshoh bilan birga chiqishi kerak edi. Ammo bu toqqa ikki qayta ustma-ust tushib chiqish benihoya qiyin. Buni sezgan o'rta yashar qo'rchiboshi ikkita soqchini mulla Fazliddinga qo'shib pastga tushirib yubordi-yu, o'zi hujra yonidagi silliq tosh kursiga o'tirib, terlab ketgan yo'g'on bo'yinlarini arta boshladi.

Mulla Fazliddin Buratoqqa har kuni necha qaytadan tushib-chiqib o'rganib qolgan. Uning oyog'idagi ixcham mo'kkisi toshdan-toshga yengil o'tib boradi. Ammo ko'ngli notinch. Hozir podshoh va uning beklariga duch kelishi kerakligi, ular bilan muomala qilishning qiyinligi qalbiga tahluka soladi.

Bobur mirzo va uning odamlari tog'ning kunchiqish tomonidan otlig aylanib o'tib, qoyatoshga janubdan yaqinlashdilar-da, mazoratdan yuqoriroqda otdan tusha boshladilar. Shunda mulla Fazliddin bek va navkarlarga qo'shilmay alohida to'p bo'lib kelayotgan ayollarni ko'rib qoldi. Yuvosh qora otda o'tirgan va oppoq kiyingan o'rta yashar ayol - Boburning onasi Qutlug' Nigor xonim edi. Gulibodom rangli sho'x, o'ynoqi otda qirmizi ipak kabo[28] kiygan Xonzoda begim kelmoqda edi. Mulla Fazliddin uni sho'x ot ustida chavandoz yigitlarday yaxshi o'tirganidan ham tanidi-yu, vujudi birdan qizib ketganday bo'ldi. Ko'nglidagi boyagi bezovtalik ustiga olovli bir hayajon qo'shilib, yuragi qinidan chiqqunday hapriqib ketdi. Mulla Fazliddin o'zida birdan yuz bergan bu o'zgarishni birovga sezdirib qo'yishdan qo'rqib, podshohni kutib olayotgan mulozimlarning panasiga o'tdi-da, bosh egib, qo'l qovushtirib turdi. Shunda tizzalari ham qaltirayotganini sezib, "Xudoyo o'zing sharmanda qilma!" degan so'zlarni dilidan o'tkazdi.

2

Bobur mirzoning opasi Xonzoda begim mulla Fazliddinni ko'pdan beri hayratga solib keladi. Bundan to'rt yil muqaddam mulla Fazliddin Hirotdan kelib Umarshayx mirzoning Andijondagi chorbog'ida ko'shk qura boshlagan kezlarida Xonzoda begim o'n olti yoshda edi. Asilzoda qizlar orasida eng ko'hligi bo'lgan Xonzoda begim bir marta erkakcha kiyinib ot minib, inisining o'smir mulozimlari bilan chavgon[29] o'ynagan. Mulla Fazliddin buni ko'rib bir hayratga tushgan edi. Oradan ikki yil o'tgach, mulla Fazliddin Andijon arkidagi to'rxonaning ba'zi naqshlarini yangilash uchun chaqirildi. Shunda o'n sakkiz yoshli Xonzoda begimni ravonda kanizlar orasida setor chalib o'tirgan paytida yana bir ko'r-di-yu, o'z ko'zlariga zo'rg'a ishondi. Chunki bir vaqtlar yigitcha kiyinib chavgon o'ynagan o'sha qiz endi setorda shunchalik nafis, shunchalik mayin kuy chalar, uning o'zi ham shu qadar nafosatga to'lib o'tirar ediki, mulla Fazliddin beixtiyor uning sehriga berilib, g'alati bo'lib ketdi.

Keyin mulla Fazliddin devorga xomaki naqsh chizayotganda Xonzoda begim uning oldiga kelib, ishini qiziqib tomosha qila boshladi. Mulla Fazliddinning qo'lidagi pargor[30] hayajonidan yerga tushib ketdi.

- Ajoyib naqsh chizgan edingiz, ko'zim tegdimi, mavlono? - dedi Xonzoda begim aybni o'ziga olganday bo'lib.

Mulla Fazliddin pargorni yerdan ko'tarar ekan:

- Yo'q, aksincha, begim, sizning nazaringiz tushgan naqsh yanada yaxshiroq chizilgay!
- Men eshitdimki, mavlono musavvir ham emishlar.
- Aslida me'morlar musavvirlik san'atidan xabardor bo'lmoqlari darkor.
- Undoq bo'lsa mening suratimni chizib ko'ring!

Kutilmagan bu taklifdan cho'chigan mulla Fazliddin atrofga alanglab qaradi. To'rxonada boshqa hech kim yo'q. Shunday bo'lsa ham ovozini pasaytirib dedi:

- Bajonidil chizar edim... Faqat...
- Xavotir olmang, mavlono, men sir saqlashga qodirmen!
- Agar men chizgan surat narigi dunyoda jon talab qilsa, qaydan topurmen, begim?

Mulla Fazliddin bu so'zlar bilan shariat surat chizishni man etganini, agar qo'lga tushsa joni xavf ostida qolishini aytmoqchi edi. Xonzoda begim uning ochiq aytolmagan fikrini tushundi-yu, jilmaydi:

- Agar suratim uchun sizdan jon talab qilsalar, menga ayting, men o'z jonimni bergaymen!
- ...Mulla Fazliddin po'lat sandiqda yashirib yurgan suratni mana shu gaplardan keyin chizishga jur'at etgan edi. Shundan keyingi to'polonlarda u Xonzoda begimni uzoq vaqt uchratolmay yurdi.

Nihoyat, bultur kuzda mana shu Buratoqqa Xonzoda begimning o'zi kelib qoldi. Bobur Samarqandga ketishda o'z onasi va egachisiga "O'shdagi hujradan xabar olursizlar", deb tayinlab qo'ygan ekan. Mezon oyida O'shga mehmon bo'lib kelgan Xonzoda begim bitta kanizi bilan Buratoqqa chiqdi. Mulla Fazliddin o'sha paytda yolg'iz shogirdi bilan ishlamoqda edi. Har bitta g'ishtni, yog'ochni, har bir ko'za suvni pastdan olib chiqqunlaricha tinkalari qurib ketardi. Marmar yo'nib sangkorlik qilishga sangtarosh yo'q. Sirlangan koshin olish-ga pul yo'q. Bu hammasi mulla Fazliddinni juda qiynab qo'ygan. Lekin bu mushkulotlarni Xonzoda begimga qandoq aytadi? Begimning marvarid qadalgan ipak toqisi[31]dan tortib uchi qayrilgan qizil etikchasigacha butun borlig'i shunday nafis ko'rinar, bu samoviy go'zallik oldida tosh va g'ishtdan gap ochish juda erish tuyulardi.

Biroq Xonzoda begim mulla Fazliddindan bo'lajak hujraning rejasini chizilgan tarhni so'rab oldi. Qog'ozga qarab turib:

- Gumbazini koshin bilan bezatmoqchi bo'libsiz, koshiningiz yetarlikmi? - dedi.

Mulla Fazliddin endi dardini aytishga majbur bo'ldi. Bu qiz me'morlik san'atidan ham xabardor bo'lib, anchagina kitob mutolaa qilgan ekan.

- Bobur mirzo zafar bilan qaytsalar, xudo rahmati otamning o'sha orzularini ro'yobga chiqarurlar, - dedi. O'shanda yana o'zingiz bosh bo'lursiz, mavlono!

Dunyoda hali hech bir tovush mulla Fazliddinga bunchalik yoqimli tuyulmagan edi. Xonzoda begim har gal uni "mavlono", deb ulug'lash bilan go'yo porloq bir istiqbol va'da qilganday bo'lardi. Podshoh oilasidan me'morchilik san'atini shunchalik biladigan, qadrlaydigan ittifoqdosh topilgani mulla Fazliddinning ko'nglini ko'taribgina qolmay, qalbida g'alati bir zavq va dadillik uyg'otdi. U sirpanchiq qoyatoshga ko'tarilishdan ko'ra tushish qiyinligini bilar edi. Shuning uchun Xonzoda begimni pastga kuzatib tusha boshladi. Xalq "qilko'prik" deb nom qo'ygan tor va xatarli tosh so'qmoqdan o'tayotganlarida Xonzoda begimning oyog'idagi tagi silliq charmdan tikilgan etigi toyib ketdi. Xonzoda begim muvozanatini yo'qotib, yonida borayotgan kaniziga qo'l cho'zdi. Ammo kaniz ham zo'rg'a kelayotgan edi, ikkovi barobar chayqalib ketdi. Kaniz qo'rqib chinqirib yubordi. Ular pastdagi chaqir toshlarga yiqilib tushadigan bo'lganda mulla Fazliddin oldinga sakrab o'tib, ikkovini ikki qo'li bilan quchoqlab tutib qoldi. Yoshgina kaniz qo'rqqanidan mulla Fazliddinning yelkasiga yopishib oldi. Kiyikday chaqqon Xonzoda begim yigitning yelkasidan tutib, o'zini tez o'ngladi va unga sekin rahmat aytdi. Shu payt mulla Fazliddin o'z yuzida Xonzoda begimning iliq nafasini his qildi. Qizning yuzidami, lablaridami, gul atriga o'xshamaydigan, ammo undan ham yoqimliroq, sirliroq bir hid bor edi. Mulla Fazliddin shu hidni oldi-yu, Xonzoda begimning shoh qizi ekanligini go'yo unutdi. Qizning salqin, yumshoq qo'lidan ushlab naryog'i tekis ketgan so'qmoqqa chiqqunlaricha qo'yib yubormadi. Besh-o'n qadamlilik masofada oddiy me'mor bilan malika orasidagi farq go'yo yo'qolib ketdi, ular bir-birlariga faqat zabardast yigitu go'zal qiz bo'lib tuyuldilar.

Lekin undan narida yana kanizlar, jilovdorlar, savdarlar oraga tushib, Xonzoda begimni qurshab olib ketdilar. Mulla Fazliddin g'alati bir tush ko'rib uyg'ongan odamday hayratlanib qolaverdi.

Ertasi kuni Xonzoda begim yordamga yuborgan ikkita norg'ul yigit mulla Fazliddinga kerakli yuklarni pastdan tashib chiqa boshladi. Oradan bir hafta o'tgach, tuyaga ortilgan koshinlar ham yetib keldi. Xonzoda begim yubortirgan har bir narsada mulla Fazliddin uning o'zini ko'rganday bo'lardi. Po'lat sandiqdagi suratni oqshomlari yolg'iz qolganda qo'lga olib uzoq-uzoq tikiladi. Qiz sirg'anib ketgan mana shu tog'ning toshlaridan Xonzoda begimning o'shandagi iliq nafasi va sirli hidi hamon kelib turganga o'xshardi. "Nahotki bu muhabbat bo'lsa? - derdi mulla Fazliddin o'ziga-o'zi. - Yo'q, zinhor! Mendagi tuyg'u - beg'araz ilohiy bir mehrning nishonasi, xolos. Boshqacha bo'lishi mumkin emas!"

Hozir yana Xonzoda begim yaqinlashib kelayotganini ko'rib, sarosimaga tushib qolgan mulla Fazliddin o'zining mana shu e'tiqodida mahkam turishga tirishar va ayollar tomondan nigohini olib qochardi.

3

Bobur mirzo otdan tushganda bo'yi o'sib, katta yigitlarga tenglashib qolgani bilindi. Qadam olishi ham xiyla salmoqli. Taxtga o'tirganidan beri o'tgan so'nggi uch yil uni juda tez ulg'aytirgan, ko'z qarashlari ko'pni ko'rgan odamlarnikiday vazmin. Faqat xipcha qomati va hali uncha to'lishmagan yelkalari endi o'n besh yoshga kirganini eslatib turardi.

Ammo toqqa chiqishda Boburning o'smirligi juda ish berdi. U hammadan oldinda toshdan-toshga yengil ko'tarilib borar, goh onasiga, goh opasiga yuqoridan qo'l cho'zib yordamlashib qo'yardi.

Beklar va mulozimlarning ko'pchiligi pastda qolishdi. Yo'l tor, hujra kichkina bo'lganligi uchun hozir birinchi navbatda podshoh oilasi va Boburga eng yaqin kishi bo'lgan eshik og'a Qosimbek chiqishmoqda edi. Qavchin urug'idan chiqqan Qosimbek to'ladan kelgan barvasta kishi edi, tog'ning yarmiga chiqquncha nafasi bo'g'ilib, qiynalib qoldi. Bobur buni ko'rib, tekisroq bir tosh ustida to'xtadi. Qosimbek ham to'xtab, orqada kelayotgan mulla Fazliddinga yuzlandi:

- Janobi me'mor, bu toshlardan zinapoya tarashlash xotiralariga kelmabdir-da.

Mulla Fazliddin pastroqda to'xtab qo'l qovushtirdi-yu, yengil bir ta'zim bilan javob berdi:

- Agar zoti oliy amr bersalar, zinapoya tarashlash imkoni bor.

Qosimbek yuqoriga yuz o'girib, Boburga savol nazari bilan qaradi. Bobur kulimsirab:

- Ajabo! - dedi endi yo'g'onlasha boshlagan o'smir ovozi bilan. - Tog' cho'qqisiga ham zinapoya bilan chiqurlarmi?

Soddaroq odam bo'lgan Qosimbek taklifi o'rinsiz chiqqanini sezdi-yu, izzat-nafsga bormay, gapni kulgiga burdi:

- Amirzodam, lutf qildilar. Kaminani bu terlab-hansirashlardan zinapoya ham qutqarolmas edi.

Endi Qutlug' Nigor xonim ham kuldi:

- Qosimbek janoblari haqdir. Ot-ulov o'tolmaydigan bu cho'qqilarga shoh ham piyoda chiqur, malika ham!

- Hatto, xonzodalar ham! - deb Bobur opasiga qarab sho'x kulimsiradi.

Shunaqa hazil-huzullar bilan hujraga yetib bordilar. Nilij gumbazli jajji bino ko'klam quyoshida shunday nafis jilolanib ko'rindiki, Boburning dili birdan ravshan tortib ketdi.

Atrofdagi tabiatning go'zalligi, bahor va tog'lar ayvonga ishlatilgan naqshlarni, gumbazdagi koshinlar rangini allanechuk juda ochib ko'rsatar edi.

Qosimbek Boburni, uning onasi va opasini tavoze bilan ichkariga kuzatib qo'ydi-yu, o'zi marmar zinapoya oldida qo'l qovushtirganicha qoldi. U ayollar bor joyga podshohdan ishora bo'lmaguncha kirmas edi.

Mulla Fazliddin Qosimbekdan beriroqqa - ayvon tagiga kelib turdi.

Hujra eshigi yong'oq yog'ochidan o'ymakor qilib, zar bilan ishlangan edi. Bobur go'zal o'ymakorliklarga, devor va shift bezaklariga bir-bir ko'z tashlab chiqdi-da, hujraning eshigini ochdi. Onasi bilan opasiga yo'l berib keyin o'zi ichkariga kirdi.

Hujraning ichi qorong'i bo'lmasa ham qoidaga binoan g'arb tomonidagi mehrobga sham yoqib qo'yilgan edi. Kunduzgi yorug'lik qarshisida ko'zga zo'rg'a tashlanayotgan sham yog'dusi yon-veridagi gulgun naqshlarga tushib, elas-elas jilvalanardi.

Bu hammasi Boburda g'alati bir zavq uyg'otdi. U sham yonidagi to'q-qizil naqshlarni Xonzoda begimga ko'rsatib:

- Islimi gulxan shumi? - deb so'radi.

Xonzoda begim bir ukasiga, bir naqshga qaradi-yu, sho'x jilmaydi:

- Bir qoshiq qonimdan kechsangiz, ayturmen.

Bobur ham kulimsirab:

- Kechdim, aytingiz, - dedi.

Xonzoda begim o'ngga qayrilib, eshik tepasidagi qip-qizil naqshlarni ko'rsatdi.

- Islimi gulxan mana bu. Siz naqshi lolani bunga o'xshatmishsiz, amirzodam.

Xonzoda begim ko'rsatgan naqshlar haqiqatan qip-qizil olov tillarini eslatar, uning eshik tepasiga naqshlanishi ham bejiz emas edi.

"Keluvchiga ergashgan balo-qazoni olov olib qoladi", degan qadimiy e'tiqod va kelin-kuyovni eshik oldiga yoqilgan olovdan aylantirib olib o'tish odatlari Boburning esiga tushdi. U opasiga tan bergan kabi qarab:

- Siz haqsiz, men sahv qilibmen, - dedi.

Shunda Qutlug' Nigor xonim gap qo'shdi:

- Bobur mirzoning sahvleri uzrluk. Chunki bu hujrada naqshi lola ham xuddi gulxandek yonib ko'rinar!

Onasining lutf qilib aytgan so'zlari Boburning hujradan olgan zavqini yana bir darajada oshirdi.

Uchovlari ayvonga qaytib chiqar ekanlar, pastda turgan mulla Fazliddin Boburning chehrasi ochilib ketganini ko'rdi. Bobur zinapoya oldida turgan Qosimbekka qarab:

- Buratoqqa juda munosib! - deb qo'ydi.

Buratog'ni Bobur yoshligidan yaxshi ko'rar edi. Tekis vodiyning o'rtasiga tushgan bu baland tog' odamlarni hayratlantirish uchun yaratilganga o'xshardi. Go'yo u ulkan tog'ning bir parchasini ilohiy bir kuch shunday ko'tarib olib kelganu tomosha uchun sayhon joyga chiroyli qilib o'rnatib ketgan. Mana shunday toqqa munosib bo'lish hujra uchun juda katta sharaf ekanini sezgan Qosimbek bir chetda qo'l qovushtirib, sukut saqlab turgan me'morni chaqirdi.

Bobur podshoh bo'lgandan beri o'z ko'nglidan chiqarib qurdirgan birinchi imorati juda kichik bo'lsa ham unga aziz va g'animat tuyuldi. Bu hujra tog' qirrasida shunday joziba bilan uzoq vaqt turishini istab, me'morga savol nazari bilan qaradi:

- Tog'da qor-yomg'irlar ko'p bo'lur. Hujra uzoq vaqtga bardosh berurmikin?

Ayvonda turgan Qutlug' Nigor xonim bilan Xonzoda begim ham me'morga ko'z tikishdi. Mulla Fazliddin hayajonlanganidan tizzalari bukilib-bukilib ketmoqda edi. U qo'lini ta'zim bilan ko'ksiga qo'yib:

- Inshoollo, bardosh berur, - dedi. Qosimbek uning gapini tasdiqlab:

- Ha, qirq-ellik yil yaxshi turur, - deb qo'ydi.

"Qirq-ellik yil" degan so'zlar mulla Fazliddinga ozor bergani uning Qosimbekka qisqa bir ko'z tashlab qo'yganidan sezildi. Shu payt mulla Fazliddin o'z yuziga kimningdir mayin nigohi tushganini his qildi. Boshini ko'tarsa, Xonzoda begim yuziga yopilgan yupqa oq harir parda orqali mulla Fazliddinga qarab turibdi. Mulla Fazliddinning butun vujudi olov seli ichida qolganday bo'ldi. U hozir siri fosh bo'lishi mumkinligini sezib, yana ta'zimga bosh egdi. Shunda Xonzoda begim Boburga izoh berdi:

- Amirzodam, xudo xohlasa, bu hujra ko'p avlodlarni ko'rgay. Qarang, qor-yomg'ir tegadigan joylari sangkorlik qilingan.

Poydevori qoyatoshga mahkam o'rnatilgan. Mulla Fazliddinning mahoratlari baland - Hirot bilan Samarqand me'morlaridan ta'lim olmislar.

Mulla Fazliddin Xonzoda begimning maqtovini ishga oid oddiy gaplardek qabul qilmasa, ko'nglidagi nozik hislarni sezdirib qo'ysa, o'n jonidan biri ham omon qolmasligini sezdi. Axir jo'n bir me'morning shoh qiziga muhabbati podshoh oilasiga ham, uning beklariga ham haqoratday tuyulishi mumkin!

Xayriyatki, hukmdorlar oldida hayajonga tushish va ta'zim qilish odat tusiga kirib qolgan. Mulla Fazliddin Xonzoda begimning iliq so'zlariga javoban yana bir ta'zim qildi-da, yerga qarab, xuddi qilichning tig'i ustidan yurib borayotganday ehtiyot bo'lib gapira boshladi:

- Hazrati oliyga arzim shulki, Samarqandda Ulug'bek madrasasining devorlari uchun qanday ganchu gilmoya, g'ishtu koshin ishlatilgan bo'lsa, bu hujraning devorlariga ham faqir shularni ishlatmishmen. Xudodan umidim bor. Bobur mirzoning muborak nomlariga mansub bu hujra asrlar davomida mustahkam turur[32].

Bobur bu so'zlardan ta'sirlanib:

- Aytganingiz kelsin, - dedi. - Hujra biz istaganimizdan ham yaxshi!

Qosimbek "qirq-ellik yil turar", deb hujraning umrini qisqa qilib qo'yganidan endi xijolat bo'ldi. Hujradan narida xarsangtosh ortida buyruq kutib turgan savdarboshiga bir qarab oldida, keyin me'morga o'girildi:

- Ofarin sizga, mulla Fazliddin!

Bobur Qosimbekning gapini to'g'rilab:

- Mavloni Fazliddin! - dedi.

Shu bilan me'morga mo'tabar mavlonolik unvoni berilganday bo'ldi. Qosimbek podshohning oldida bir necha marta ustma-ust sahv qilganini bir harakat bilan to'g'rilagisi keldi-yu, savdarboshiga buyurdi:

- Mavlonoga to'n keltirilsin!

Savdarboshi sarosima bo'lib pastga qaradi. Mukofot uchun olib yuriladigan to'nlar tog' etagidagi chodirlarda qolgan edi.

Qosimbek buni sezdi-yu, o'zining egnidagi yangi kimxob to'nni yechmoqchi bo'lib:

- Mirzo hazratlari, ijizat bering! - dedi. Bobur uning jo'mardligiga tan bergandek, jilmayib bosh irg'adi.

Qosimbek zar yoqali kimxob to'nini yechib, mulla Fazliddinning yelkasiga tashladi.

- Mavlonoga bizdan bitta ot anjomi bilan in'om qilinsin, - qo'shimcha qildi Bobur.

Mulla Fazliddin ta'zimga egilib minnatdorchilik bildirar ekan, bir necha kishining.

- Muborak! Muborak! - degan so'zlarini eshitdi.

Bu so'zlarning orasida eng yoqimli - Xonzoda begimning muborakbodi bo'ldi. Mavlonoga Fazliddin unga ikkinchi marta qarashga jur'at etolmay yerga ko'z tikib turgan bo'lsa ham, shu daqiqalarda o'zini baxtiyor sezar edi.

Yigirmanchi asrning o'rtalarida akademik Ibrohim Mo'minov Qirg'iziston olimlari bilan hamkorlikda tarixiy haqiqatni tiklab, bu hujrani Bobur mirzo qurdirganini ilmiy jihatdan asoslab berdilar. Oq uyning peshtoqiga buni bildiradigan marmar yodgorlik o'rnatildi.

Ammo Bobur nomining bunday ulug'lanishi mustabid sho'ro mafkurachilarining qahrini keltirdi. Ular hujraning ziyoratgoh bo'lganini bahona qilishib, dinga qarshi kurash shiori ostida 1963 yilda Oq uyni askariy qismlar yordamida portlatib buzib tashladilar.

Lekin hujraning mustahkam qoyatoshga o'rnatilgan poydevori butun qolgan edi. Uning tasviri tushirilgan suratlar bor edi.

Adolatparvar odamlarimiz orasida Bobur mirzo qurdirgan bu ajoyib obidani qayta tiklash niyati yillar o'tgan sari kuchayib bordi.

Saksoninchi yillarning oxirida milliy uyg'onish shabadalari esa boshlagan davrda O'sh shahrining o'zbek, qirg'iz va boshqa millatlarga mansub vakillari Oq uyni qayta tiklash uchun maxsus jamg'arma tashkil qildilar. Bu jamg'armaga Bobur mirzoning barcha muxlislari tomonidan to'plangan mablag'lar hisobiga Oq uy tarixiy asliga mos go'zal shaklda qayta tiklandi. (Muallif)

4

Kechki payt hujrada Boburning yolg'iz o'zi qoldi. Qosimbek kerakli odamlarga: "Hujra - mirzo hazratlarining xilvatgohlari bo'ldi, kechasi ham o'sha joyda tunamoqlari mumkin", deb bildirib qo'ydi. Qo'rchilar Boburning ko'ziga tashlanmaslikka tirishib, hujraning orqa tomonida qo'riqchilik qila boshladilar.

Doimo ko'pchilikning diqqat-markazida bo'lish va podshohning har bir gapi, har bir harakati kimningdir taqdiriga ta'sir qilishini unutmay hamisha ziyrak va ehtiyotkor turish Boburni juda siqiltirar edi. Yosh tanasi erkin bo'lishni, oddiy tengdoshlari kabi ochiq-sochiq yayrab yurishni qo'msar edi. Hozir u hujra ichkarisiga to'shalgan beqasam ko'rpachalar ustida boshiga yostiq qo'ymasdan birpas chalqancha yotdi. Keyin ag'anab yuztuban bo'ldi-da, engagini kaftiga tirab, devordagi naqshlarga tikildi. Kuni bo'yi otda yurib toliqqan bo'lsa ham dam olib yotgisi kelmas edi. O'rnidan sakrab turib bir-ikki marta qulochini yozib kerishdi, esnadi. So'ng ayvonga chiqdi-da, yana atrofni tomosha qila boshladi.

To'rt tomon bahor nafosatiga to'la. Havo musaffo bo'lgani uchun pastda yoqilayotgan olovning tutuni ham odatdagidan tiniqroq ko'rinadi. Oxiri qorli tog'lar bilan tutashib ketgan vodiyning ko'z ilg'agan hamma joyi ko'kalamzor. Bir yog'ida O'zgan, bir yog'ida Marg'ilon, uzoqlarda Isfara, Xo'jand, Koson va Axi - bu o'rchin[33]larning hammasida bog'-rog'lar chaman bo'lib gullaganini Bobur go'yo xayol ko'zi bilan ko'rib turibdi. Ulug'vor tog'lar afsonaviy Qal'a devorlaridek atrofni o'rab turgan bu go'zal vodiyni hozir avvalgidan xiyla osuda. Urush tugaganiga ikki yildan oshdi.

Bunday tinch, mas'ud damlarda uni qog'oz-qalam o'ziga tortardi. Savdarlar hujraga olti oyoqlik miz[34] keltirib qo'yishgan. Bobur miz yoniga o'tirib "Vaqoi" deb atagan xotira daftarini ochdi. So'nggi yozuvlarib" O'zi yaqinda ko'rgan Konibodom va Isfara haqida edi. Endi bu yozuvlarini davom ettirib, O'sh to'g'risida bita boshladi: "O'sh qasobasi Andijondan to'rt yig'och yo'ldir... Boratog'ning tumshug'ida tarix to'qqiz yuz ikkida3 men bir ayvonlik hujra soldim. Bu hujra bisyor yaxshi voqe' bo'libdur. Tamom shahar va mahalla oyog' ostidadur..."

Bobur O'shning binafshasi, lolalari, oqar suvlari, oq mavjli qizil toshlari haqida ham berilib yozayotgan edi, birdan Qosimbek eshik og'zida paydo bo'ldi:

- Amirzodam, xayolingizni bo'lsam, ma'zur tuting. Buxorodan - Sulton Ali mirzodan maktub kelmishdir!

Boburdan ishora bo'lgach, Qosimbek ichkariga kirib, o'ram qilingan oltin bog'ichli maktubni Boburga uzatdi. Bobur maktubni ochib o'qidi-yu:

- Sulton Ali mirzo bizni Samarqand yurishiga chorlabdir, - dedi.

- Bitim tuzgan edingiz-da, amirzodam. Safarga chiqmoq kerak.

- Oshiqmang, bek. Avval onam hazratlarining rizoligini olaylik.

Bobur har muhim ishda onasidan maslahat so'rashi Qosimbekka uncha yoqmas edi. Chunki ayollar jangu jadaldan juda bezgan edilar. Jangovar beklar esa urushsiz yursa qilichlari zanglab qoladigandek betoqat bo'lishadi.

Qosimbek Qutlug' Nigor xonimning chodiriga Bobur bilan birga tushib bordi.

Xonzoda begim ham onasining huzurida o'tirgan ekan. Ular Bobur uchun dasturxon yozdirib, chinni laganda kabob keltirdilar.

Kabobdan so'ng qimiz ichildi. Qosimbek mo'yloviga tekkan qimiz yuqini kafti bilan artib, so'z boshladi:

- Amirzodam Sulton Ali mirzo bilan ittifoq tuzganlar. Bu yerdan cherik tortib bormoqqa so'z berganmiz.

- Tangrim bizni farahli kunlarga yetkazdi, - dedi Qutlug' Nigor xonim. - Endi shuni g'animat bilaylik, janob Qosimbek, Sulton Ali mirzo o'z og'asi Boysunqur mirzo bilan Samarqand taxtini talashurlar. Bobur mirzo ulardan baland turmoqlari kerak. Tangriga shukur, amirzodamning Andijonda o'z taxtlari bor.

Qosimbek bu so'zlarga tezda javob topolmay taraddudlanib qoldi. Shunda Xonzoda begim gapga aralashdi:

- Amirzodam, Samarqand yurishining sarfu xarojatiga Andijonda saroylar, madrasalar qursangiz bo'lur. Andijon ham Samarqanddek sayqali ro'yi zamin bo'lsa nomingiz Ulug'bek mirzoning nomidek shuhrat qozonsab" biz mushtiparlaringizning orzuimiz shu!

Bobur hazilomuz kulimsiradi:

- Men avval Samarqand sayqalini bir ko'rmoqchimen. Ibrat olsak, undan so'ng olurmiz.

Qosimbek Boburning so'zlarini yoqtirib:

- Lutf qildingiz, amirzodam! - deb qo'ydi.

- Lekin amirzodam Samarqandni yoshliklarida ko'rganlar, - deb e'tiroz qildi Qutlug' Nigor xonim.

- Besh yoshimda ko'rganim yodimda uncha qolmabdir.

Xonzoda begim kuldi:

- Bultur Samarqand azimati bilan ketib bizni ko'p sog'intirgan edingiz-ku?

Bobur bulturgi muvaffaqiyatsiz yurishini eslab, jiddiylashdi:

- Rost, bultur to'rt oy Samarqand atrofini kezdik. Ammo shahar darbozalari biz uchun biron marta ochilmadi. Biz

bobokalonimizning poytaxtini ko'rishga munosib emas emishmiz!

Bobur bu so'zlarni shunday kuyunib, alami kelganini yashirolmay lablari titrab aytdiki, uning hali ham juda yosh ekanligi birdan

bilinib qoldi. Holbuki, u Samarqandga qo'shin tortib borgan, agar shaharga kirsam, taxtga o'tirishi kerak edi. To'g'ri, Boysunqur

mirzo ham temuriylar avlodidan bo'lib, yana tag'in Boburdan besh yosh katta edi, demak, taxtda o'tirishi qonuniy edi. Biroq

Andijon beklari Boysunqur mirzodan yuz xil kam-chilik topib, uni hamisha yomonlab gapirishar va Samarqand taxtiga faqat

Boburni munosib ko'rishar edi. Boysunqur mirzo buni bilganligi uchun Boburni Samarqandga yo'latmas edi. Mabodo, Bobur

shaharga qo'shinsiz, shunchayin poytaxtni ko'rish uchun kiradigan bo'lsa, Boysunqur mirzo uni tuttirib, yo'q qilib yuborishi

mumkin edi. Chunki oradagi taxt talashi va beklarning adovati ularni bir-birlariga dushman qilib qo'ygan edi.

Qutlug' Nigor xonim endi o'n besh yoshga kirgan o'g'lining bu talashlar va adovatlarga aralashmasdan, o'z mulkida osoyishta hukm

surishini istardi. U Boburning alamdand o'zgarib ketgan yuziga onalarcha qayishib qaradi-yu, unga joni dilini bergisi kelib gapirdi:

- Boburjon, so'zimga ishonib, bu besh kunlik dunyo sizning kuyunishingizga arzimaydir!

Onasi o'g'lini podshoh bo'lmasidan oldingi nomi bilan atab, mehri tovlanib gapirgani Boburga juda yoqimli tuyuldi. Bir lahza u

o'zini mehribon bir onaning beg'am, betashvish bo'taloq o'g'lidek sezdi-yu, yelkasidagi katta yuk yerga tushgandek yengil tortdi.

- Vaqti-soati kelur. Samarqand orzusiga ham yetishursiz, - deb davom etdi Qutlug' Nigor xonim. - Biroq hozir raiyyat osoyishta

umr ko'rishga mushoq. Qanotingiz ostida Qosimbekdek tadbirkor amiru umarongiz bor. Mana shu O'shdagi hujrani qurgan

me'kordek hunarpehalar sizning xizmatizingizda. Endi onangiz sizdan iltimos qilur: Samarqand muhoribasini besh-olti yilga

kechiktirsangiz. Barchamizga bosh bo'lib, vodiyni obod qilsangiz, Andijonda, Marg'ilonda, O'shda katta obidalar qursangiz!

Qutlug' Nigor xonim podshoh o'g'liga ko'pdan beri bunchalik jiddiy, bunchalik qat'iy iltimos bilan murojaat qilmagan edi.

Qosimbek yerga qarab sukutga ketdi. Bobur ham bir lahza dasturxon chetida oltin jomda qizg'ish ko'rinayotgan qimzigga ko'z tikib

jim qoldi. Umumiy sukunatda Xonzoda begimning nafis, tiniq ovozi eshitildi:

- Amirzodam, siz Navoiyning dostonlarini yod bilursiz. Farhod qanday ajib binolar qurganini bir eslang. Men bir munglik

egachingiz doim orzu qilurmen: siz ham Farhoddek bunyodkor bo'lingiz! Dunyoda bundan ulug', bundan savobli ish yo'q!

Bobur O'shda o'zi qurdirgan kichik bir hujradan bugun qanchalik zavq olganini esladi-yu, onasi bilan opasining tilaklarini qo'llab-

quvvatlagisi keldi. Ammo u bunday muhim davlat ishlarini bir o'zi hal qilolmasligini ham bilar edi. Bobur Qosimbekka ko'mak

so'ragan kabi qarab:

- Chorasi topilurmikin? - dedi.

Gap Samarqand yurishini qoldirish haqida ekanini Qosimbek sezdi. Asli harbiy odam bo'lgan va juda ko'p jangu jadallarda

qatnashgan Qosimbek Bobur istagan chora topilmasligini ich-ichidan sezib turardi. Chunki Samarqand yurishi hamma nufuzli

beklarning mashvaratida ma'qullangan, tayyorlik ishlari allaqachon boshlab yuborilgan. Katta bir to'siqdan o'tish uchun butun

kuchi bilan sakrayotgan otni birdan to'xtatib bo'lmaydi, mabodo zo'r bilan to'xtatilganda ham ot yiqilishi, chavandozini yerga

uloqtirishi mumkin. Qosimbek buni ochiq aytilishga jur'at etolmadi-yu, qo'lini ko'ksiga qo'yib:

- Amirzodam, qulingiz chora topishdan o'zimga, - dedi. Bu javob Boburga og'ir botdi.

- Onamning iltimoslarini rad etaylikmi?

Bobur bu so'zlarni shunday zarda qilib aytdiki, Qosimbek uning hozir onasi va opasi aytgan ishlarni qilgisi kelib turganini aniq

sezdi. So'ng u Boburning kechagina Samarqand yurishiga tarafdor bo'lib, janglarda qatnashish ishtiyoqida yonib aytgan so'zlarini

esladi-yu, ichida g'ijinib qo'ydi. Boburdagi bu o'zgaruvchanlikni Qosimbek yoshlik g'o'rligidan ko'rar, xususan, bunday murakkab

davlat ishlarida ayollarning gapiga kirishni katta bir zaiflik belgisi deb bilardi. Ammo Qosimbek Qutlug' Nigor xonim bilan ham

hisoblashishga majbur, chunki yosh podshohga onasining ta'siri kuchli ekanini o'z ko'zi bilan ko'rmoqda edi.

- Xonim hazratlarining iltimoslari menga toji sar bo'lsin, - dedi Qosimbek cho'kkalab o'tirgan ko'yicha bosh egib. - Qulingiz

aytmoqchimenkim, bunday muhim ishda barcha nufuzli beklarning rizoligini olmasak bo'lmas.

Podshoh oilasi Qosimbekka alohida ehtirom bildirganda uning nomiga "amirlar amiri" degan unvonni qo'shib aytar edi. Hozir ham

Qutlug' Nigor xonim:

- Janobi amirul umaro, - dedi unga. - Siz boshqa beklarning rizoligini olishda Bobur mirzoga ko'mak berurmisiz?

- Jonim bilan! Ammo beklarning ba'zi andeshalaridan faqir xabardormen. Gustohlik sanalmasa aytay.

- Aytangiz, - dedi Bobur.

Qosimbek yerga qarab, bir lahza o'y surdi, hali oq tushmagan g'ayir qo'ng'irtob soqolining uchlari sakarlot chakmani[35]ning

zarrin, yoqasiga tegib, qayrildi. Nihoyat Qosimbek boshini ko'tarib Boburga qaradi-yu, Samarqanddagi ulug' obidalar ulkan bir

davlatning kuchi va butun viloyatlarning ishtiroki bilan qurilganini, hozir o'sha yagona davlat parchalanib ketganini, Farg'ona katta

vodiy bo'lsa ham, ammo Movarounnahrning faqat bir qismi ekanini gapira boshladi. Uning nima demoqchi ekanini sezgan

Xonzoda begim istehzoli jilmayib so'radi:

- Janobi amirul umaro, Andijonda obidalar qurishga kuchimiz yetmaydi, demoqchimisiz?

- Oliy nasab begim, siz Samarqanddek ulug' shahar qurish haqida so'z ochdingiz. Beklar ayturlarki, ulug' shahar bunyod etmoq

uchun yana o'sha ulug' davlatni tiklamoq kerak. Butun viloyatlarning kuchini bir joyga yig'moq kerak. Hozirgi parokandalik ulug'

qurilishlar qilishga imkon bermagay.

Qosimbekning bu gaplari Boburga juda mantiqli tuyuldi. U onasiga qarab bundan ham mantiqliroq bir so'z kutdi.

- Janob Qosimbek, ulug' obidalarini faqat Amir Temurdek sohibqironlargina qurgan emas, - dedi Qutlug' Nigor xonim. - Hirotda

Alisherbek Ixlosiya, Unsiya otliq binolar qurmishlar, Bobur mirzoning hokimiyatlari Alisherbekning hokimiyatlaricha emasmi?

Axir Alisherbek bir tojorning musohibi[36] bo'lsalar, Bobur mirzo mustaqil davlatning podshosilar-ku!

Qutlug' Nigor xonimning bu so'zlari Boburning qalbida cho'kib yotgan eng o'tli istaklarini yuzaga qalqitib chiqarganday bo'ldi.

Uning yoshlik ehtirosi bilan qalbiga tugib yurgan eng kuchli orzusi - janglarda katta g'alabalarga erishib yoki ajoyib she'rlar,

dostonlar yozib el og'ziga tushish, so'ng Navoiydek ulug' odamlarga tanilish va ularning maxsus e'tiborlariga sazovor bo'lish edi.

Yetti oy ovora bo'lib Samarqandni ololmay kelganidan keyin, janglarda katta g'alabalarga erishish hali ushalmaydigan bir orzu ekaniga uning ko'zi yetib qoldi. Ulug' shoir bo'lish orzusi ham qo'l yetmas bir balandlikda uchib yurgan baxt qushiga o'xshaydi. Bobur uni tutishga hali kuchi yetmasligini sezadi. Ammo hozir onasi Navoiy qurgan imoratlarni tilga olishi bilan Boburni o'sha o'tli orzusiga yetkazadigan boshqa bir yo'l "yalt" etib ko'ziga ko'rinib ketdi. Navoiy qurgan Ixlosiya va Unsiyalarning shuhrati og'izdan-og'izga o'tib, Farg'ona vodiysiga yetib kelgan ekan, endi bu yerda o'n besh yoshlik podshoh o'shanaqa obidalar qurdirsa, ovozasini Hirotda ham yetib bormasmikin? Keyin, ehtimol, Navoiy ham buni eshitar, Boburning kimligini so'rab bilar, uni orqavoratdan tanib qolar. Keyin balki Bobur Hirotda borar yoki Navoiy o'zi bu tomonlarga kelishni ixtiyor qilar. Navoiy Husayn Boyqaroning saroyidan bezib yurganini Bobur ham eshitgan edi. Balki ulug' shoir Xurosondan Farg'ona vodiysiga kelib, yosh Boburga murabbiy bo'lar. O'yi shu yerga yetganda Bobur juda hayajonlanib ketdi.

Ko'zlari yonib, Qosimbekka qaradi-yu:

- Onam haqlar, - dedi. - Beklarni ko'ndirmoq kerak!

Boburning so'nggi so'zi farmondek eshitildi-yu, Qutlug' Nigor xonim bilan Xonzoda begimning chehralari ochilib ketdi. Ular, "Qosimbek endi yengildi", deb o'yladilar. Ammo ulkan g'avdali Qosimbek o'zining keng yelkalari ortida zo'r beklar turganini his qilganday hamon taslim bo'lmas edi.

- Amirzodam, farmoyishingizni ado etishdan oldin beklarning yana bir andeshasini aytishga ruxsat eting.

Bobur istar-istamas bosh irg'ab, ruxsat bergan bo'ldi. Qosimbek lablarini yopib turgan uzun qo'ng'ir mo'ylovini qo'li bilan ikki yonga surdi-da, kulimsirab Xonzoda begimga qaradi:

- Begim, siz amirzodamni Farhodga yaxshi qiyos qildingiz. Beklarimiz zamon Farhodning xizmatida bo'lishdan iftixor qilurlar. Bizning orzuyimiz - Farhodimizni o'z Shirinlariga yetkazishdir. Ammo, - deb Qosimbek birdan jiddiylash-di, - ma'lumingizkim, bizning Shirin bugun Samarqandda yog'iy qurshovida asira kabi iztirob chekmoqdalar.

Boburning yuziga nafis qizillik yugurdi. U uyalganini sezdirgisi kelmay, boshini egdi-yu, o'z tizzalariga ko'z tikdi.

Qosimbek juda mushkul va nozik bir gapni qo'zg'agan edi. Bobur besh yoshligida unga Samarqand podshosi Sulton Ahmad mirzoning o'rtancha qizi Oyisha begimni unashirib qo'yishgan edi. Hozir shu qiz o'n uch yoshga kirgan. Bobur uni yaqin yillarda ko'rgan emas, ammo ko'rganlar hammasi Oyisha begimning g'unchadek go'zalligini maqtab kelganini eshitgan. O'sha go'zal qizcha Boburni o'z najotkorini kutganday kutadi, buni ham Boburga kelib aytuvchilar bor. Bobur ham o'zining malikasiga qahramonliklar ko'rsatib yetishishni istaydi. U Oyisha begimning o'zini eslolmasa ham, besh yoshida Sulton Ahmad mirzoga uzatilgan termizlik go'zal bir kelinchakni yaqindan ko'rgani yodida.

"Bet ochar" degan odatga binoan, yosh kelinchakning yuzidagi pardasini pok nafasli yosh bola ochishi kerak edi. O'sha kunlarda Qutlug' Nigor xonim besh yoshli jajji o'g'li Boburni Samarqandga to'yga olib borgan edi. Sulton Ahmad mirzoning o'g'li yo'q edi, Boburga podshoh oilasi havas bilan qarar edi. Shuning uchun kayvonilar "yangi tushgan kelin ham mana shu sherdek o'g'il ko'rsinlar", deyishib, bet ochishga Boburni munosib topdilar. Bu hodisaning ko'p tafsilotlari Boburning xotirasida qolmagan. Ammo oltin qo'shib to'qilgan harir oq pardani kelinchakning yuzidan olganda butun borlig'ini nihoyatda yoqimli bir tuyg'u chulg'ab olgani hech esidan chiqmaydi. Bu - go'zallik tuyg'usi ekanini u endi biladi. Termizlik kelinchak aqlni shoshiradigan darajada ko'hli bo'lganiga besh yashar bolaning fahmi yetmagan bo'lsa ham, ammo go'dak qalbi afsonaviy bir jozibadan to'lqinlangani yodida qolgan. Shuning uchun hozir unga Samarqanddagi qallig'ining husnini maqtaganlarida, o'sha kelinchak esiga tushadi. Boshqa tafsilotlar o'qigan kitoblaridagi go'zallar tasviridan olib qo'shiladi. Bobur Samarqanddagi qallig'ini o'smirlarcha bir soflik bilan g'oyibona sevadi. Mana shu sevgilisi bugun Boburning dushmanlari asoratida ekan, u Andijonda bamaylixotir yura oladimi?

- Janob Qosimbek, - dedi Qutlug' Nigor xonim, - kelinimizning taqdiri bizni ham iztirobga solur. Biz onalaridan iltimos qilib kitobat yuborgan edikki, Oyisha begimni Toshkentga egachilari Robiya begim huzuriga jo'natsinlar. Ehtimol, shu iltimosimiz bajo keltirilgandir?

Qosimbek ma'yus bosh egib:

- Afsus, xonim hazratlari, afsus! - dedi. - Qulingiz Samarqanddagi xufiyalardan kelgan bir xabarni amirzodamga ko'rsatishdan tortingan edim. Sizlarni ham xavotirlantirmoqchi emas edim...

- Nima xabar? Tinchlikmi? - xavotirlanib so'radi Boburning onasi.

- Oyisha begim onalariyu opalari bilan birga Toshkentga yashirincha ketmoqchi bo'lganlarida Boysunqur mirzo bilib qolib, monelik qilmishlar. Yog'iylik maqomida qo'pol gaplar aytmishdir. Uylari atrofiga odam qo'ymishlar. Hovlilaridan chiqarmas emishlar. Asiralar endi butun najotni Andijondan kutar emishlar!

So'nggi so'zlar Boburning butun vujudini zirqiratik o'tdi. Uning qallig'iga qo'pol gapirib, bechorani asiradek azoblayotgan Boysunqur mirzo shunday g'azabini keltirdiki, ertagayoq uning ustiga qo'shin tortib, bostirib borish va qallig'ini asoratdan qutqarish istagi Boburning qalbidagi boshqa hamma istaklarini bosib keta boshladi.

Xonzoda begim ukasidagi o'zgarishni sezib:

- Amirzodam, ilohi asiralarni qutqarish sizga tezroq nasib bo'lsin! - dedi. - Ammo najotni faqat jangu jadal keltirurmikin? Zaifa egachingizning e'tiqodi shulki, qon to'kilsa, adovat kuchayur. Boysunqur mirzo asiralarga battar o'chakishur. Najot urushda emas, amirzodam, najot - sulhda!

Begim hayajonlanib aytgan bu so'zlar Boburning ko'nglida qo'zg'agan boyagi g'azabni ancha pasaytirdi. "Sulh" so'zi qalbiga iliq tuyuldi.

Xonim darhol qizning gapini quvvatlab, o'g'liga yuzlandi:

- Boysunqur mirzoga elchi yuboringiz, amirzodam! Oradagi adovatni yo'qotingiz!

- Boysunqur mirzo zo'ravonlik qilsin! Men mo'minlarcha bosh egib elchi yuboray!

Bobur bu gaplarni aytar ekan, uning zo'rlikka zo'rlik, zarbga zarb bilan javob berish istagi naqadar kuchli ekanligi hammaga sezildi. Qosimbek undagi bu istakni qo'llab-quvvatlashga tushdi:

- Xonim hazratlari, hozirgi zamonda zo'ravonlikka mo'minlik mutlaqo rost kelmas. Zo'rlar orasida zo'r bo'lmoq kerak! Alhol, Shayboniyxon Samarqandga shimoldan ko'z tikmishdir. Hisor hukmdori Xisravshoh iloj topsa, Samarqandga janubdan chang solg'usidir. Boysunqur mirzo - noshud tojkor. Poytaxtni ertami-kechmi boy bergay. Agar Bobur mirzo Samarqandni tezroq egallamasalar, bobolaridan qolgan saltanat begona sulola ilkiga o'tib ketgusidir. Xudo ko'rsatmasin, agar Shayboniyxonmi, Xisravshohmi - bironyasi Samarqandni zabt etsa, kuch-qudrati oshib, tez kunda Andijon ustiga ham qo'shin tortib kelgusidir...

- Axir barcha temuriylar birlashib ittifoq tuzsalar bo'lmasmi? - dedi Nigor xonim kuyunib.

- Barcha temuriylarning parokanda kuchlarini yig'ib birlashtirmoq uchun ham qudrat kerak. Iste'dod kerak! Boysunqur mirzoga o'xshaganlarda na unisi bor, na bunisi. Movarounnahrda temuriylar orasida eng sohibiste'dod, sohibqudrat siymo - Bobur mirzodirlar. Shuning uchun biz jonimizni amirzodam ko'zlagan ulug' maqsadlar yo'liga tikkanmiz. Inshoollo, Samarqandni bu yil zabt etsak, xavf-xatarlar bartaraf bo'lg'ay. Ana undan keyin chinakam osuda davr kelur, har qancha binolar qursak oson bo'lur.

Xonzoda begim Qosimbekka tikilib so'radi:

- Xullas, validai muhtaramamizning iltimoslari rad etilurmi?

Qosimbek qo'lini ko'ksiga qo'yib, bosh egdi:

- Qulingizning gustoxligini avf eting, begim, men amirzodamning ijozatlari bilan dilimda borini so'zladim.

Bobur arosatda qolib qiynalar edi. Onasi shunchalik ishontirib aytgan haqli iltimoslarni rad etishga uning tili ham bormas, ko'ngli ham chopmas edi. Ammo Qosimbek uning qalbida shunday tug'yonli hislar qo'zg'adiki, ulardan qutulishning ham iloji ko'rinnmay qoldi. Agar u Samarqanddan voz kechsa, narigi zo'ravonlar poytaxtni olishi, keyin Andijonga bostirib kelishi muqarrar ekani, unga hozir juda aniq sezilmoqda edi. Butun Movarounnahrda urush girdobidan qochib qutuladigan biron viloyat ko'ziga ko'rinnmas. Bobur qashqirlar qurshoviga tushib qolgandek bezovtalanar edi. Onasining: "Sulh tuzing, binokor bo'ling!" - degani "kiyikday beozor yashang" degani edi. Lekin Bobur yirtqichlar orasida kiyik bo'lib kun ko'rolmasligini ich-ichidan his qilur, shuning uchun atrofini qurshab kelayotgan bo'rilar bilan sher bo'lib olishishni istar edi. Buni sezib turgan Qosimbek munozarani ortiq cho'zib o'tirgisi kelmadi.

- Amirzodam, bugun otliq sayrga chiqmoqchi edingiz, xonim hazratlarining takliflarini barcha beklar bilan kengashib ko'rurimiz. Oqshom xirgohda mashvarat o'tkazaylik.

Xonzoda begim onasiga "yalt" etib qaradi-yu: "Hozir birgina Qosimbekka o'tkaza olmagan takliflarimizni keyin barcha beklarga qandoq o'tkazurimiz?" demoqchi bo'ldi. Qutlug' Nigor xonim Boburga yana nimalarnidir aytmochi bo'lib og'iz juftladi. Ammo Bobur Qosimbekka qarab:

- Mashvarat ertaga chaqirilsin, yaxshiroq o'ylab ko'raylik, - dedi-da, o'rmidan turdi. So'ng Qosimbek boshliq mulozimlari bilan otliq sayrga chiqib ketdi.

5

O'shning janubidagi keng tekisliklar, to'lqinsimon qir va adirlar turli-tuman dala gullari bilan bezangan. Sap-sariq qoqilar, ko'k-qizg'ish naxo'taklar, nopormon er-baholar orasida uzoqdan qip-qizil gilamga o'xshab ko'zga tashlanadigan - qiyg'os ochilgan lolaqizg'aldoqlar edi.

Bobur olisdagi qorli tog'larga qarab borar ekan, tizzaga chiqadigan yumshoq ko'kat ustida otlar ham ma-yin qadam tashlab borayotganini sezardi. Bahor nafasati hozir uning ko'zini erkalayotgan bo'lsa ham, ammo diliga ta'sir qilolmas edi. Boyagi mushkul ziddiyatlar hali ham xayolini band qilib, ko'nglida tugun bo'lib turibdi. Bobur bu chigal tugunlarni o'zi yecholmasligini sezadi. Bu tugunlarni u istaganday yechib bera oladigan dono odam bormikin? Uning esiga ustoz Xoja Abdulla tushdi. Betob bo'lib O'shga birga kelolmagan Xoja Abdulla ham Boburning Samarqandga qo'shin tortib borishiga tarafdor edi.

"Movarounnahrda parokandalikni tugatib, qudratli davlat tuzmaguncha katta orzularimiz ro'yobga chiqmagay!" - degan so'zlarni Bobur ustozidan ham ko'p eshitgan. Ammo buning uchun yana urushish kerak. Urushga esa onasi qarshi. Kim haq? Bobur bu savolga javob topolmaydi.

Otliqlar uzun bir tepalikka ko'tarilganlarida Qosimbek tog' tomonni ko'rsatib:

- Suruvlar bu qadar ko'p? - deb taajjub bildirdi.

Bobur u ko'rsatgan tomonga ko'z yugurtirdi. Qir va adirlarning har biridan bir nechtadan suruvlar yopirilib tushib kelmoqda edi. Xoja Kalon degan yigirma besh yoshli qop-qora bek qo'lini peshonasiga soyabon qilib kunbotish tomonga qaradi-yu:

- O'-ho'-o'! - dedi. - Bu tomonda undan ham ko'p!

- Kunchiqish tomonda ham bor!

Suruvlar g'uj-g'uj kelayotganiga qaraganda, yoyilib yurgan qo'ylar emas. Ana, to'g'ridagi qirlar ortidan yana ikki suruv chiqib keldi. So'ng uzoqdagi adirlar orasidan birin-ketin uch tavila yilqi otilib chiqdi-yu, berigi tomonga qarab selday bostirib kela boshladi. Chap tomonda yana uch-to'rt tavila yilqi ko'rindi.

Yilqilar ham, qo'y suruvlari ham uzoqdagi qorli tog'lardan O'shga qarab kelmoqda edilar. Nihoyat, tog' tomondan tizilib tushib kelayotgan otliq askarlar ko'rindi.

Shunda Bobur tog'larga qo'y va yilqi undirish uchun uch yuz askar bilan chopqinga ketgan Ahmad Tanbalni esladi. Qosimbek quvonib:

- Azamatlarning o'ljasi juda ulug'-ku! - dedi.

Xoja Kalon ham hayajonlanib:

- Beadad! - deb xitob qildi. - Bahodirona o'lja!

Odatga binoan, bu behisob qo'y va yilqilarning beshdan biri podshoh ixtiyoriga o'tar, qolgan to'rt qismi hamma bek va mulozimlarga taqsimlanar edi. Shuni bilgan beklar go'yo osmondan tushayotgan bu katta boylikka qarab sevinchlarini yashirolmas edilar.

Bobur otini tog'dan kelayotgan askarlar tomonga burib, jilovini bo'shatdi. Bedov ot qushday uchib bora boshladi. Boshqalar ham Boburning ketidan ot choptirib ketdilar. Bir qir o'tib, ikkinchisiga ko'tarilganlarida, narigilar ham bularni ko'rib, burilib kela boshladilar. Bobur baland bir joyda otini to'xtatdi.

Askarlarning oldida kelayotgan Ahmad Tanbal zirhli kiyimda edi. Yelkasi va ko'kragini yopib turgan jibaning temiri oftobda yiltirardi. Uning bo'yniga yoy o'qi tek-kan, yarador joyini yashil mato bilan bog'lab olgan edi. O'zi ozib, mo'g'ulcha yonoqlarining suyaklari yana ham bo'rtib chiqqan. U Boburdan ellik qadamcha narida otdan tushib, qo'l qovushtirib keldi-da, yer o'pib yukundi:

- Mirzo hazratlariga yog'iylik maqomida bo'lgan chagraklar o'lpon to'lashdan bosh tortganlari uchun o'n olti ming qo'ylari, ikki yarim ming yilqilari jarima tarzida tortib olib kelindi!

- Chopqin talafotsiz bo'ldimi?

- Mirzo hazratlari, bizning uch yigitimiz halok bo'ldi, o'n kishi yaralandi. Ammo biz yog'iylardan buning qasдини oldik!

Ahmad Tanbal oldingi safda turgan yigitlaridan biriga ishora qildi. Ayiqtaxlit, qo'pol bir yigit egarining ustida do'mpayib turgan xurjunni oldi-da, podshohga yaqinlashdi. Olachadan tikilgan xurjunning hammayog'i qon edi. Ayiqtaxlit yigit Ahmad Tanbalning ishorasi bilan xurjunning har ikki ko'zini to'ldirgan narsani yerga ag'dardi. O'n-o'n beshta odam kallasi ko'katlar va

lolaqizg'aldoqlar ustiga yumalab tushdi. Bobur kallalarni ko'rgan zahoti: "Chagraklar ham bizning odamlarga o'xshar ekan-ku!" degan o'ydan eti junjikib ketdi. Chorvador turkiy qabila bo'lgan chagraklar ham Boburning vatandoshlari ekanligiga, hammalari bir el, bir ulusdanligiga uning ishongisi kelmas edi. Chunki chagraklar uning hukmiga bo'ysunmas, yuborgan kishilarini qo'lda qilich bilan qarshi olishardi. Mana endi o'zlari qilichning tig'idan o'tib, boshlari oyoq ostida ag'anab yotibdi. Bu jonsiz boshlardan birining soqoli yo'q, ko'k-sarg'ish yuzi silliqqina, mo'ylovi endi chiqa boshlagan. Bobur uning o'n yetti-o'n sakkiz yoshli yigit bo'lganini payqadi-yu, engagi tagidan kesilgan go'sht aralash qonli bo'yniga qarab, ko'ngli birdan behuzur bo'ldi. Yordam so'raganday, o'ng tomonidan turgan Qosimbekka qaradi.

Sulton Ahmad Tanbal ham, uning otliq askarlari ham Boburdan maqto'v va mukofot kutmoqda edilar. O'n olti ming qo'y, ikki yarim ming yilqi hazilakam boyluk emas edi. Uch yigit o'lgan bo'lsa, ularning qasdiga o'n besh-yigirmata yog'iyni kesib kelish ham shu turganlarning odatiga binoan mardona ish hisoblanar, buni taqdirlamaslik esa adolatsizlik sanalar edi.

Qosimbek Boburning yuzi oqarib ketganini ko'rib hayron bo'ldi. Uning fikricha, kesik kallalar Boburga bunchalik ta'sir qilmasligi kerak edi. Bultur Samarqand urushida yosh podshoh bunday boshlarni ko'p ko'rgan edi. Odatda: "Falonchi yuzta yog'iyni o'ldiribdi", deb quruq maqtasalar uncha ishonarli bo'lmaydi, chunki ozgina ishni ko'p qilib ko'rsatib, lof uradigan bek va navkarlar ham bor. Jangchining xizmati ishonarli bo'lishi uchun o'ldirilgan dushmanlarining boshini kesib kelib hisob berish eskidan odat tusiga kirgan.

- Amirzodam, - deb shivirladi Qosimbek. - Qulingiz so'zlayinmi?

Bobur tasdiq ma'nosida bosh iring'adi. Qosimbek yuzini Boburga yaqinroq keltirib, yana eshitilar-eshitilmas qilib so'radi:

- Mukofotiga qilich bersak... Rozimisiz?

Boburning yarog'bardori olib yurgan tig'lar orasida yoyday egik katta bag'dodiy qilich bor edi, Bobur bir-ikki marta taqqanda juda og'ir tuyulgan edi. Boburning nigohi shu qilichda to'xtaganini ko'rgan Qosimbek, "tushundim", degandek bosh iring'adi.

- Sulton Ahmad janoblari, вЂ” deb ovozi ko'tarib gapirdi Qosimbek. - Siz bahodirona zafar bilan qaytganingiz Mirzo hazratlarini behad shod qildi. Siz Bobur mirzoga nechog'lik sodiq ekanligingizni yana bir bor isbot etdingiz. Butun mavkab[37] bugun sizlarni olqishlag'ay! O'shdagi qarorgohda bu oqshom sizlarning sharafing'izga tantanali ziyofat berilur, hamma yigitlaringiz shohona in'omlar olurlar. Hozir Mirzo hazratlari Sulton Ahmad janoblariga shamshiri xos in'om etdilar!

Qosimbek bag'dodiy qilichni yarog'bardordan ol-di-yu, yerga ta'zim qilib turgan Sulton Ahmadga uzatdi. Sulton Ahmad tiz cho'kib qilichni qinidan to'rt enlikcha chiqardi-da, po'latidan o'pdi, so'ng ovozi hayajondan titrab dedi:

- Mirzo hazratlari, o'lgunimcha bu marhamatingizni unutmashmen! To umrim oxiricha sizga sodiq xizmatda bo'lg'aymen!

Shu kuni oqshom O'sh qal'asining minoralari ustida, shahar atrofiga tikilgan yuzlab chodir va o'tovlar oldida karnaylar, naqoralar chalindi, mash'allar yoqilib, katta tantanalar boshlandi. Ming-ming qo'y va yilqilarni in'om tariqasida tekinga oladigan barcha beklar, navkarlar va mulozimlar bugun astoydil shodlanmoqda edilar. Podshohning hashamatli xirgohida oqshom qabul marosimi va bazm bo'ldi. Sozandalar eng quvnoq kuy-larini chalishdi, hofizlar eng yaxshi ashulalarini aytishdi.

Bobur xirgoh to'rida to'rtta oltin zina bilan chiqiladigan baland shohsupa ustida yolg'iz o'ttiribdi. Bugun uning o'ng tomonidan o'rin olgan eng nufuzli beklari orasida Ahmad Tanbal ham paydo bo'lgan. U kunduzgi zirhli kiyimlar o'rniga zarbof to'n va simobi salla kiygan, podshoh in'om qilgan oltin soplil qilichni kumush kamarga taqib olgan. Hamma uni mukofot bilan muborakbod qiladi. Tabriklarning barchasidan yoqimlisi - boya xirgohga kirganda uni Qutlug' Nigor xonim muborakbod qilgani bo'ldi. Podshohning onasi bilan egachisi hozir katta dasturxonning narigi tomonida Ahmad Tanbalga yarim o'girilgan holda o'tirib, sozandalarning kuyiga quloq solishyapti. Ahmad Tanbal har zamonda ularga ko'z qirini tashlab qo'yadi. Xonzoda begimning nafis qaddi-qomati, haftkor[38] ipak matodan kiygan kamalakday tovlanuvchi kabosi Ahmad Tanbalga bugun har qachongidan ham jozibali ko'rinadi.

Yosh podshohning bazmlarida ichkilik ichilmas, Bobur hali mayni og'ziga ham olgan emas edi. Qosimbek ham ichkilikni yomon ko'rar va uni bazmlarga yo'latmas edi. Lekin Umarshayx mirzo davrida may ichib o'rgangan boshqa beklar mana shunday bazmlarda Boburdan yashirib chet-chetda ichib olishar edi.

Ali Do'stбек degan qotma, ko'sanamo bir bek orqada sharbat ko'tarib turgan sharbatchiga sirli ko'z qisdi-yu, Ahmad Tanbalni ko'rsatdi. Sharbatchi ma'noli kulimsirab Ahmad Tanbalga yaqinlashdi va kumush ko'zachadan chinni piyolaga to'ldirib ko'kimtir sharbat quyib berdi. Ahmad Tanbal piyolani qo'liga olar ekan, dimog'iga o'tkir may hidi urildi.

- Oling, bek, ilohim Samarqandda bundan ham ulug' zafarlarga muyassar bo'ling! - dedi Ali Do'stбек.

Ahmad Tanbal minnatdorona bosh iring'ab, mayni sip-qardi-yu, keyin dasturxondagi tandirkabobga qo'l cho'zdi.

- Mana endi Samarqand Buxoroni olguncha yetadigan zaxiramiz bor! - dedi shirakayf Do'stбек. - Muhoribani tezlatmoq kerak. Ahmad Tanbalning o'ng tomonida Uzun Hasan o'tirgan edi. Turib yurganda juda novcha ko'rinadigan bu ozg'in odam o'tirganda go'yo qatlanib, kichkina bo'lib qolar edi.

- Shayboniyxon Dashti Qipchoqdan Samarqandga bo'yin cho'zarmish, - dedi Uzun Hasan.

- Tushini suvga aytsin! Samarqand bizniki bo'lur!- dedi maydan badani qiziy boshlagan Ahmad Tanbal ovozi xiyol ko'tarib.

Uning bu so'zlari Boburning qulog'iga ham chalindi. Bugun tog'dan haydab tushilgan behisob qo'y va yilqilar saroy ahlining Samarqandga yurish qilish ishtiyoqini yana ham oshirib yuborgani Boburga tobora aniq sezilmoqda edi. Ilgari ham ularning bu ishtiyoqlariga qarshi borish qiyin edi. Ammo hozir bek va navkarlarning Samarqandga intilishi - tog' daryosining yuqoridan pastga qarab ottilishiga o'xshardi. Bu daryoni orqaga qaytarish hech kimning qo'lidan kelmasdi...

6

Oqish suvli jo'shqin Burasoy O'sh qal'asining tosh yotqizilgan poydevoriga bosh urib, ko'pirib o'tadi. Soyning o'ng betidagi serdaraxt mahallada mavlono Fazliddin bulturdan beri istiqomat qilayotgan peshayvonlik mo'jaz bir uy bor. Uning oldidagi besh-oltita nok va behi daraxtlari hozir oppoq bo'lib gullab turipti. Hovlining chetidagi bostirmaga ikkita ot bog'lab qo'yilgan. Berigi yoqdagi oyoqlari uzun to'riq qashqa otni anjomlari bilan Bobur mirzo in'om etgan edi. Mavlono Fazliddin podshohning xos me'mori qilib tayinlangan, unga yaxshigina ulufa[39] belgilangan edi. Buning hammasidan mavlono Fazliddin o'zida yo'q xursand bo'lib yurgan edi. Biroq keyin ba'zi bir noxush xabarlarini eshitib, ko'ngli g'ash torta boshladi.

Mavlono Fazliddin Andijonda qurmoqchi bo'lgan katta imoratlarini shu bu yil yozdayoq boshlash orzusida edi. Bobur mirzo ko'rsatgan marhamatlar bu orzuning ro'yobga chiqishiga yo'l ochganday bo'lgan edi. Hatto Bobur mirzoning o'zi uni borgohda qabul qilib, qanaqa madrasa, qanday xonaqoh va kutubxonalar qurish haqida gaplashgan, mavlononing bu haqdagi takliflarini ma'qullagan, "Xonzoda begim biz yo'g'imizda mutasaddi bo'lurlar, rejalarni butun tafsilotlari bilan tuzib, begimga ko'rsatursiz",

degan edi. Ish ustida yana Xonzoda begim bilan uchrashishini o'ylaganda, mavlononing qalbida qo'rquv aralash shirin bir hayajon qo'zg'alar edi.

Biroq Bobur yaqinda yana Samarqandga qo'shin tortib bormoqchi ekanligi, davlatning butun kuchi shunga ketib, qurilishlar noma'lum vaqtga kechiktirilishi ma'lum bo'ldi. Agar Bobur Samarqandni ololmay, urushda yengilsa, unda mavlononing barcha orzulari o'z-o'zidan puchga chiqadi. Agar Bobur Samarqandni olsa, tabiiy, o'sha yerda podshoh bo'lib qoladi. Keyin u Farg'ona vodiysida katta qurilishlar qiladimi, yo'qmi? Odatda, podshohlar qayerni poytaxt qilsalar, o'sha yer ko'proq obod bo'ladi. Andijon yana poytaxt bo'lishi gumon. Demak, mavlononing bu yerda qilmoqchi bo'lgan ishlari, barcha rejalari qum ustiga qurilganday omonat.

Hozir ayvonda eski handasa va riyoziyot kitoblarini titkilab, kerakli bir jadvalni axtarayotgan mavlono mana shu narsalarni o'ylab, ta'bi tirriq bo'lmoqda edi.

Bir payt darvoza ustma-ust taqilladi. Bostirmada otlarning tagini tozalayotgan kekxa xizmatkor yog'och kuragini devorga suyab qo'yib, darvozaga qarab o'tdi. Birpasdan so'ng xizmatkor ayvonning oldiga qaytib keldi-yu:

- Mavlono, bir kimsa huzuringizga kirmoqchi.

- Kim?

- Kiyimi uvada, o'zi bahaybat bir yigit. "Jiyanlari bo'laman", dedi, ammo men sizdan beruxsat kirgazmadim.

- Jiyanim? Shoshmang-chi! - deb, mavlono o'rmdan turdi. Yalang oyog'iga charm kavush kiyib, yarim ochiq darvozaning oldiga bordi.

Olacha to'ni ham, oyog'idagi chang bosgan chorig'i ham yirtilib ketgan novcha bir yigit ko'zlari yaltirab, kulimsirab unga qarab yurdi. Qadam olishi, qarashi juda tanish. Yigit:

- Mulla tog'a! - deb quchoq ochganda mavlono uning ovozi tanidi-yu:

- Tohir! Tohirjon! - deb u bilan quchoqlashib ketdi. - Shuncha o'limlardan omon qolgan jiyanim, seni zo'rg'a tanibmen. Bu qadar o'zgarib ketibsen! Yuzingga ne bo'ldi?

- E, so'ramang, mulla tog'a...

- Mayli, yur, avval damingni ol. Keyin aytib berursen...

Ular ayvonga chiqar ekanlar, mavlono Fazliddin bundan salkam uch yil oldin Quvasoy bo'yida bo'lib o'tgan qonli voqealarni yana bir esladi. O'shanda Tohirga nayza sanchgan samarqandlik bosqinchi uni o'ldirganiga shubha qilmay ketgan edi. Onasi yolg'iz o'g'lining qoniga belanib, jonsizlanib yotganini ko'rib, uni "o'ldi" deb o'ylagan va shaytonlab yiqilgan edi, bechora ona shu yotganicha qaytib turolmay, ertasi kuni vafot etdi. Tohir esa otasi topib kelgan tabiblar va doru darmonlar ta'sirida uch kundan keyin hushiga keldi. Nayza o'pkaning bir chetini kesib o'tgan bo'lsa ham yurak va jigar kabi nozik a'zolariga tegmagan. Tohirning yoshligi va baquvvatligi ustun kelib, asta-sekin tuzalib ketgan edi. Qo'ni-qo'shnilar: "Tohirga kelgan o'limni onasi o'ziga oldi-yu, bu tirik qoldi", deyishardi. Mavlono Fazliddin o'shanda opasining qirqini o'tkazib kelganicha, qaytib Quvaga bormagan edi.

- Otang qalay, bardammi? - so'radi mulla Fazliddin Tohirni yuqoriga taklif qilib.

Tohir chang bosgan chorig'i bilan ko'rpachaga chiqishdan ibo qildi-yu, poygahdagi sholcha ustiga o'ltirdi:

- Otam sizga salom aytib yubordilar. Men bir yilcha qishloqda bo'lmadim... Qarindoshlar "cholning issiq-sovug'idan xabar olib tursin", deb bir beva kampirni olib beribdilar... Onam rahmatli esimga tushdi-yu, uyda turgim kelmadi.

Faqat onasining musibati emas, bosqinchilar bog'lab olib ketayotganlarida Tohirdan najot kutib qichqirgan Robiya ham uning xayolidan nari ketmaydi. Qizning o'shandagi nidosi hali ham Tohirning qulog'iga eshilib turganday bo'ladi. U burnog'i yili Samarqandgacha piyoda borib keldi, yo'llarda o'roqchilik qilib, karvonlarga qo'shilib yurib, iloji bo'lgan joydan Robiyani qidirdi, "singlim edi, Sulton Ahmad mirzoning navkarlari olib qochib ketgan edi", deb so'roqladi. Ammo hech qayerdan daragini topolmadi.

Sulton Ahmad mirzo o'sha yiliyoq o'lib, qo'shini tarqab ketgan, bir yil davomida Samarqand taxtida ikki marta podshoh almashingan, ko'p to'polonlar bo'lib, it egasini tanimaydigan ahvolga kelgan edi. Jizzaxlik bir kishi Toshkent tomonlarga cho'rilar ko'p sotilganini aytib qoldi. Bultur kuzda Tohir piyoda Toshkentgacha bordi, yana har joylarda mardikorlik bilan kun o'tkazib Robiyani so'roqladi, ammo hech natija chiqmadi. Zamona notinch, yurt alg'ov-dalg'ov, hayot hamma joyda xuddi loyqalatilgan daryoga o'xshab oqadi. Robiyani topish - loyqa daryoga tushib ketgan gavharni topishdek qiyin ekanini Tohir ich-ichidan sezar edi-yu, baribir umidini uzolmas edi. Mavlono Fazliddin Tohirning gaplaridan shuni payqab:

- Jiyanim, sen o'sha bechora qizni hali ham unutilmay ikki yil izlaganing v B" juda ajoyib bir diling borligidan dalolat berur. Men sening sadoqatingga tan berdim! Ammo sen endi o'zingga ham jabr qilmasliging kerak. U qiz taqdirida borini ko'rgay. Agar tirik bo'lsa, balki... birov unga uylangandir. Balki farzandlik ham bo'lganlar. Axir uch yil uni tek qo'yishlari mumkinmi? Sen o'zing bir o'ylab ko'rgin...

- Men buning hammasini allaqachon ko'nglimdan o'tkazganmen, mulla tog'a... Faqat men u qizning oldida o'z gunohimni yuvmoqchimen, xolos.

- Qaysi gunohingni?

- O'shanda Robiyani Andijonga qochirmoqchi bo'lganlarida men Quvada olib qolganmen. Agar Andijonga ketganda bu falokat bo'lmas ekan.

- Sen nima bo'lishini qaydan bilibsen, jiyanim?

- Har qalay, men uni topib, shu gunohimni yuvmagunimcha tinchiyolmaymen. Robiya, siz aytgandek, uylik-joylik bo'lib, tinchib ketgan bo'lsa, unda... mayli... Taqdirga tan berurmen. Agar hali ham najot izlab, meni kutib yurgan bo'lsa-chi? Axir men uni unutilmay yuribmen-ku? Unga ham men kerak bo'lsam-chi?

Mavlono Fazliddin bosh chayqab:

- Dil dardiga davo yo'q ekan-da, - dedi va mavzuni o'zgartirdi: - Yo'qlab kelibsen, endi mehmon bo'l. Qani, dasturxonga qara... Tog'a-jijan birga o'ltirib shirchoy ichdilar. Keyin mulla Fazliddin Tohirning kiyim-boshlariga yana bir ko'z yugurtirdi-yu:

- Jiyanim, tog'ang hozir xiyla badavlat, - dedi qo'yniga qo'l solib, bog'ichi popukli qora charm hamyon oldi. U hamyonni ochib, jiyaniga bir nechta oltin tanga olib bermoqchi edi. Hamyon tezda ochilavermagach, mavlono uni ochmasdan jiyaniga uzatdi. - Ma, O'shning rastalariga chiq, bugun juma, mol ko'p, o'zingga kerakli kiyim-kechak ol.

Tohir hamyonni olmay turib dedi:

- Yo'q, mulla tog'a, menga o'zingiz sanab, qarz bering.

- Ha, xo'p, qarz! O'zing keragicha ol, puldor bo'lganingda qaytarursen.

- Unday bo'lsa, mayli.

Tohir hamyonni qo'yniga solib chiqib ketganicha peshin kechroq oyog'iga yangi askariy etik, boshiga mo'g'ulcha bo'rk kiyib, chakmonga o'xshash dag'al yungli dag'alani yelkasiga tashlab keldi. Uning qo'lida qini eskirib ketgan arzon bir qilich ham bor edi. Mavlono Fazliddin hayron bo'lib:

- Nechun bunday kiyimlar olding? - dedi. - Qilichni ne qilursen?

- Mulla tog'a, yolg'iz sargardon bo'lib yurish mening jonimga tegdi. Endi Samarqandga Bobur mirzoning qo'shini bilan birga bormoqchimen.

- Sarboz bo'libmi?

- Ha, tavochilar askarlikka odam olayotgan emishlar...

Jiyani O'shga ham shu niyat bilan kelganini mavlono Fazliddin endi sezdi-yu, undan qattiq ranjidi.

- Jinni bo'libsen, Tohir! Hamma urushdan qochsa, sen bu ajdahoning komiga o'z ixtiyoring bilan bormoqchisen! Bir marta nayza yeb, o'limdan qolganing ozmid?

- Mulla tog'a, undan keyin men yana necha o'limlardan qolganimni siz bilmaysiz. Toshkentda bir mo'g'ul begi bechora kosibning qizini zo'ravonlik bilan tortib olmoqchi bo'lganda men chidab turolmadim. Oraga tushganim uchun mana, yuzimda o'sha bekning xanja-ridan chandiqlar qoldi.

- Zamona zo'rnikiligini hali ham bilmaysenmi?

- Bilganim uchun men o'shanday zo'rlar bilan zo'r qo'shinning safida turib olishmoqchimen, mulla tog'a. Men ko'p yurtlarni ko'rdim, turli odamlar bilan birga ishlab, birga yurdim. Bobur mirzoning tabiati pokiza, ko'ngli tiyrak ekanini ko'p odam bilar ekan. "Atrofdagi podshohlardan yaxshilik chiqmasa ham Bobur mirzodan bir yorug'lik chiqar", deb umid qilamen.

Mavlono Fazliddin yerga qarab:

- Qaydam, - dedi. - Bobur mirzo hali yoshlar. Men ham shu zotga umid bog'lagan edim... Lekin yana urush, qon... Hammamiz tun zulmatidagi intihosiz bir qorong'ilik ichida yuribmiz. Mamlakat parokanda, zolim tojdorlar qon ustiga qon to'kurlar. Bobur mirzoning atrofidagi beklar ham rahm-shafqatni unutmishlar. Muhit shundoq g'addor bo'lgach, sen ham yomon beklar xizmatida yurib, o'zingga o'xshash jabrdiyda zahmatkashlarning kushandasiga aylanmasmikin, jiyanim?

- Ishoning, mulla tog'a, men yomon beklarning zulmiga ilojim boricha qarshi turgaymen!

- Bobur mirzo hukmdor bo'la turib daf qilolmagan adolatsizliklarni sen nechun daf qilursen?

- Balki Bobur mirzoning mendek navkarlari bo'lmagani uchun daf qilolmagandirlar? Balki u zotga men kerakdurmen, mulla tog'a! Men o'zim uchun shundan ma'qul yo'l topolmadim. Yolg'iz yashashimning ma'nosi qolmadi. Ne qilay?

Mavlono Fazliddin jiyaning yuziga tikilib qaradi-yu, uni niyatidan qaytarib bo'lmasligini sezdi. Tohir bundan uch yil oldin Quvasoy ko'prigini buzib, yov qo'shiniga katta talafot keltirgan paytlarda tarix daryosining qudratli oqimiga tortilmaganmi-di? Endi umrbod o'sha oqimdan chiqolmasdan, tarixiy voqealarning ichida yurishga mahkum etilganmikin? Har qalay, jiyaning so'nggi gaplari mavlononi o'ylantirib qo'ydi. U birpas jim turgach:

- Tavochiga uchradingmi? - dedi.

- Uchradim. "Oting yo'q ekan, piyoda qo'shinga olamiz", dedi. Men piyoda yurib o'rganib qolganmen, mulla tog'a.

- Ammo jangda eng ko'p talafot piyodalar orasida bo'lur, buni bilursenmi?

- Mayli-da, qirq yil qirg'in bo'lsa ham ajali yetgan o'lgay.

- Bas!

Mulla Fazliddin bu haqda boshqa gaplashmadi. Ertalab nonushtadan keyin xizmatkoriga aytib, bostirmada turgan har ikkala otni ham egaratdi. Tohirga oyoqlari uzun jiyron otni ko'rsatib:

- Sen mana shuni min, - dedi. - Men sening piyoda askar bo'lishingni o'zimga munosib ko'rmasmen.

Mulla Fazliddin o'zi Bobur in'om qilgan to'riq qashqani mindi. So'ng ikkovlari Boburning qarorgohiga otliq yo'l oldilar.

Odatdagiday, Bobur huzuriga kirish uchun eshik og'adan ruxsat olish kerak. Tog'a-jijan sakkiz burchakli ulkan oq o'tovdan beriroqda otliq kelayotgan Qosimbekni ko'rdilar va uning hurmatiga otdan tushib qo'l qovushtirdilar.

- Janobi amirul umaro, jiyanim ham Bobur mirzoga sodiq xizmat qilish orzusida keldi, - dedi mavlono Fazliddin. - Ijizat bersangiz, amirzodaning huzuriga kirsak.

- Amirzodam hozir behad banddir, mavlono. Balki iltimosingizni menga aytursiz?..

- Jiyanim Tohir... amirzodamning xos navkarlari qatoriga olinishini o'tinib so'ramoqchi edim.

Qosimbek Tohirning barvasta gavdasiga va yuzidagi chandiqa qaradi-yu:

- Yigit, askariy xizmatda bo'lganmisen? - dedi.

Qosimbekning "sensirab" gapirgani Tohirga uncha yoqmadi. Loqayd tovush bilan:

- Hali bo'lgan emasmen, - dedi.

Mavlono Fazliddin oraga tushdi:

- Janobi amirul umaro, jiyanimiz asli dehqon bo'lsa ham, lekin tabiatida jangovarlik bor. Esingizda bo'lsa, Quvaning ko'prigida yog'iylarimiz juda katta talafot ko'rib, o'zlari sulh taklif qilgan edilar. O'shanda bizga g'alaba keltirgan azamat yigitlarning biri - mana shu Tohir!

- G'alaba keltirgan?! - ishonqirmay so'radi Qosimbek. - Qanday qilib?

Mavlono Fazliddin Quvada o'z ko'zi bilan ko'rgan voqealarni Qosimbekka qisqacha so'zlab berdi. Uning hikoyasiga qaraganda, jangovar beklar va navkarlar eplay olmagan yovning belini oddiy "yalangoyoqlar" sindirgan bo'lib chiqardi. Qosimbek bunga ishongisi kelmadi.

- Quvada g'alabani tangrim o'zi bizga in'om qilgan, mavlono! - dedi Qosimbek.

Bu gapga qarshi chiqib bo'lmas edi.

- Albatta, bularning ko'ngliga shu ishni xudo o'zi solgan. Lekin o'shandagi jasorati uchun yog'iylar Tohirga nayza sanchib, uni og'ir yarador qildilar. Jiyanim naq bir o'limdan qoldi, janob Qosimbek!

- Shundoqmi? - deb Qosimbek endi Tohirga iliqroq nazar bilan qaradi. - Samarqanddagi yog'iylarimizda qasding bormi, yigit?

- Ha, o'chim bor.

Qosimbek ketida sukut saqlab turgan tavochiga o'girildi:

- Bu yigitni Chilmahram tog'i etagida askariy mashq o'tkazayotgan navkarlar qatoriga qo'shing! - So'ng u mulla Fazliddinga izoh berdi. - Jiyaningizning mashqi yetilsin, harbiy muomalani o'rgansin. Undan so'ng amirzodam lozim ko'rsalar, xos navkarlari

qatoriga olurlar.

Tohir mavlono Fazliddin bilan quchoqlashib xayr-lashdi-da, otiga mindi va tavochining ketidan Chilmahram tog'iga qarab yo'l oldi.

7

Beklarning mashvaratida Samarqand yurishini ramazon oyida boshlashga, tayyorlik ishlarining asosiy qismini O'shning o'zidayoq bitirib ketishga qaror qilindi.

Bobur onasining so'zini yerda qoldirganidan xijolat bo'lib, Qutlug' Nigor xonimning ko'ziga tashlanmaslikka tirishardi. Safar tayyorgarliklaridan bo'shagan paytlarda o'z chodirida yolg'iz o'tirib kitob o'qirdi.

Bugun namozigar kechroq Bobur "Vaqoi"[40] nomli daftarga otasining o'limi haqida yozayotgan edi, yasovul kirib, Qutlug' Nigor xonim bilan Ali Do'stbekning chodirga kirishga ijozat so'rayotganlarini aytdi. Bobur daftarini yopib, onasini eshik oldida qarshi oldi va to'rga o'tqazdi.

Qutlug' Nigor xonimning rangi xiyol o'chgan. Uning peshonasidan yuqorida - sochini farq ochilgan jo-yida Bobur bir tutam oqargan soch tolalarini ko'rdi. Endi qirq yoshga kirgan onaizor kampirlardek odmi kiyinar va qaddini egibroq yurar edi. Bobur onasiga allanechuk rahm qilib past tovush bilan gapirdi:

- Onajon, so'zim yerda qoldi, deb kuyunmang. Nasib bo'lsa, Samarqanddan qaytganda hamma aytganlaringizni qilurmen.

- Xudoning xohishi shunday bo'lsa, biz bandalar qanoat qilgaymiz. Iloho, yaxshi niyatlaringizga yeting, shoh o'g'lim!

Ali Do'stbek baquvvat qo'llarini fotiha uchun ochib:

- Ilohi omin! - dedi.

So'ng katta-katta panjalarini qop-qora silliq yuziga, soqolsiz uzun iyagiga surtdi.

Yuzi mo'g'ulcha bo'rtgan bu chayir ko'sa odam Boburning buvisi Eson Davlat begimga amakivachcha bo'ladi. Shu sababli o'z nomiga "tog'oyi" degan so'zni unvondek qo'shib aytadi va Qutlug' Nigor xonimga akalarcha mehribonchilik ko'rsatib yuradi. Hozir ham ko'rpachalar ustiga o'tirganlaridan keyin Ali Do'stbek Qutlug' Nigor xonimga "Gapni ochaymi?" deganday bir qarab oldi.

Xonim tasdiq ma'nosida bosh irg'agach, Ali Do'stbek tomoq qirib, siporish bilan so'z boshladi:

- Amirzodam, volidangiz ikkovimiz nozik bir muammoda sizning maslahatingizni olgani keldik. Muhtarama egachingiz Xonzoda begim hozir yigirma yoshdalar. Ayni uzatiladigan paytlari. Begim oy desa oydek, kun desa kundek, oqilayu foziladirlar. Shu vaqtgacha munosib kuyov uchramay dog'da edik. Volidangiz ham, tog'oyingiz ham vaqt o'tib ketayotganidan iztirobda edik.

- Yana bir-ikki yil uyda o'ltirib qolsa, "qari qiz" deb kulurlar, - dedi Qutlug' Nigor xonim.

Opasining taqdiriga oid bunaqa gaplarni Bobur ilgarilari ham eshitgan edi. Ammo bugun Do'stbekning gaplariga qaraganda, qandaydir kuyov topilganga o'xshardi. Bobur shuni bilgisi kelib, o'smirlarcha qiziqish bilan so'radi:

- Kim bizga pochcha bo'lmoqchi?

Ro'yirot berilgan bu savol, Do'stbekni shoshirib qo'ydi. U yana gapni aylantirdi:

- Sizdek oliy zotga "munosib pochcha bo'lurmen", deb hech kim jur'at qilib ayto'lmas. Ammo umarolaringiz orasida asilzoda beklar bor. Chunonchi, Sulton Ahmadbek. Yigirma besh yoshga kirgan norg'ul yigit. Chopqunga borib, bahodirona zafar bilan qaytdi. Beklar orasida obro'si baland. Yonida uch zabardast inisi bor. Uch yuz navkari bilan hammasi sizga to'lguncha sodiq xizmat qilmoqchilar.

Bobur hali oila nimaligini, kuyov-kelin qanday bo'lishini bilmasa ham opasi Xonzoda begimni Ahmad Tanbalning yoniga qo'yib tasavvur qildi-yu, ikkovini bir-biriga to'g'ri keltirolmadi. So'ng onasiga qarab:

- Siz rozimisiz? - dedi.

Qutlug' Nigor xonim og'ir tin olib:

- Nachora! - dedi. - Xonzoda begim tojdor, taxt-dor kuyovlarga munosib qiz. Ammo hozirgi notinch zamonada qani biz istagan kuyov? Biz tog'oyingiz bilan surishtirib bildik. Sulton Ahmadbekning avlod-ajdodi asilzodalardan ekan. Bobokalonlari Jo'jixon, Chingizxonlarga qon-qarindosh bo'lgan sultonlar ekan. Hozir Tilba Sulton nomlik og'asi Toshkentda tog'oyingiz Mahmudxon bilan sizni yaqinlashtirarmikin? Shunday nufuzli bek sizga kuyov bo'lib, butun urug'lariyu navkarlari bilan qanotingiz tagiga kirsas, ishingizning rivoji yaxshiroq bo'lurmikin?

- Shubhasiz, shunday bo'lur! - dedi Do'stbek chuqur e'tiqod bilan.

Bobur nima deyishini bilmay yelka qisdi: yosh o'smir o'zidan katta opasini kimga erga berish haqida o'ylashdan ham tortinar edi. Ammo onasi va tog'asi bu ishni uning podshohlik hukmi bilan amalga oshirishni istardilar.

- Begimning o'zlari uchun ham yaxshi bo'lur, - deb davom etdi Do'stbek. - Agar boshqa bir yurtdagi tojdorga tushsalar, onalaridan yiroqda bo'lurlar, amirzodamday suyukli inilarining himoyalariidan uzoqlashurlar.

- Ha, undan ko'ra yonginamda bo'lgani afzal, - dedi Qutlug' Nigor xonim. - Xonzoda mening to'ng'ich qizim, maslahatgo'yim, Ahmadbekka bersak, ko'z o'ngimda mening yolg'izligimni bilintirmay yurur.

Bobur bu borada o'zi bilmaydigan ko'p narsalarni onasi yaxshi bilishini o'yladi-yu:

- Onam rozi bo'lsalar, bo'ldi, - dedi.

Do'stbek quvonib ketdi:

- Haq gapirdingiz, amirzodam, juda haq! Ona ro-zib'ib" xudo rozi, deb bejiz aytmaganlar!

Qutlug' Nigor xonim hamon xomush edi. Bobur buning sababini sezganday bo'lib:

- Begimning o'zlari nechuk? - deb so'radi.

Qutlug' Nigor xonim og'ir tin olib:

- Begim rozi emaslar, - dedi. - Eshitib ko'p yig'ladilar.

- Bunday paytlarda yig'lash qizlarning azaliy odati,- deb kulib qo'ydi Do'stbek.

- Ammo, Xonzoda begimning ahvolidan men xavotirdamen, amirzodam, - dedi Qutlug' Nigor xonim. - "O'zimni o'ldiramen", degan so'zlarini eshitib qoldim.

- Nahot? - dedi Bobur ham birdan xavotirga tushib.

- Egachingiz sizni jondan aziz ko'rurlar, Mirzo hazratlari, so'zingizni ikki qilmaslar, - dedi Do'st-bek.- Volidai muhtaramangiz bilan ikkalamiz sizdan iltimos qilgani keldik. Xonzoda begimni huzuringizga chorlab, nasihat qiling. Davlatingizning manfaatlari uchun egachingiz rizolik bermoqlari kerak. Sulton Ahmadbek oraga odam qo'ygan. Butun urug'lari bilan sizning marhamatingizga

muntazir. Rad javobi ularni sizdan... sovitib qo'yishi mumkin. So'ngra, agar Xonzoda begim rizo bo'lmay, yana uch-to'rt yil uyda o'ltirib qolsalar, "kuyov topilmabdir, qari qiz bo'libdir", deb yog'iyaringiz malomat qilurlar. Bunday gaplar podshoh oilasining sha'niga mutlaqo to'g'ri kelmas. Agar Xonzoda begim sizga yaxshilik istasalar, rizo bo'lmoqlari kerak. Buni endi begimga faqat siz tushuntirursiz, Mirzo hazratlari!

Bobur boshini changallab bir lahza jim qoldi. Bunday nozik, bunday chigal ishga umrida birinchi duch kelishi. Begona bo'lsa ham bir sari edi, gaplashishi osonroq bo'lardi. O'zining jonajon opasi. Bobur Xonzoda begim bilan bu to'g'rilarda gapirishishdan ham iymanadi. Lekin bu yoqda onasi mushkul ahvolga tushib, yordam kutib o'tiribdi. Bu yoqda opasi joniga qasd qilmoqchi emish.

- Mayli, - dedi Bobur onasiga ma'yus ko'z tashlarkan, - begim kelsinlar, o'zim bir so'zlashay.

Qutlug' Nigor xonim tez o'rnidan qo'zg'alib:

- Hozir... hozir borib aytirib yuborurmen, - dedi va chodir eshigiga yo'naldi.

Do'stbek yirik tishlarini ochib mamnun kulimsiradi-yu, chodirdan orqasi bilan yurib chiqa boshladi. Eshik oldida ta'zim qildi-da:

- Amirzodam, siz shohsiz, sizning hukmingiz vojib,- deb Boburni dadilroq bo'lishga undab ketdi.

* * *

Bobur qator shamlari lipillab yonayotgan ikkita oltin qandil oralig'ida sadaf bilan bezatilgan bejirim mizga ko'kragini tirab kitob varaqlab o'ltirganda Xonzoda begim chodir eshigidan sekin kirib keldi. Egnida sidirg'a sariq atlas ko'ylak. Hazin tovush bilan salomlashib, Bobur taklif qilgan zarbof ko'rpacha ustiga xastalardek bo'shshib o'ltirdi. Uning qovoqlari shishinqiraganini ko'rgan Bobur:

- Muncha g'amginsiz, begim? - dedi.

- Amirzodam, men huzuringizga najot izlab keldim!

Xonzoda begimning so'lg'in yuziga ko'zlaridan yosh sirg'alib tushdi. Bobur yaqindagina yayrab-yashnab yurgan opasini hozir bu ahvolda ko'rib, yuragini bir narsa timdalab o'tdi. Onasi uning zimmasiga yuklab ketgan vazifa qanchalik mushkul ekanini u endi astoydil his qildi. Taqdir uning boshiga solayotgan mushkulotlar ozmidi, ustiga bu ham qo'shildi? Bobur kuyunib gapira boshladi:

- Men o'zim bu falakning dastidan najot izlaymen, begim. Yechilmas muammolar biri ustiga biri qo'shilur. Shu asnoda nahotki siz ham mening mushkullarimni ko'paytirmoqchi bo'lursiz?

Xonzoda begim ukasining o'zi chindan ham yordamga muhtojligini, yoshiga nomunosib ishlar uni juda qiynab yuborganini sezdi-yu, ko'zini tez artdi. Boyagidan tetikroq ohang bilan gapira boshladi:

«Т»Amirzodam, men bir gap eshitdim. Rostmikin?

- Qaysi gap?

- Ahmad Tanbal tog'dan bir xurjun odam kallasini olib tushganmish...

Bobur o'tgan kuni ko'rgan kesik kallalarni, xususan, hali soqoli o'sib ulgurmagan yosh yigitning go'shti chiqib yotgan qonli bo'ynini esladi-yu, birdan seskanib tushdi.

- Jang o'limsiz bo'lmas, - deb Bobur go'yo o'zini-o'zi bosmoqchi bo'ldi. - Yog'iy ham biznikilarni o'ldirmishdir. Bu - eski odat. Siz buni unuting, begim.

- Bunisini unutsam, omiligi, johilligi bor. Men umrimni fozil kishi bilan o'tkazish orzusida edim. Ahmad Tanbal qo'li qon, berahm odam. Amirzodam, nahotki siz meni unga munosib ko'rursiz?

- Sizga munosib yigit, balki yetti iqlimda ham yo'qdir. Ammo... sabablarini onam aytgandirlar... Men ham... majburmen!

Xonzoda begim qandilda lipillab yonayotgan shamlarga qarab turib, Ahmad Tanbalni ko'z oldiga keltirdi-yu, o'sha badqovoq yigit bilan bir yostiqaqa bosh qo'yishini o'ylab, eti junjikib ketdi:

- Men bu bekdan qo'rqamen!

- Biz bor ekanmiz, siz hech kimdan qo'rqmang, begim. Men sizga zarracha zulm o'tkazishlariga yo'l qo'ymasmen.

- Meni ma'zur tuting, amirzodam. Ammo egachingizni xohlamagan odamiga zo'rlab uzatsalar, shuning o'zi katta bir zolimlik bo'lmagaymi?

Bu mantiqli so'zlar Boburni dovdiratib qo'ydi:

- Zolimlik... Ha, falakning o'zi zolim! Men ham har kuni suymagan odamlarim bilan muomala qilurmen. Xohlamagan ishlarimga meni aralashtirurlar. Davlat manfaatlarini o'ylab o'zimni-o'zim majbur qilurmen. Boshqa ilojim yo'q!

Bobur o'z yoshiga yarashmaydigan bu so'zlarni qanchalik qiynalib aytayotgan bo'lsa, ko'ngliga yoqmaydigan, ammo muhit, vaziyat talabi bilan majburan ado etadigan ishlarni undan ham ortiq azoblar bilan qilishi sezilib turardi. Bobur bu mushkul ahvoldan chiqishning yo'lini topolmay ich-ichidan ezilib yurganini Xonzoda begim endi payqadi-yu, ukasiga rahmi keldi. Boburning podshohligini unutib, uni kichikligida erkalatib suygan paytlarini esladi.

- Boburjon, - dedi, - siz yolg'iz inim, pushti-panohimsiz, men siz uchun jonimni ham ayamaymen! Agar sizga chindan ham shu zarur deb ishonsam, hozirgi gapingizga ham rizo bo'lur edim. Lekin men sizning kuyrak ko'nglingizni bilurmen. Agar men umrbod bebaxt bo'lib qolsam, keyin siz hozirgidan ortiqroq iztirob chekursiz!

- Xudo xohlasa, bebaxt bo'lmasiz.

- Ko'nglim sezib turibdir, agar shu odamga tushsam, bebaxt o'turmen. Boburjon, egachingizning so'ziga ham ishonung. "Davlat manfaatlari" deb o'zingizni ko'p ezmang. Siz bilan biz uchun ham bu umr g'animat. O'z ko'nglimizga ham ishonishimiz kerak! Ko'ngil toza bo'lsa, kishini aldamaydir!

Xonzoda begim shunday bir samimiyat bilan yonib gapirmoqda ediki, uning qalbidagi olov go'yo Boburning qalbiga ham o'tdi. Shafqatsiz beklar muhiti va podshohlik majburiyatlari yosh Boburning qalbini qahraton qishning muzlariday siqib yotar edi.

Xonzoda begim esa o'zining olovli nafasi bilan go'yo shu muzlarni eritar, Boburning qalbiga bahor mayinligi, yoshlik erkinligi yana qaytib kelayotganday, eti jim-jim qilardi. Xonzoda begim yana ko'zlariga yosh oldi:

- Boburjon, sizning dilingiz beg'ubor, siz nodir iste'dodli fidokor yigitsiz! Bu beklar o'z manfaatlarini ham "davlat manfaatlari" deb ko'rsatishga o'rganib qolganlar. Bular sizning yoshligingizdan foydalanurlar. Ammo siz suymagan ishni "davlat manfaatlari uchun" deb qildirmoqchi bo'lganlarida, ko'nglingizga ham bir quloq soling. Eng mahram do'stingiz - sizning musaffo qalbingizdir. Siz bu do'stingizga ishonung, jonim!

Xonzoda begim o'tirgan ko'yicha ukasiga qo'l cho'zib, yig'i aralash iltijo qildi:

- Men sizning pok qalbingizdan adolat izlaymen! Qalbingiz nima buyursa, siz menga shuni buyuring! Men rozimen!

Bobur sakrab o'rnidan turdi-yu, opasining qo'llaridan olib, uni o'rnidan turg'azdi:

33 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

- Yig'lamang, bas! - dedi. Ammo Boburning o'zi ham ko'ngli erib, ko'z yoshini zo'rg'a tutib turardi. - Siz menga barcha beklarimdan yaqinroqsiz. Bir tug'ishgan yagona egachimsiz. Siz tufayli ne og'irlik kelsa, mayli, ko'taray! Xotirjam bo'ling! Toki bormen, suymagan odamingizga uzattirmasmen!
Xonzoda begim azbaroyi quvonganidan ukasini mahkam quchib peshonasidan, ko'zlaridan o'pdi.

Samarqand - Zafar Va Kulfat

1

Boburning qo'shini Samarqandni butun yoz va kuz bo'yi qamal qildi. Boysunqur mirzo yetti oy shahar darvozalarini berkitib yotdi-yu, axiri ochlik va tanqislikka bardosh berolmay, sovuq qish kechalaridan birida yaqin odamlari bilan Samarqanddan yashirincha chiqib, Hisor tomonga qochdi.

Shaharda qolgan beklar bundan xabar topganlaridan keyin qal'a darvozalarini ochtirdilar. Boburning uch mingga yaqin qurolli kishilari zafar kuyini chalib, qo'sh naqoralar va karnaylar sadosi ostida shaharga kira boshladilar.

Bobur besh yasharligida ko'rganlari yaxshi esida qolmagan ekan. Samarqandning har yer-har yeridan moviy tog'lar kabi ko'kka bo'y cho'zib turgan ulug'vor gumbazlarning qaysisi Ulug'bek madrasasiniki ekanini, qaysisi Bibixonim madrasasiga mansubligini yonida borayotgan Qosimbekdan so'rab bildi. Faqat arkka yaqinlashganda chap tomonda ko'ringan ulkan obidaning Amir Temur maqbarasi ekanini jangchining dubulg'asiga o'xshash gumbazning afsonaviy go'zal taram-taramlaridan tanidi. Qancha davrlar o'tsa ham, bo'yoqlari xuddi bugun surilganday yap-yangi turgan bu ajoyib binolar, ularning tantanavor ko'rinishi va oftobda g'alati tovlanishi Boburning qalbidagi zafar zavqiga yana zavq qo'shardi.

Ark joylashgan balandlikka ko'tarilayotganlarida Bobur o'ngu so'lda ko'ringan ayvonli uylar va hovlilarga ko'z tashladi-yu, birdan o'zining asira qalig'i Oyisha begimni esladi. Ajab emaski, begim mana shu uylardan birida darcha tirqishidan g'oliblarga qarab turgan bo'lsa. U bechora endi barcha azob-uqubatlardan qutulib, Samarqand qizlari orasida eng mo'tabari bo'lishini, hamma uni "yosh podshohimizning qalig'i", deb e'zozlashini bilarmikin?

Bobur otini Qosimbekning otiga yaqinlashtirib, past ovoz bilan so'radi:

- Asirlardan xabar olishga odam tayinlandimi?

Qosimbek bu savolning yashirin ma'nosiga tezda tushunolmadi:

- Amirzodam, qaysi asirlarni aytursiz?

Bobur otasi tengli Qosimbekning oldida qalig'ini tilga olishdan uyalar edi. U allanechuk iymanib qovog'ini solganidan Qosimbek gap nimadaligini fahmladi-yu:- Ha, asiralarmi? - deb, Bobur aytolmagan so'zni o'zi aytdi. - Bu ishga No'yon Ko'kaldoshni tayin etganmen. Avvalo Sulton Ahmad mirzoning farzandlaridan xabar olinur. Qulingiz aytganmen. Kechqurun No'yon sizga axborot berur. Ark ichiga kirdilar. Bu yerdagi eng ulkan va salobatli bino - to'rt qavatli Ko'ksaroy edi. Ko'ksaroyda juda ko'p fojialar bo'lgan, talay shahzodalar shu yerda o'ldirilgan. Shuning uchun Samarqandning so'nggi tojidorlari Ko'ksaroyda turmas edilar, faqat mashhur Ko'ktosh ustiga chiqib, tantana bilan taxtga o'tirish marosimini o'tkazar edilar. Bobur ham arkning o'ng tomonida joylashgan Bo'stonsaroyga tushdi.

Oqshom Bo'stonsaroyda qandillar yondirilganda Bobur o'tirgan xonai xosga No'yon Ko'kaldosh kirib keldi. Zar bilan naqshlangan bu xona juda sovuq edi. Ular ikkovi po'stinlarini va telpaklarini yechmasdan ko'rpacha ustida o'tirib gaplasha boshladilar.

No'yon Ko'kaldoshning ovozida iliq bir hayajon sezildi. Bobur podshoh bo'lganidan beri ulug' beklar atrofini o'rab olib, No'yon Ko'kaldoshday tengdoshlari ancha chetga chiqib qolgan edi. Bugun oralari yana ilgarigiday yaqin bo'lib qolganidan quvongan No'yon to'liqinlanib so'zlay boshladi:

- Amirzodamning nomlaridan oltin bilaguzuklar, asl matolar, subhoni o'riklar[41], lavzinalar[42] olib bordik. Ulug' xolangiz Mehr Nigor xonim peshvoz chiqdilar...

Bobur o'z onasini esladi. Mehr Nigor xonim - Qutlug' Nigor xonimning tug'ishgan opasi va Sulton Ahmad mirzoning katta xotini edi. Oyisha begimning onasi yoshligida o'lib ketgan, uni farzandsiz Mehr Nigor xonim tarbiyalab o'stirgan, hozir ham unga ona o'rni g'amxo'rlik qilardi. Shuning uchun Mehr Nigor xonim Boburga ham xola-yu, ham bo'lajak qaynona edi.

- Ozib ketibdilar, - deb davom etdi No'yon. - Oshliqdan[43] juda qiynalmishlar. "Qahatchilik bo'lib, pulga oshliq topilmay qoldi", deyдилar. "Zog'ora nonga ham zor" bo'ldik, deb yig'lab yubordilar. O'tin-cho'plari ham yo'q ekan. "Sovuqda diydirdab o'ltiribmiz" deyдилar.

- Boysunqur mirzo shu qadar noinsoflik qilibdirmi, a?

- Mirzoning o'zi ham oxirgi paytlarda qorni to'yib taom yemagan bo'lsa kerak, amirzodam. Yetti oy qamalda yotish osonmi?

Ko'chalarda ochdan o'lgan odamlarning o'liklari yotibdi. Faqiru bechoralar ochdan o'lmaslik uchun eshak go'shtini, it go'shtini yeyishgacha yetib bormishlar... Biz bundan bexabar ekanmiz. Dar-hol qaytib kelib, Qosimbek qavchiga uchradim. Bir arava un, guruch, bir arava o'tin, o'nta qo'y oldik. Ke-yin hammasini yana o'zim eltib topshirdim. Shunda meni ichkari uyga taklif qildilar. No'yon Ko'kaldosh sirli kulimsirab, bir laha taraddudlanib turdi. Bobur uning hozir Oyisha begim haqida gapirmoqchi ekanini sezib, sabrsizlandi:

- So'zlang, No'yon, so'zlang!

- Tillakori uyda Oyisha begim yuzlariga oq ipak parda yopib qarshimdan chiqdilar... - No'yon bir to'xtab oldi. Oyisha begim uning ko'ziga juda kichkina, norasida o'smir qizchadek ko'ringan edi. U buni Boburga aytishga jur'at etmadi. - Juda nozik ko'rindilar. "Xush kelibsiz", dedilar. Ovozlar shunday mayin, shunday sof.

Bobur Andijondan Oyisha begimni o'ylab kelib, endi ko'risholmasligi, balki sabrsizlik qilgan kabi qiz tomonni ham ranjitishi unga bedavo bir dard bo'lib tuyuldi.

No'yon Ko'kaldosh bu dardga dori topmoqchiga o'xshab qo'yniga qo'l soldi-yu, jajjigina oq ipak xaltacha oldi.

- Oyisha begimning nomidan sizga buni Mehr Nigor xonim berib yubordilar.

Bobur xaltachani qo'lga olganda ichida hech narsa yo'qday tuyuldi. Bog'ichini ochib xaltachani kaftiga sekin ag'dargan edi, ikki dona gavhar tushdi. Har biri guruchdan sal kattaroq, ammo xiyla salmog'i bor. Jilosi nafis va ulug'vor.

- Sirtiga ham qarang, - dedi No'yon.

Nozik munchoqlar bilan bezatilgan xaltachaning sirtiga kashtaga o'xshatib tikilgan chiroyli ipak yozuvni Bobur endi ko'rdi.

"Najotkorimizga" degan birgina so'z unga butun bir muhabbatnomadek shirin tuyuldi. Oyisha begim bu ipak yozuvni oldindan tika boshlagan bo'lsa kerak. Aks holda, No'yon borgan zahoti tikib ulgurmas edi. Demak, u Boburning najot keltirishiga ishongan!

- Amirzodam, qo'lingizdagi gavharlarning tarixini eshiting, - deb davom etdi No'yon. - Bular Sulton Ahmad mirzoning sallalariga

qadalgan asl gavharlardan ekan. Uning mungliqlari tilak bildirdilarki, Sulton Ahmad mirzoning shu gavharlari siz bilan birga yana Samarqand taxtiga chiqsinu, sizning aziz boshingizda yuz yil bezavol porlab tursin!

Sulton Ahmad mirzo tilga olinganda Boburning ko'ngli bir xira tortdi. Ammo uning qo'lidagi gavharlar shunday musaffo tovlanar ediki, ularda porlagan go'zal nur qallig'ining ko'zlaridan nishona berib turganga o'xshardi.

- Mayli, mungliqlar tilagandek bo'lsin! - dedi Bobur No'yonga.

So'ng sekin qarsak chalib, dastorpechni chaqirtirdi.

Dastorpech bu gavharlarni Boburning tantanali marosimlarda o'raydigan sallasiga qadab qo'ydi.

Shu oqshom Bobur g'oyibona mehr qo'ygan qallig'ini ko'rgisi kelib, g'azal yoza boshladi:

Jamoling vasfini, ey oy, necha eldan eshitgaymen

Ne kun bo'lg'ay visolingga meni dil xasta yetgaymen?

2

Qish chillasi avjida. Izg'irinli yellar esadi. Qo'l-oyoqlariga kishan solingan, kiyimlari yirtiq mahbuslar Samarqandning Registon maydonida sovuqdan qaltirab, shahar qozisining hukmini tinglaydilar.

Ishonchli amaldorlarning aniqlashlariga qaraganda, bular Bobur mirzoga xiyonat qilganlar - qamal paytida unga maxfiy odam yuborib, "kechasi kelinglar, darvozani ochib berurmiz", deganlar. Boburning bir dasta botir navkarlari G'ori Oshiqon oldidan qal'aga oshib o'tganda, xiyonatchilar ularni dushmanlariga tutib berganlar.

- Biz emas! Tutib berganlar qochib ketmishlar! - yig'lamsirab qichqirdi mahbuslardan biri.

Ammo uning so'ziga hech kim e'tibor bermadi. Farmoni oliyga binoan jallod ularning qo'llarini or-qalariga bog'lab, maxsus chuqur oldiga cho'kkaletib qo'ydi-da, bo'g'izlariga xanjar tortdi. Qatl etilganlarning issiq qoni maydonning toshlariga sachrab, sovuqda hovur chiqarib bug'lanar edi.

Kechasi bo'ralab yoqqan qor buning hammasini bekitib, borliqni oppoq qilib ketdi. Ertasi kuni tushdan havo yumshab, gumbazlarning qorlari erib tusha boshladi.

Peshin namozidan keyin Bobur mirzo o'tlanib Samarqand rastalarini aylanishga chiqdi. Yonida eshik og'a Qosimbek, Ahmad Tanbal va Xonquli degan yana bir bek orqaroqda navkarlar bilan kelishmoqda. Shaharning qayerida nima borligini yaxshi biladigan sa-marqandlik keksa shoir Javhariy ularga yo'l ko'rsatib, oldinda boryapti.

Ulug'bek qurdirgan ulkan gumbazli xonaqodan o'tganlaridan keyin Javhariy kunchiqish tomondagi ko'chani ko'rsatdi.

- Amir Alisher Samarqandga kelganlarida mana shu ko'chadan ko'p o'tar edilar. Mazkur ko'chani oxirida Alisherbekning ustozlari faqih Abdullays istiqomat qilur edi. Uylari hali ham bor.

- Siz Mir Alisherning suhbatlarida bo'lganmisiz? - so'radi Bobur.

- Ha, yoshimiz Alisherbek bilan teng edi, ammo faqir u zotni ustoz o'rnida ko'rur edim, mudom ash'orlarimni o'qib berib, maslahat olur edim. Unutmagan ekanlar, "Majolisun nafois" nomli kitoblarida faqirni ham tilga olmishlar.

Soqollari oppoq, qoshlariga ham oq tushgan Javhariy hozir Boburning havasini keltirdi. Qani u ham Navoiyning nazari tushgan shoirlardan bo'lsa! Ammo Bobur hali mashq she'rlar yozishdan nariga o'tgan emas, ularni birovga ko'rsatishga uyaladi. Shunday bo'lsa ham katta shoir bo'lish orzusini hech tark etmaydi. Mana shu orzuning ta'sirida bugun Bobur o'ziga yo'l ko'rsatuvchilikka Samarqandning mashhur beklarini emas, Navoiyni ko'rgan mo'tabar shoirmi taklif qilgan edi.

Javhariy ularni novvoylar mahallasiga boshladi. Ko'chalar allanechuk huvillagan. Bosilmagan qor otlarning tizzasiga chiqadi.

Soya joylarda izg'irin yuzni yalab o'tsa ham, o'tob tushib turgan paxsa devorlar va tom bo'g'otlari erigan qordan ho'l bo'lib borar edi.

Bobur tomlarga qaradi. Birortasi kuralmagan. Tom kurayotgan bironta odam ko'rinmaydi. Novvoylik rastasiga kelsalar, qator do'konlarning hammasi yopiq.

Boburning taajjubi ortib, Javhariyga qaradi:

- Mavlono, novvoylar ko'chib ketganmilar?

- Mirzo hazratlari uch oydirki, rastaga non chiqmaydi. Chunki un yo'q. Qamalda ko'p novvoylar ochdan o'lib ketdi. Odamlar holdan toygan. Tomga chiqib qor kurashga ham madorlari yo'q.

Bobur bunga sababchi bo'lgan odamdek o'ng'aysizlanib Qosimbekka qaradi. Qosimbek esa shoirga kesatibroq gapirdi:

- Novvoylarning tirik qolganlari ham bordir, mavlono?

- Albatta, bor. Lekin yordamga muhtoj. Qani, endi amirzodam buyursalaru novvoylarga un berilsa. Rastalar yana ochilsa, Samarqandning mashhur nonlaridan odamlar to'yib yesa.

Bobur Javhariyning aytganini qilmoqchi bo'layotganini sezib, Qosimbek buning oldini olishga intildi:

- Amirzodam, bizda ham oshliq oz qoldi. Qo'shinga zaxira kerak. Rastalarga hozir un berolmasmiz. Balki keyinroq...

Keksas shoir Boburga umid bilan qarab turibdi... Shu payt uning qora movut chakmonimi, xiyol egik yelkasimi, kalta qirqilgan soqolimi, nimasidir Boburga Navoiyning Behzod chizgan rasmini eslatdi. Bobur mavlononi noumid qilsa, Navoiyning umidini ham oqlolmaydiganday bo'ldi. U Qosimbekka buyruq ohangida gapirdi:

- Biz unni rastalarga emas, novvoylarga bermog'imiz kerak. Ishonchli bir kishi nazorat qilsin, novvoylar non yopib, bizning nomimizdan ochlarga tarqatsinlar. Besh-olti qop un bilan qo'shin zaxirasiz qolmas. Jizzaxga yuborilgan karvon erta-indin oshliq olib qaytgusi!

- Saxovatingizga ofarin, Mirzo hazratlari! - deb Boburning so'zlariga faqat Javhariy quvonch bildirdi.

Semiz to'riq ayg'irning jilovidan tortib turgan Ahmad Tanbal mavlonoga qarab po'ng'illadi:

- Amirzodam Boysunqurdan qolgan ochlarning qaysi biriga oshliq yetkazsinlar? Biz bularni boqishga keldikmi?

Ahmad Tanbal, "amirzodam" deb, go'yo Boburga jon kuydirib gapirgan bo'lsa ham, aslida Boburning hozirgi buyrug'idan noroziligi sezilib turardi.

Ahmad Tanbal O'shda Xonzoda begimga odam qo'yib niyatiga yetolmaganidan beri Boburga qarshi adovati avvalgidan o'n hissa ortiq bir kuch bilan xuruj qilmoqda edi.

- Janob Ahmadbek, - dedi Bobur. - Biz Samarqandni boqish uchun kelmagan bo'lsak, talash uchun ham kelgan emasmiz!

Tanbal kecha zargarlarni talatganini eslab, ko'zlari bir bejo bo'ldi. Ammo o'zini osoyishta ko'rsatib:

- So'zingiz to'g'ri, Mirzo hazratlari, - dedi. Biroq shuncha jangu jadal bilan olgan shahrimizdan ozgina o'ljador bo'lishga nahotki haqqimiz yo'q? Axir g'oliblarning o'lja olishi ota-bobolarimizdan qolgan rusum-ku!

35 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

Tanbalning gapi navkarlar orasida turgan Xonqulibekka juda yoqib tushgani uning kulimsirab bosh iring'aganidan bilindi. Ko'pchilik navkarlar ham Ahmad Tanbalni haq deb bilar edi. Samarqanddan durust o'lja ololmagan beklarning barchasi norozi bo'lib yurgani ma'lum edi.

Shu topda Bobur o'zini ikki o't orasida qolganday sezdi. Beklaru navkarlarning ko'ngliga qaray desa, bu yoqda raiyyat ocharchilikdan o'lyapti. Raiyyatni ochlik changalidan qutqazay desa, beklaru navkarlar: "Bular nega bizning nasibamizga sherik bo'ladi?" deb dod soladi.

Bobur Qosimbekka umid bilan ko'z tikdi-yu:

- Ocharchilikka faqat Boysunqur mirzo sababchimi?- dedi. - Agar biz shaharni yetti oy qamal qilmasak, bu baxtsizlik bo'lmasligi mumkin edi-ku!

Qosimbek Boburning Tanbal qarshisida yakkalanib qolishini istamadi-yu, munozarani tezroq tugatishga tirishdi:

- Amirzodamning so'zlari qulingizga sari toj bo'lsin! Ertagayoq novvoylarga un berib, ochlarga non yoptirib tarqatishni men o'z zimmamga olurmen!

Bobur Qosimbekka minnatdorona ko'z tashlab:

- Gap tamom, - dedi. So'ng Javhariyga yuzlandi.- Qani endi sahhoflar[44] rastasiga o'taylik.

Javhariy ularni qing'ir-qiyshiq bir ko'chaga boshlar ekan, Ahmad Tanbal, qovoq-tumshug'i osilib, Boburning ketidan ergashdi.

Keng bir sahnaga chiqdilar. Yopiq turgan sahhoflik do'konlari ko'rindi. Ikki do'kon oralig'idagi ikki tavaqalik darvoza ichidan avval qandaydir shovqin eshitildi, so'ng oyoq yalang, bosh yalang bir kampir dod solib chiqdi:

- Voy bolamni o'ldirgan xudoning o'zi o'lsin! Och qolib shishib o'lsin!

Kampirning ketidan o'rta yashar ozg'in bir erkak yugurib chiqdi-yu, otliqlarni ko'rib, qo'rqqanidan bir lahza ag'rayib turib qoldi.

Kampir hamon bor ovozi bilan baqirib xudoni qarg'ardi:

- Xudoning o'zi qamalda qolib o'lsin! Iloy mening bolamday ochdan o'lsin! O'lsin!!!

Javhariy otini erkak kishi tomonga burib:

- Mulla Qutbiddin, nima bo'ldi? - deb so'radi.

Mulla Qutbiddin endi hushini yig'ib, kampirga qarab chopdi. Ozg'ingina, madorsiz kampirni sudrab hovliga olib kirib ketdi-da, entikib qaytib chiqdi. Qo'l qovushtirib otliqlar tomonga kelar ekan:

- Afv etgaysizlar, - dedi. - Og'amning zaifasi farzand dog'idan telba bo'lib qoldi. Bechoraning o'g'ilchasi ochlikdan kunjara yegan ekan, shishib o'ldi.

Og'ir sukunatda Boburning:

- Yana bu sho'rliklardan o'lja olmoqchi bo'lurlar!- degan kinoyali so'zlari eshitildi-yu, Ahmad Tanbal bilan Xonqulibekka o'qday tegdi.

Mulla Qutbiddin Samarqandning taniqli sahhoflaridan edi. Mavlono kim kelganini sahhofga sekin aytdi. Mulla Qutbiddin ko'pdan beri ochilmagan do'konini shosha-pisha ochdi. Bobur otdan tushib, mavlono bilan birga do'konga kirdi. Mulla Qutbiddin bisotida bor eng nodir kitoblarni bir-bir olib, changlarini artib, Boburga ko'rsata boshladi. Qimmatbaho zarhal muqovalar ichida Mahmud Koshg'ariy, Abdurahmon Jomiy... Sharafid-din Ali Yazdiyning Behzod suratlari bilan bezangan "Zafarnomasi"... Abdurazzoq Samarqandiy... Ha, mana. Navoiyning "Mezonul avzoni". Bu kitobni Bobur ko'pdan beri so'roqlab yurgan edi. U oltinga topilmaydigan ajoyib kitoblarning ko'pligini ko'rib, afsonaviy xazinaga kirib qolganday hayajonlanar, nuqul:

- Yana ne bor? Yana? - deb so'rardi.

Mulla Qutbiddin ham biri-biridan noyob kitoblarni uning oldiga qalashtirib tashladi. Mashhur xattotlar katta pullar evaziga ko'chirgan, har bir varag'iga nafis bezaklar ishlangan bu qo'lyozma kitoblarning har biri bir necha ming dinor turishini Boburning yonida turgan Qosimbek ham bilar edi. U Samarqand xazinasi shipshiydam ekanini, Andijondan olib kelingan oltinlar esa ko'pga bormasligini o'ylab qarab turardi. Nihoyat, Bobur ajratib olgan kitoblar o'ndan oshganda, Qosimbek sekin shipshidi:

- Amirzodam, hozir xizonachi yo'q...

Kitoblardan boshqa narsani unutgan Bobur Qosimbekning shamasini tushunmadi.

- Xizonachini yuborurmiz, - dedi va tanlagan kitoblarini sahhofga ko'rsatdi: - Hammasini hisoblab qo'ying. Kitobdor bilan xizonachi pulini to'lab olib keturlar.

Mulla Qutbiddin qo'l qovushtirib:

- Bosh ustiga! - dedi-yu, ammo uning nimanidir aytmay taraddudlanayotgani Boburga sezildi.

- Ne tilagingiz bor, mullo? Ayting, tortinmang. Kitoblaringiz bebaho!

Bobur bu kitoblar uchun mol-dunyosini ayamaydiganday ko'rindi. Sahhof dadillanib:

- Mirzo hazratlari, - dedi. - Hozir pulga oshliq topilmaydi. Bolalarim, "non" deb yig'lab, har kuni yurak-bag'rimizni ezurlar. Agar iloji bo'lsa, ozgina un...

Boburning ko'z oldiga boyagi telba kampir keldi-yu, sahhofning muhtojligini oldinroq sezmagani uchun o'zidan koyindi.

Qosimbekning novvoylik rastasidagi e'tirozlari esiga tushib, unga hech nima demadi. Yana beklarning jinini qo'zg'amaslik uchun sahhofga kerakli narsani saroy oshpazidan berib yuborishni ko'ngliga tugdi. Sahhofga past tovush bilan:

- G'am chekmang, - dedi. - Tilagingiz amalga oshur. Xayr!

Bobur tashqariga chiqdi. Ahmad Tanbal hamon otidan tushmay o'shshayib turar edi.

Shu kuni shomda kitoblarni olib ketishga kelgan kitobdor va savdarlar sahhofga so'ragan pulini berishdi-yu, uning uyiga bir qop un va bitta semiz qo'y tushirib ketishdi.

Ertasi kuni novvoylik rastasiga Qosimbekning navkarlari bir arava un olib kelganliklari, qor tagida sovib yotgan tandirlarga o't qalanib, issiq non hidi atrofga taral-gani, otliq jarchilar podsho nomidan ochlarga non ulashilishini e'lon qilgani hammaning qulog'iga borib yetdi. Novvoylik rastasiga kelib, xushbo'y bug'doy nonining ta'midan ko'zi charaqlab ochilayotgan ochlar Boburdan nechog'liq mamnun bo'lsalar, tamagir bek va navkarlar: "Bizning og'zimizdan olib, avboshlarga berdi!" - deb, yosh podshohdan shunchalik norozi edilar. Samarqanddagi ochlik va tanqislikdan bezgan bir qism jangchilar Andijonga qaytib ketishga intila boshladilar.

bo'yinlari qiltiriqday bo'lib qolgan och o'smirlarga, chollarga, ayollarga ko'zi tushganidan keyin hovuri bosildi. Ichkaridan ola qopda issiq non ko'tarib chiqar ekan: "Balki bu ayollarning orasida Robiya ham bordir?- deb o'ylandi. - Yoki Robiyani ko'rgan-bilganlar uchrab qolar?"

Tohirning boshida tulki telpak, egnida pochapo'stin, so'nggi oylarda mudom otliq yurib, qadam olishi xiyla o'zgartgan. Uzangiga o'rganib ketgan oyoqlari yerda avvalgiday ravon odimlay olmaydi. Ammo qo'llari chavandozcha bir chaqqonlik bilan qopga tez tushib-chiqadi.

Ko'zlari lo'q ochlar Tohirning o'zini emas, non ulashayotgan qo'llarini ko'rishadi, xolos. Ularning ko'pi imillab, kichik-kichik qadam tashlab juda sekin harakat qilishadi. Yo'llarida kichkina ariq yoki do'nglik uchrab qolsa, o'tolmay to'xtab qolishadi. Baquvvatroqlari suyab, ko'maklashib o'tkazib qo'yishadi.

Tohir odamlarning har birini sinchiklab ko'zdan kechiradi. Nahotki ularning orasida Robiyani ko'rgan-bilgan birorta odam bo'lmasa?

Ana, bir ayol to'n yopinib, yarim o'girilib turibdi. Tohir uning yonidagi kampirga qarab:

- Xolalar, oralaringda andijonlik yoki quvalik ayollar bormi? - deb so'radi.

Kampir tojikcha talaffuz bilan:

- Undoqlar yo'q, aylanay, - dedi.

Tohir yuzlab marta aytgan so'zlarini takrorlab:

- Singlimni izlab yuribman, - dedi. - Sulton Ahmad mirzoning askarlari Quvadan olib qochib ketganiga to'rt yil bo'ldi.

- Bechora! - deb qo'ydi kampirning yonidagi ayol.

Nariroqda nonga ko'z tikib turgan bir kishi sabr-sizlanib yo'taldi. Tohir non ulashishda davom etar ekan, o'ttiz besh yoshlardagi, siyrak malla mo'ylovli novcha bir kishining qarshisida to'xtadi.

- Siz ilgari navkar bo'lganmisiz?

Yuzi shishinqiragan bu odam xavotirli tovush bilan:

- Ha, - dedi.

- Qachon?

- Ko'p jil bo'ldi.

- Andijonga borganmisiz?

- Jo'q... berirog'idan qaytganmiz.

Bu odamning talaffuzi o'shanda Robiyani qopga solib olib ketgan "jo'q"chi yigitlarni eslatdi-yu, Tohirning vujudi qaltirab ketdi. Ehtimol, bu o'sha bosqinchilarning biridir?

Tohir orqasiga o'girilib, novvoyxona tomonda turgan sherigini chaqirdi. Qopning tagida qolgan nonlarni unga berdi-yu, malla mo'ylovli kishini bilagidan olib bir chetga boshladi. U odam qo'rquvdan bo'shshib, kalovlanib, to'xtab qoldi:

- Ukajon, men bir bechora odamman! Meni qo'yib jubaring! Nong'a kelib edim... Nong'a!...

Tohir kalavaning uchini shu odam topib berishi mumkinligini sezib, muloyimroq gapirishga tirishdi.

- Non olasiz. Sizga ko'proq non beramen. Menga rostini ayting. Sulton Ahmad mirzoga navkar bo'lganmisiz?

- Bo'g'anmen.

- Andijondan beridagi Quvaning ko'prigidan o'tganmisiz?

- Qaysi ko'prik? Sinib ketib, bizni xarob qilgan ko'prikma?

- Xuddi o'zi! - dedi Tohir g'azab aralash quvonch bilan. Mana, o'sha bosqinchi! Tohir unga hozir xanjar ursa bir alamdand chiqar edi. Ammo Robiya nima bo'ladi? Buni o'ldirsa, Robiyani kimdan so'roqlab topadi?

Tohir malla mo'ylovli yigitni yoqasidan olib qahr bilan silkitdi:

- Robiya qani? Ayt tezroq!

Ochlikdan darmoni ketib, zo'rg'a yurgan yigit Tohirning siltalashidan to'kilib, parchalanib ketadiganga o'xshardi. U nafasi ichiga tushib:

- Qa-qaysi Rokiya? - dedi.

- Rokiya emas, Robiya? U qizni Quvadan olib qochib qayoqqa olib bordilaring? Hozir qayerda? Rostini aytmasang, kallangni olamen! Ayt!

- Uka! Ukajon! Men Robiya degan qizni ko'rganim jo'q. O'ldirsang, mayli, o'ldir, lekin mendan bekorga gumonsirama, o'shanda men qiz obqochadigan ahvolda emas edim. Tug'ushgan ukam ko'prikdan jig'ilib, suvg'a og'ib o'ldi. Qamishlarning orasidan uch kun qidirib o'ligini topolmadim. Balchiq jutib ketgan ekan.

Tohir o'sha ko'prikni o'zi buzganini esladi, malla mo'ylovli yigitning ko'zlari yoshlanganini ko'rdi-yu, uning yoqasini qo'yib yubordi.

Robiyani qopga solayotgan "jo'q"chi yigitlardan biri ikkinchisini "Juman" deb atagani Tohirning yodida qolgan edi. U qarshisida ko'zlari mo'ltirab turgan odamga tikilib:

- Oting nima? - dedi.

- Otim Mamat.

- Mamatmi yo Jumanmi?

- Uka, ishonmasangiz, mana shu mahallaning odamlarini chaqirib so'rang. Otim Mamatligini hamma biladi. O'zim ko'nchi kosibman.

Tohir o'zicha o'ylandi: "Agar ukasi Quvada balchiqqa botib o'lgan bo'lsa, bu ham mening giribonimdan olishga haqqi bor!" Shu o'y ta'sirida Tohir jahlidan tushdi. Mamatga yana "siz"lab gapira boshladi:

- Jumanni bilarmidingiz?

Mamat peshonasini ushlab, nimanidir eslashga tirishdi:

- To'xtang, to'xtang, Juman maymoq deganimiz bo'lar edi. Sheriklari bilan o'sha yoqdan ikkita qiz obqochib kelgan, deb eshitib edim.

- Samarqandga olib kelganmi?

- Qizlarnimi? Bunisini bilmadim. O'ratepaning naryog'ida Oqsuv degan soy bor. Oqsuvga jetganimizda podshomiz o'lib qoldi.

O'shanda bir alg'ov-dalg'ov boshlandi, mana haligacha bosilmaydi. Navkarlik ham jonimga tegdi, bo'shab ketdim.

- Juman maymoq hozir qayerda?

- Bilmadim-ov. Uch-to'rt jildan beri ko'rgan emasmen. Battarin jigib edi, o'lib ketdima yo boshqa podshoning xizmatiga o'tib ketdima. Podsho ham ko'p-ku. Toshkentda Mahmudxon degani, Turkistonda Shayboniyxon degani, Hisorda yana birovi.

- Bu podsholarning urush-janjallari boshlaridan qolsin! - dedi Tohir kuyunib. - Siz bir kosib bo'lsangiz. Men bir dehqon edim. Kelib-kelib bizday zahmatkashlarni bir-birimizga dushman qilib qo'ygan zamonaning uyi kuysin!

Mamat Tohirning xanjar izi qolgan yuziga endi botinibroq qaradi:

- U qiz kimingiz bo'lar edi, uka? Singlingizmidi?

- Ko'zimning oqu qorasi edi!

Mamat gap nimadaligini fahmlab, Tohirga xiyol hayratlanib tikildi. So'ng uning armon to'la ko'zlarini ko'rib, bu yigitga o'zini allanechuk yaqin sezdi va unga tasalli bergisi keldi:

- Xudo xohlasa, toviladi! Mening tanish-bilishlarim ko'p, uka. So'roqlayman. Xotininga aytaman. Ayollardan surishtiradi.

Mamatning astoydil yordam bermoqchi ekanini sezgan Tohir uni yengidan oldi-yu:

- Bu yoqqa yuring, - dedi. Mamatni novvoyxonaning yo'lagiga olib kirdida, ichkaridan to'rtta non olib chiqdi.

- Oling! Siz bu yerga nonga kelgan edingiz.

Mamat nonlarni titroq qo'llari bilan olib, qo'yniga tiqdi. Issiq bug'doy nonning hidi va taftidan og'ir-og'ir nafas olib, ustma-ust yutindi. U har qancha och bo'lsa ham Tohirning oldida darhol non kavshashdan o'zini tutdi. Faqat nonning hididan mast bo'lganday ezma-lanib gapira boshladi:

- Nonday aziz bo'ling, uka. Biz ko'rgan kunlarni hech ko'rmang. Qo'ldan berganga qush to'ymas. Jotib jesang bu non ikki kunga ham jetmaydi. Lekin men shuning kuchi bilan qishlog'imga jetib olaman. Ana u tovning orqasida og'a-inilarim bor. Biz o'zbekning qo'yanquloq urug'idanimiz. Qishlog'imga jetib borsam, bir-ikki qop g'alla tovib kelaman. Lekin bo'sh qop tik turmas ekan, uka. Bitta cho'bir otim bor edi, kuzda so'yib jeb qo'ydik. Piyoda ketay desam, och odam tovda jig'ilib sovuqda qotib o'laman, deb qo'rqdim. Mana en-di qo'rqmasam bo'ladi...

- Men sizni qayerdan topamen? - dedi Tohir unga avvalgi va'dasini eslatib.

- Ko'nchilik guzarida uyim bor. Mamat polvon desangiz, hamma biladi. Bir vaqtlar polvon edik, uka. Mana endi gavdamizni zo'rg'a ko'tarib juribmiz.

- Esingizda bo'lsin, qizning oti Robiya.

Mamat polvon bu nomni bir-ikki takrorlab xotirasiga joylagach:

- Agar xabari chiqsa, sizni qayerdan tovaman? - dedi.

- Qosimbekning navkarimen. Otim Tohir.

- Xo'p, Tohirbek, men sizni qidirib tovamen. Bizning odamlar sizga jamanliq qilgan bo'lsa, siz menga jaxshilik qildingiz. Bu jaxshilig'izni albatta qaytaraman. Xayr!

Tohir uning orqasidan qarab qoldi. "Quvada ukasining balchiqqa botib o'lganiga men sababchi bo'lganimni bilsa nima qilarkin?" deb o'ylandi.

Mamat esa nariroqqa borib shosha-pisha qo'yniga qo'l tiqdi-yu, issiq nondan bir burda uzib olib, tez og'ziga soldi.

4

Andijonlik bek va navkarlar "Samarqandni olsak hamma mushkullarimiz oson bo'ladi", deb o'ylagan edilar. Biroq eng katta ishkalliklar Samarqand olingandan keyin boshlandi. Uch ming kishilik qo'shinning besh-olti ming ot-ulovi bor. Qahraton qishda qamaldan abgor bo'lib chiqqan shaharda na ochlarni to'ydirib bo'ladi, na qo'shinga oziq-ovqat yetkazib bo'ladi, na otlarni yem-xashak bilan ta'minlab bo'ladi. Shahar darvozalari ochilgan, bu yog'i O'ratepagacha, bu yog'i Qarshigacha barcha tomonlarga tuya karvonlari jo'natilgan, bozor va rastalarni tiriltirish uchun turli choralar ko'rilayotgan bo'lsa ham poytaxtda hayot hali-beri izga tushadiganga o'xshamas edi. Samarqand so'nggi yillarda ko'p marta qo'ldan-qo'lga o'tib, dahshatli talon-torojlardan qashshoqlanib qolgan edi.

- Bu mushkulotlar ko'z ochib-yumguncha o'tib ketgay,- deb, mashvaratlarda Boburning ustozlari Xo'ja Abdulla andijonlik beklarni sabr-qanoatga chaqirar edi:- Bahor yaqin, pishiqchilikka yetsak, og'ir kunlarni ko'rmagandek bo'lib keturimiz. Tanqisliklar o'tur, ammo bu yog'i Qarshiyu Shahrisabzga, u yog'i O'shu O'zgangacha - shunday ulug' mamlakat qolur. Tangrim bizga shunday katta kishivarni inoyat qilgani uchun, biz Samarqandday olamshumul dorussaltanaga muyassar bo'lganimiz uchun shukronalar aytmog'imiz kerak. Bobur mirzoning orzulari shulkim, Movarounnahr yana Ulug'bek davridagi kabi birlashsa, poytaxt asliga qaytsa, hamma viloyatlar hamjihatu obod bo'lsa. Amirzodamning bu orzulari sizni bizning muqaddas maqsadimizdir. Ilohi omin, parvardigori olam bizni bu maqsadimizga ham yetkazsin!

Bu gaplar Xonqulibek va Ahmad Tanbalga o'xshagan beklarning g'ashiga tegsa ham, ular mashvaratga to'plangan boshqa beklar qatori:

- Ilohim omin! - deyishib, yuzlariga fотиha tortadilar. Chetdan qaragan odam buni yakdillik belgisi deb o'ylaydi.

Ammo beklar mashvaratdan yangi bir vazifani zimmalariga olib, uy-uylariga tarqalganlaridan keyin xilvatda ikkita-uchtadan bo'lib olib, g'iybatga tushib ketishadi:

- Xullasi kalom. Bobur mirzoningiz Ulug'bekdek ulug' odam bo'lmoqchi ekanlar-da, Ahmadbek? - so'raydi Xonqulibek istehzo qilib. Ular baxmal ko'rpa yopilgan issiq sandalning ikki chetida o'tirib kechki taomni birga yemoqda edilar. Ahmad Tanbal qazidan bir parra olib, kinoya bilan kuldi:

- Ha, Bobur mirzoingiz ulug' odam bo'lishlari uchun yana birgina narsa yetmay turganmish...

- Xo'sh?

- Bugun mashvaratda aytdilar-ku! Samarqand dehqonlari ocharchilikda urug'lik donlarini yeb qo'ygan emishlar. Biz Qarshiga karvon yuborib olib kelgan donlarimizni dehqonlarga qarz berur emishmiz.

- Dard ustiga chipqon!

- Iloj qancha, Xonqulibek! Yosh podshohimiz ulug' bo'lishlari uchun hammasiga chidaysiz. Yana bu kishim Samarqandga kuyovlar, qalliqlari bor. Domod raiyyatga o'zlarini yaxshi ko'rsatmoqlari zarur. Bu ham yetmaganday, yosh podshohimiz har haftada shoirlarni to'plab mushoira o'tkazmoqdalar.

- Shoir ham bo'lmoqchilar shekilli-da!

- Ha, bizning nasibamizga qayoqdagi shoirlarni ham sherik qilganlari ana shu sababdan! Xazinadagi oltinlarni sovurib, qator-qator qimmatbaho kitoblar olishlari ham ana shundan!

38 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

Xonqulibek soqolini g'ijmlab:

- Etak silkib Andijonga ketay desam, ruxsat bermaydir, - dedi. - Tangri haqqi, Boburingizdan to'ydim, Ahmadbek!

Ahmad Tanbal zaharxanda qilib kuldi-da, o'rnidan turib eshikni zichlab yopdi. Joyiga kelib o'tirgach:

- Xonqulibek, - deb tovushini pasaytirib gapira boshladi, - beklar bo'masa, podshohlarning ilkidan hech ish kelmaydir. Navkarning ko'pchiligi bizniki. Jangni biz qildik. Azobni biz tortdik. Endi bunday mute bo'lib, yosh yigitchadan ruxsat so'rab o'tirmog'imiz ne kerak?

- Gapingiz rost! - shivirladi Xonqulibek. - Podsho bo'lsa o'ziga! Ruxsat bermasa bermasin, men baribir keturmen!

- Men ham bu yerda xor bo'lib yurmoqchi emasmen. Omon bo'lsam, podshoh topilur. Axsida Jahongir mirzo bor. Buxoroda Sulton Ali mirzo bor. Bularning urug'i ko'p. Hammasiga siz bizdek beklar kerak. Sizga mening maslahatim - Andijonda ko'p turmang. Ilikka tushib qolursiz.

- Axsiga boraymi?

- Ha, Axsida Uzun Hasanga uchrang. Sizni Jahongir mirzoning xizmatiga olur.

- Olurmikin? Balki Jahongir mirzo Boburga qarshi borolmas?

- Sizu bizday beklari ko'paysa borur! Jahongir mirzo Andijon taxtiga ishqiboz...

... Ikki bek shu kuni gapni bir joyga qo'yдиларu ertasi kuni kechasi Ahmad Tanbalning ishonchli odamlari Feruza darvozasida soqchilik qilayotgan paytda Xonqulibek elliktacha navkari bilan sekin shu darvozadan chiqib qochdi. Oradan bir hafta o'tgach, Ahmad Tanbalning o'zi Zominga karvonni kuzatib borish bahonasi bilan navkarlarini ergashtirib ketdi-da, Samarqandga qaytmay, to'g'ri Axsiga yo'l oldi. Shundan keyin shahardan tashqariga zarur ish bilan yuborilgan bek va navkarlarning qaytib kelmaslik hollari tobora ko'paya boshladi. Kechalari qal'a devorlaridan oshib tushib qochayotganlar buning ustiga qo'shildi. Qishning oxiriga borib, Samarqandga Bobur bilan kelgan bek va navkarlarning yarmi ham qolmadi. Odami juda siyraklashib qolgan Bobur ketganlarni qaytarib kelish uchun eng sodiq beklardan birini Andijonga yubordi. Biroq oradan yigirma kun o'tgach, bu bekni Ahmad Tanbal va uning tarafdorlari Andijon bilan Axxi oralig'ida tutib olib o'ldirganligi haqida xabar keldi. Farg'ona vodiysida yomon bir fitna boshlanganida endi shubha yo'q edi.

Fitnachi beklarning bir qanchasi Xo'ja Abdullaga yo'l berib, unga murid bo'lganliklari ma'lum edi. Bobur Qosimbek bilan maslahatlashib, oxiri Xo'ja Abdullani Andijonga yubordi. Bobur taxtga o'tirgan kezlarda Xo'ja Abdullaning gapiga kirgan Uzun Hasan va boshqa fitnachi beklar bu gal uning nasihatlarini va dalariga mutlaqo quloq solmadilar. Nihoyat, fitnachilar Andijonga hujum qildilar. Xo'ja Abdulla boshliq sodiq beklar shahar darvozalarini berkitib, qamalda qoldilar.

* * *

Bu mudhish xabar Samarqandga yetib kelganda Bobur qattiq betob bo'lib, Bo'stonsaroyning ikkinchi qavatidagi xobgohda isitmalab yotgan edi. Andijondan kelgan chopar o'ram qilib so'rg'ichlangan maktubni yasovulga ko'rsatdi-yu, ammo bermadi:

- Hazrati xonim "amirzodaning o'z iliklariga bering", deb buyurganlar!

Bobur har kuni necha qayta: "Andijondan chopar bormi?" - deb so'rar edi. Yasovul choparni darhol yuqoriga boshladi.

Xobgoh eshigi oldida ularni Boburning shaxsiy tabibi bo'lgan kichik jussali mo'ysafid to'xtatdi:

- Bu kitobatni avval Qosimbek o'qimoqlari kerak. Agar xushxabar bo'lsa, keyin amirzodamga berursiz.

- Onalari, buyurganlar, ustodlari Xo'ja Abdulla ham tayinlaganlar, amirzodamning o'zlari o'qimoqlari kerak.

- Yomon xabar Mirzo hazratlarini xarob qilishi mumkin! - dedi tabib kuyunib. - Asli o'zlari tumovlab tuzalish arafasida edilar.

Tashvish ustiga iztirob, iztirob ustiga kulfat, hammasi qo'shildi-yu, muolajani oxiriga yetkazmay turib ketdilar. Mana bugun uzlikib ahvollari og'irlashib yotibdilar!

- Andijon xavf ostida. Agar tezroq bildirmasak, keyin kech bo'lur, bizdan norozi bo'lurlar!

- Yo'q, men hozir ijizat bermaydirmen!

- Janobi tabib...

- Yo'q, yo'q!

Bu bahs ichkarida yotgan Boburning qulog'iga chalindi. U baland tovush bilan:

- Chopar bo'lsa kirsin! - deb buyurgandan keyin, tabib choparga yo'l berdi.

Bobur katta tanobiy xonaning to'rida yerdan bir gazcha baland qilib solingan parqu to'shakda yotgan edi. Chopar to'shakdan ancha berida yukundi-da, tizzasida sirg'alib borib, maktubni Boburga ikki qo'llab uzatdi.

Isitmaning zo'ridan bo'g'riqib yotgan Bobur yonboshga turib, maktubni titroq qo'llari bilan ochdi. Ichma-ich ikkita xat. Birida Xo'ja Abdullaning imzosi. Birini Qutlug' Nigor xonim yozgan. Ular ikkovi ham Andijonning dahshatli ahvoli, qamal tafsilotlari haqida yozishgan. Boburdan boshqa najotkorlari yo'qligini aytishib, tezroq yetib kelishini iltijo qilishgan edi.

Andijon qurshovda! Fitnachi beklar Andijon taxtiga Jahongir mirzoni o'tkazmoqchilar. Ahmad Tanbalni lashkarboshi qilishib,

Boburdan ota yurtini tortib ol-moqchilar! Bobur ularni bunchalikka boradi, deb hech o'ylamagan edi. To'satdan uning ustidan bir chelak sovuq suv quyilganday bo'ldi-yu, a'zoyi badani muzlab, bo'shashib, boshi yostiqa "shilq" etib tushdi. Tamom!

Tanbal bilan Jahongir g'alaba qilsa, ularning tomoniga qochib o'tuvchilar yana ko'payadi. Bobur kim bilan qoladi? Balki hozir ham Tanbal tomonga qochib o'tayotganlar bordir? Balki Qosimbekning o'zi ham... Kutilmaganda xayoliga kelgan bu o'ydanda Bobur shunday dahshatga tushdiki, butun kuchini to'plab, o'rnidan sapchib turdi:

- Qosimbek qani??!

- Hozir kelurlar, odam yubordik, - dedi tabib muloyim tovush bilan. - Amirzodam, yoting, sizga orom kerak!

Boburning xasta xayolida birdan qilich tutgan Tanbal gavdalandi. Bobur bu qilichni tanidi. O'shda Tanbal shu qilichni o'pib, "to o'lgunimcha sodiq qulingizman", degan edi. Tanbal o'sha qilichni hozir go'yo Boburning boshi ustida o'ynata boshladi...

Tanbalning oyog'i os-tida tog'dan xurjunga solib kelingan kallalar yumalab yotipdi. Ularning biri tanishga o'xshadi. Qutlug' Nigor xonimning boshi... Bobur alahsirab ko'z oldiga keltirgan bu qo'rqinchli xayol uni go'yo to'shakdan otib yubordi. U gilam ustida ichki kiyimda oyoq yalang turganicha:

- Shamshirni bering! - deb qichqirdi. - Menga shamshirni bering!

Tabib uni mahkam quchoqlab oldi:

- Amirzodam, xastasiz, yotmog'ingiz kerak... Amirzodam! - Tabib Boburni go'yo Tanbalning qilichiga tutib bermoqda edi. Bobur uning quchog'idan yulqinib chiqib eshikka intildi:

- Ot keltiring! Men Andijonga boramen! Shamshir qani? Beklarga xabar bering! Tezroq tayyorlansinlar!

Tabib uning ketidan yugurdi. Dastorpech Boburning kimxob to'nini olib borib yelkasiga yopdi, oyog'iga kavushini berdi. Bobur kavushning bir poyini kiydi-yu, ikkinchisini kiyishga toqati yetmadi. Uning boshi gir-gir aylanar, havo yetishmay, nafasi qisilar edi. Ko'z oldida hamon o'sha qonli qilich va kesik kallalar.

- Xoin! - dedi u Tanbalga qarata. - Qonxo'r!

Bobur ayvon eshigiga qarab chopdi. Lekin eshik oldida gandraklab yiqildi. Tabib bilan dastorpech uni behush ahvolda to'shakka ko'tarib kelib yotqizishdi.

So'ng u yarim kechaga borib sal hushiga keldi. Ko'zini ochib, og'ziga paxtadan suv tomizayotgan tabibni ko'rdi. Nazarida, tili shishib, shunday katta bo'lib ketgan ediki, butun tanasini tog'day bosib yotardi. Bobur ko'zini ochganini sezib, Qosimbek uning tepasiga keldi:

- Xayriyat-e!.. Amirzodam, bizni muncha qo'rqitdingiz?

Bobur ko'zlari mo'ltirab nimadir demoqchi bo'ldi, ammo behad og'irlashib ketgan tilini qimirlatolmadi.

- Endi yaxshimisiz, amirzodam?

Bobur jim. Qaraydi-yu, gapirolmaydi. Uning tildan qolganini sezgan Qosimbek ko'zidan tirqirab chiqqan yoshni ko'rsatmaslik uchun yuzini chetga burdi.

Andijon, Xo'jand - Uvol Bo'lgan Orzular

1

Tun qorong'isi ustiga osmonni quyuq bulut qopladi-yu, qal'a ichini zulmat bosib ketdi. Andijon ko'chalari tahlikali bir sukutga cho'mgan. Jimjit kechada ark darvozasining g'iyqillab ochilgani uzoqlarga eshitildi. Darvozaxonadan tushgan xira yorug'da arkdan chiqib kelayotgan bir to'p qurolli otliqlar ko'rindi. Oldinda erkakcha to'n va bo'rk kiygan, beliga kamar bog'lab, xanjar osgan Xonzoda begim. Uning navkarlari orasida kelayotgan mavlono Fazliddin ham to'ning ustidan harbiycha kamar bog'lab, beliga qilich taqib olgan.

Samarqanddan qaytgan chopar Boburning hayot bilan o'lim orasida behush bo'lib yotganini aytib bergandan keyin qal'a himoyachilarining bir qismi fitnachilar tomonga qochib o'tib ketdi. Qo'rg'on devorlarining har bir gazini qo'riqlab turishga odam yetishmay qoldi. Qorong'i tunda dushmanning devorga narvon qo'yib, oshib tushish xavfi kuchaydi. O'n olti yoshida sho'xlik bilan yigitcha kiyinib, chavgon o'ynab yurgan Xonzoda begim endi chinakamiga qurollanib, hayot-mamotlari qil ustida turgan qal'a himoyachilariga ko'makka boryapti.

Quyuq qorong'ilikda otlarning taqalari ko'cha toshlariga urilib uchqun chiqaradi. Havodan yomg'ir hidi keladi, mayin shabada esadi. Mavlono Fazliddin bahor kirganini, qal'a ichidagi bog'chalarda o'rik va bodom gullaganini esladi va atrofiga sinchiklab qaradi, ammo bironta oqargan narsa ko'ziga chalinmadi. Tun butun borliqqa qop-qora parda tortib qo'ygan edi.

Mavlono Fazliddin mana shu shaharda qurmoqchi bo'lgan madrasa va saroy tarhini Xonzoda begimga ko'rsatib, uning maqtovini eshitgan yorug' kunlarini esladi-yu, yuragini armon g'ijimlab o'tdi. Bobur Samarqandni olgani haqida xabar kelgandan keyin mavlono Fazliddin orzusi endi amalga oshishiga astoydil ishongan edi. Xonzoda begim ham uni bir necha marta o'z huzuriga chaqirib, bo'lajak qurilishlarga qayerdan o'rin tanlash va tayyorgarlik ishlarini qanday boshlash haqida uzoq-uzoq gaplashgan edi. Arkdan chiqqan otliqlar qorong'ida tusmol bilan qal'aning Mirzo darvozasi tomonga borar ekanlar, mavlono Fazliddin oldinda xomush ketayotgan Xonzoda begimning o'sha suhbatlar paytidagi ma'sum va shod qiyofasini eslay boshladi.

Odatda Xonzoda begim uni kanizlari bilan istiqomat qiladigan olti xonalik sirkor uyning tashqi bo'lmasida qabul qilar edi. Begim erkaklar bilan gaplashganda maxsus ishlangan ipak pardaning ortida o'ltiradi. Loyihaning ba'zi joylarini so'z bilan izohlash mushkul bo'lib qolsa, Xonzoda begim oradagi pardani ochib:

- Qani, gumbaz bilan minoralar orasida nelar bo'lur? - deb so'raydi.

Ular ikkovi ikki tomondan qog'oz ustiga engashganlarida goh nafasleri bir-birlarinikiga qo'shilib ketganday bo'ladi. Mavlono Fazliddin O'shda, qoyatosh ustida bi-rinchi marta boshdan kechirgan ajoyib tuyg'u yana borlig'ini mast qiladi. U ishdan boshqa narsa haqida gap ochishga qo'rqadi, atroflarida yuradigan kanizlarga hayajonini sezdirmaslikka tirishadi. Qutlug' Nigor xonim duch kelib qolsa, egilib ta'zim qilish bilan ko'zini undan yashiradi. Biroq so'nggi marta uchrashganlarida Xonzoda begimning o'zi to'satdan:

- Mavlono, nechun shu yoshgacha uylanmagansiz?- deb so'rab qoldi.

Qiz asilzodalarga xos bir nazokat bilan o'zini erkin tutib kulimsirayotgan bo'lsa ham, ko'zining hayodan yaltillab ketganini mavlono Fazliddin payqadi. Mavlono siri ochilib qolishidan qo'rqib, hazil bilan qutulmoqchi bo'ldi:

- Begim, faqir dunyodan toq o'tmoqchimen.

- Menga o'xshabmi?

- Yo'q, begimning toq o'tishlariga aqlim bovar qilmaydir.

- Ne sababdan?

- Axir siz... bu dunyoda... ne-ne shahzodalar, asilzodalar bor.

- Bo'lsa bordir. Ammo mavlono o'zlari bilgan shahzodayu asilzodalarning qaysi biriga... meni munosib ko'rurlar?

- Agar bo'lsa, faqat Farhodni sizga munosib ko'rur edim.

- Nechun faqat Farhodni?

Mavlono javob topolmay taraddudlangan edi, Xonzoda begim yana savol berdi:

- Farhod ham sizdek me'moru binokor bo'lgani uchundir?

- Bunday deyishga faqirning haddim sig'maydir.

Mavlono ma'yus bo'lib aytgan bu so'zlar Xonzoda begimni ham ma'yuslantirib qo'ydi. U og'ir tin oldi-da:

- Xudoyim meni nega shoh qizi qilib yaratdi ekan?- dedi. - Men ham faqir bir qiz bo'lsam, baxtimni topishim balki osonroq bo'lur edi...

Mavlono Fazliddin begimning bu so'zlarini har eslaganda ko'ngli bir daraja ko'tariladi. Demak, Xonzoda begim uning muhabbat dardini biladi. Biladigina emas, balki o'z qalbida unga hamdardlik ham sezadi. Shoh qizi bilan oddiy me'mor orasidagi tog'day farqlar begimni ham ezadi. Agar Xonzoda begim unga astoydil ko'ngil bersa, mavlono bu to'siqlarni yengib o'tishi mumkin emasmikan? O'shda qurgan kichik bir hujrasi uchun Bobur mirzo uni shunchalik e'zozlagan edi. Endi agar bu vodiya katta obidalar qursa, mavlononing obro'si ba'zi asilzodalarnikidan kam bo'lmasligi mumkin. Bobur tanti yigit, opasini yaxshi ko'radi.

Balki ularga marhamat ko'rsatar. Bundan qat'i nazar, mavlononing mehriга Xonzoda begimning qarshi emasligi, u bilan uchrashib

turishga mayli borligi - mana shuning o'zi ham mavlononing qalbini haroratli, yorug' tuyg'ularga to'ldirib yurar edi.

Biroq Andijon qamalda qolgandan keyin mavlononing orzu-umidlarini mana shu tun kabi qorong'i zulmat o'z qa'riga tortib ketdi. Barcha loyihalari keraksiz qog'ozga aylandi. Mavlono Fazliddin urushni ham, navkarlikni ham butun vujudi bilan yomon ko'rar edi. Biroq bugun arka borib Samarqanddan kelgan yomon xabarni eshitdi va Xonzoda begimning qurollanib chiqayotganini ko'r-di-yu, loqayd qarab turolmadi. Bu mushkul vaziyatda titrab-qaltirab, taqdir zarbasini kutib o'tirgandan ko'ra, qurol bilan himoyaga chiqish yaxshiroq ekanini sezib, umrida birinchi marta beliga qilich taqdi. Mana, hozir vahimali qorong'ilikda suv quyganday jimib yotgan shaharni oralab borar ekan, bir necha qadam oldinda Xonzoda begim ham ketayotgani, mavlono uni shu navkarlar qatori himoya qilishi mumkinligi ko'ngliga bir qadar taskin berardi.

Ular Mirzo darvozasiga yaqinlashganlarida qal'a tashqarisida birdan karnay va naqora chalingani, yuzlab navkarlarning qichqiriqlari eshitildi. Xonzoda begim orqaga o'girilib:

- Yog'iy darvozani ochmoqchi! - dedi-yu, otining boshini qo'ydi. Boshqalar uning ketidan ot choptirishdi.

Yovning bir qism kuchlari Mirzo darvozasi qarshisida g'avg'o ko'tarib, qal'aga yonib turgan o'qlar otayot-gan paytda boshqa bir guruh navkarlar qal'aning pana tomoniga narvon qo'yib, sekin chiqib kelmoqda edilar. Devor shinaklaridan birida o'tirgan qorovul yigit buni sezib qoldi-yu, darvozaxona tepasida mash'ala yorug'ida odamlarga ish buyurib turgan Xo'ja Abdullaga qichqirdi:

- Pirim, yog'iylar bu yoqda narvon qo'yib chiqmoqdalar! Narvon!!

Xonzoda begim navkarlari bilan o'sha qorovul turgan joyga borib otdan tushdi. Navkarlardan biri mash'ala yoqdi. Uning yorug'ida devorga chiqiladigan zinapoya ko'rindi. Mavlono Fazliddin devor tepasidagi xatarga Xonzoda begim hammadan avval ro'baro' bo'lishidan qo'rqdi-yu, zinapoyaga birinchi bo'lib qadam qo'ydi. Shinakka yetganlarida begimning qo'lidagi mash'alasini oldi:

- Ehtiyot bo'ling, begim, yog'iya ko'rinmang!

Devorga tashqaridan qo'yilgan keng narvonlarning uchlari xiyol chiqib turar edi. Yordamchilar yetib kelganidan dadillangan boyagi qorovul yigit narvonlardan birini ikki qo'llab itarib, ag'darib tashlayotgan paytda pastdan zarb bilan otilgan yoy o'qi uning ko'krigiga qadaldi. Bechora yigitni ushlab qolishga ulgurulmadilar. "Narvon bilan birga qal'adan tashqariga uchib ketdi. Shinak atrofiga qirrali toshlar tayyorlab qo'yilgan edi. Xonzoda begim shu toshlardan birini ikki qo'llab oldi-yu, pastga otdi.

Boshqa navkarlar ham narvon qo'yilgan joyning pastini mo'l tosh ota boshladi. Pastda eshitilgan dod-voylar va ingrashlarga qaraganda, bu toshlar mo'ljalga tegmoqda edi.

Shu payt qal'aning narigi chetida - Xakan darvozasi tomonda qo'shkarnaylarning g'at-g'ati, tabl va naqora tovushlari, allakimlarning g'olibona qichqiriqlari eshitildi. Mavlono Fazliddin shovqin kelayotgan tomonga quloq solib turib qo'rqib ketdi. Bu galgi g'avg'o shahar ichida ko'tarilmoqda edi.

- Begim, quloq soling! Yog'iy qal'aga kirganmi?

Shahar ichidan bu tomonga yopirilib kelayotgan shovqindan Xonzoda begim ham seskanib ketdi. Pastdan No'yon Ko'kaldosh jon-jahdi bilan qichqirdi:

- Begim, xiyonatchilar Xakan darvozasini yog'iya ochib bermishlar. Tezroq arka qayting! Arkka!

No'yon ot choptirgan cha Mirzo darvozasi tomonga o'tib ketdi. Xonzoda begim zinapoyadan pastga chopib tushar ekan, mavlono Fazliddin qo'lidagi mash'ala bilan uning izidan yugurdi. Otga minganlaridan keyin Xonzoda begim:

- Mash'alani tashlang! - deb buyurdi.

Mash'ala mavlononi yov o'qiga nishon qilib berishi mumkin edi. Mavlono Fazliddin yonib turgan mash'alani yerga tashladi-yu, begim bilan birga arka qarab ot choptirib ketdi.

Ammo ular arka yaqinlashganlarida bir necha yuz otiqlar oldilaridan qirqib chiqdilar va darvoza yo'lini to'sib qo'ydilar. Qurolli otiqlar orasida mash'ala ko'targan navkarlar ham bor edi. Mash'ala yorug'ida beliga oltin kamar bog'lagan, dubulg'a va jiba kiygan Ahmad Tanbal ko'rindi-yu, mavlono Fazliddinning borlig'i muzlab ketganday bo'ldi. Tanbalning qo'shini Xonzoda begimni va uning navkarlarini darhol qurshovga oldi. Ahmad Tanbal yonidagi navkarga sho'x tovush bilan gapirdi:

- Mash'alani yaqinroq tut! Ie, Xonzoda begimmilar? Ko'zlarimga ishonmaymen! Begim, bu ne hol? Nechun mardona kiyim kiyibsiz?

- Nomardlar ko'payib ketgani uchun mardona ki-yindim!

Tanbal bu istehzoni o'ziga olgisi kelmay kuldi:

- Qo'rg'onda mardlar qolmagan bo'lsa, mana, biz keldik, begim!

Tanbalning ketida turgan Uzun Hasan bu gapni yoqtirib xaxoladi. Mash'ala yorug'i beklar orasida ayancli kulimsirab turgan ko'sanamo Ali Do'stbekka tushdi. Bobur Andijonni mana shu odamga ishonib topshirib ketgan edi. Ali Do'stbek esa Boburni o'lim to'shagida yotipti, deb eshitib undan umidini uzgan edi. Boya Tanbalning qo'shini Mirzo darvozasining oldida jo'rttaga g'avg'o ko'targan, devorga narvon qo'yib chiqmoqchi bo'lganlar ham himoyachilarni ataylab chal-g'itgan edi. Ahmad Tanbal bilan til birlashtirgan Ali Do'stbek bugun mana shu to'polon paytida qal'aning narigi chetidagi Xakan darvozasini yovga sekingina ochib bergan edi. Xonzoda begim buni endi fahmladiyu, Do'stbek bilan Ahmad Tanbalga nafrati oshib, jirkanib ko'z tashladi:

- Sizlarmi mardlar?! Sizlar uchun mardlik bilan xoinlikning farqi qolmadimi?! Kechagina Bobur mirzoga sodiqmiz, deb qasamyod etganlar bugun unga shunchalar yomonlik qilmoqdasiz! Men aminmen: ertaga siz Jahongir mirzoga ham xiyonat qilursiz!

Ahmad Tanbal qilichining sopini changallab:

- Haddingizdan oshmang, begim! - dedi. - Bobur mirzo adolatsizlik qildi. Samarqand olingandan keyin Andijon Jahongir mirzoga berilmog'i kerak edi. Bobur mirzo bermadi! Biz adolat uchun jang qilib, mana bugun g'alabaga erishdik! Ammo siz sharmu hayoni unutib, nechun bizni bunchalik haqorat qilmoqdasiz? Shoh qiziga yarashmaydigan bu qiliqni sizga kim o'rgatdi? Yoningizdagi mullocha o'rgatdimi?!

Ahmad Tanbalning g'azabli ko'zlari mavlono Fazliddinga qadaldi. Mavlono Fazliddin ham uning ko'zlariga ko'zini qadab gapirdi:

- Begim sharmu hayodan sizni bizga saboq berishga qodirlar! Begimning haq so'zlarini faqat qalloblar haqorat deb tushunurlar!

- Kim qallob? - deb Ahmad Tanbal qilichini sug'urib, mavlonoga qarab ot choptirdi. Shunda Xonzoda begim otini niqtab uning yo'lini to'sib chiqdi:

- Ilmu hunar ahliga tig' tortish uyat!

Ikkovining otlari bir-biriga urilib, ayqashib ketdi. Ahmad Tanbal qilichini havoda o'ynatar ekan:

- Begim, bu mullochani ma'shuqalardek himoya qilishlari uyat emasmi? - dedi. - Biz maxfiylardan eshitgan edik, ammo loyiha chizish bahonasi bilan bu mullocha begimni nechog'lik rom qilganini bilmas ekanmiz!

Ko'pchilik oldida Ahmad Tanbal Xonzoda begimning nomiga dog' tushirmoqchi bo'lgani Xonzoda begimni shunchalik

g'azablantirdiki, u belidan xanjarini sug'urdi:

- Meni badnom qilolmaysen, alamzada xoin! - deb, bor kuchi bilan Tanbalning ko'kragiga tig' urdi. Xanjar Ahmad Tanbalning to'ni tagidan kiygan zirhli jibasiga tegdida, jaranglab, sirg'anib ketdi. Ahmad Tanbal qilichini Xonzoda begimning tepasida sermadi. Qilich zarbidan Xonzoda begimning boshidagi bo'rki uchib ketdi-yu, uzun sochlari yoyilib yelkasiga tushdi.

Shu payt orqadan o'n to'rt yoshli Jahongir mirzo bir to'p mulozimlari bilan kelib qoldi. Buni ko'rgan Do'stbek Ahmad Tanbalni ogohlantirdi:

- Ahmadbek janoblari, bas, bo'ldi!

Xonzoda begim o'gay bo'lsa ham har qalay, Jahongir mirzoning opasi edi, shoh qizini ko'pchilikning oldida sazoyi qilishga yo'l qo'ymas edi. Ahmad Tanbal Jahongir mirzo tomonga otini burdi va o'zini oqlamoqchi bo'lib gapirdi:

- Bu qanday hol, amirzodam? Nahotki egachingiz sizga qarshi qurol ko'tarib chiqsa? Yonlaridagi fitnachi me'mor egachingizni yo'ldan urmish, amirzodam!

- Mavlono Fazliddin sizdek xiyonatchi bekdan ming hissa sofdil, ming hissa olijanob! - dedi Xonzoda begim.- Mavlonoing me'morlik san'ati Andijonning iftixori bo'lishi mumkin edi. Ammo sizdek qonxo'rlar uning orzularini uvul qildingiz! Ilohim shu orzularning uvoli tutsin sizni!

Xonzoda begim so'nggi so'zlarini yig'lab aytdi-yu, otini qamchilab, ark darvozasiga qarab intildi. Biroq darvozani devordek to'sib turgan navkarlar unga yo'l bermadilar. Begim yoshli ko'zlar bilan orqaga - mavlono Fazliddinga o'girilib qaradi.

Mavlono Fazliddin belini paypaslab, qilichining sopini topdi-da, uni qinidan uquvsizlik bilan sug'urib olib, Xonzoda begimning yo'lini to'sgan navkarlarga qarab in-tildi. Ammo Ahmad Tanbalning otliq navkarlari mavlono Fazliddinning yo'lini to'sib chiqdilar. Ikkitasi mavlono mingan otni jilovidan ushlab to'xtatdi. Biri og'ir cho'qmor bilan mavlonoing bilagiga urib, qilichini qo'ldan tushirib yubordi.

Bu orada Jahongir mirzoning ishorasi bilan narigi navkarlar Xonzoda begimga yo'l bergan edilar. Begim yolg'iz o'zi ark darvozasidan ot qo'yib o'tar ekan, yana orqaga o'girilib qaradi. Navkarlar yana devordek bo'lib, darvoza yo'lini to'sib olgan edilar. Mavlono Fazliddin yov qo'lida qolganini sezgan begim o'kirib yig'ladi.

Uning yig'isiga faqat darvozxona shifiti bo'g'iq bir nido bilan javob berdi, xolos.

Tanbalning odamlari mavlono Fazliddinni otdan tortib tushirdilar va qo'lini orqasiga bog'lab, piyoda haydab ketdilar.

2

Cho'qmor zarbidan jarohatlangan bilagi qattiq og'riyotganini mavlono Fazliddin qorong'i bir hibsxonada yolg'iz o'zi qolganda sezdi. Uni Andijonning Chaqaridagi tosh istehkom ichiga, o'lim jazosini kutadigan mahbuslar hujrasiga qamab, eshigini tashqaridan qulflab oldilar. Bu bilan ham qanoat qilmay eshik oldiga ikkita soqchi qo'yib qo'yidilar. Boya ark darvozasi oldida Ahmad Tanbal bilan Jahongir mirzoning o'zaro gaplaridan mavlono Fazliddin shuni aniq sezdi, uni shoh qiziga tama qilishda va oliy zotlarga beadabona munosabatda bo'lishda ayblab, ertaga toshbo'ron qilib o'ldirtirmoqchilar. Shu bilan Ahmad Tanbal Xonzoda begimni ham badnom qilib, bir alamdand chiqsa kerak. Bobur va uning tarafdorlari xalq orasida yomonotliq bo'lishlaridan Jahongir mirzo va uning onasi Fotima Sulton begim ham manfaatdor edilar, bu bilan ular Andijon taxtini narigilardan tortib olib to'g'ri ish qilganlarini isbotlaganday bo'lardilar.

Rutubatli zax hujrada qorong'ilikka tikilib o'tirgan mavlono Fazliddin orqasiga bog'langan qo'llarini beliga bosib, bilagining og'rig'ini to'xtatmoqchi bo'lar, lekin og'riq pasayish o'rniga tobora zo'rayar edi. Bu hali birgina cho'qmorning zarbi... Ertaga uning ustiga do'lday yog'iladigan toshlarning og'rig'i qanchalik dahshatli bo'larkin? Mavlono buni ko'z oldiga keltirganda eti junjikib, o'rnidan turib ketdi. Go'yo u hozir hibsxonada emas, bir-biriga qarab qulayotgan ikki tog'ning oralig'ida turibdi-yu, endi har ikki tomondan uchib tushgan qoyatoshlar uni ezib majaqlashi kerak. Mavlono bu balodan qutulmoqchi bo'lganday eshikka tomon intildi. Yelkasini yopiq eshikka urib, jon-jahdi bilan qichqirdi:

- Oching! Oching deymen! Oching!

Kutilmagan bu qichqiriqdan cho'chib tushgan bir soqchi qahr bilan so'radi:

- Jin urdimi? Ne gap?

- Ilkimni yechinglar! Jonim kerak bo'lsa ertaga olursiz! Ilkim jarohatlangan! Yechib qo'yinglar!

Soqchilar bu yerda poyloqchi bo'lib o'tirganlaridan juda asabiy edilar. Chunki hozir boshqa g'oliblar Bobur tarafdorlarining molu mulklarini talon-toroj qilib boyimoqda edi. Tun yarmidan oqqan bo'lsa ham Andijonning ko'chalari va hovllaridan otlarning dupuri, itlarning vangillashi, ayollarning dod-voyi, bemahal qo'zg'atilgan sigir va qo'ylarning ma'rashi eshitilmoqda edi. Bu yerda qolgan soqchilar qanchalik ko'p o'ljalardan mahrum bo'layotganlarini mana shu tovushlardan payqab, ich-etlarini yeb o'tirar edilar. Buning ustiga mahbusning asabiy gaplari qo'shilib, ularning jahlini chiqardi. Xirillagan ovozga qaraganda yoshi anchaga borib qolgan bir soqchi:

- Ilki jarohatlangan emish-a! - dedi. - Ertaga asfalasofilinga ketadigan haromi, bugun ilkingni o'ylab nima qilasen?

Eshik ortidagi mahbusning nafrat bilan:

- Jallodlar! - degani eshitildi.

Xirilloq soqchi o'rnidan sapchib turib do'q qildi:

- Jim yot, o'laksa! Hozir kirib, bir jarohatingni o'nga yetkazamen!

"Qanday kunlarga qoldim? - dedi mavlono o'ziga-o'zi. - Odamzod shunchalik shafqatsizmi?" O'lim shunchalik naqd ekan, bugun mana bu maxluqlardan gap eshitib, ertaga tosh-bo'ronda xor bo'lib o'lgandan ko'ra, Tanbal bilan olishib, qo'lida qilichi bilan jon bergani yaxshi emasmi? Boya Xonzoda begimning oldida mavlono shunga qodir edi-ku! Nega taqdir uni shundan ham mahrum qildi?

Tashqarida ot taqasining hovli toshlariga urilib qarsillagani eshitildi.

- Kim keldi? To'xta!

Hovliga kirib kelgan uch otliqdan biri:

- Xo'ja Abdulla, mavlono qozi yosh podshohning farmoyishi bilan keldilar! - dedi.

Kelganlar birin-ketin otdan tushdilar. Ikki soqchi uzun nayzalarini ularga to'g'riladilar:

- Farmoyishni avval o'nboshiga ko'rsatmoq kerak! - dedi xirilloq soqchi.

Uning tepasida xiragina fonus yonib turar edi. Malla chakman kiygan Xo'ja Abdulla soqchilarning nayzasiga qarab kelar ekan:

- O'nboshini topolmadik! - dedi. - Nechun bu yerda sizlardan boshqa hech kim yo'q?

42 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

Yoshroq soqchi alamli tovush bilan:

- Boshqalar o'ljaning ketidan quvib ketgandir-da, - dedi.

Xo'ja Abdulla qo'lida o'ram qilingan qog'oz bilan ikki soqchining nayzalari qarshisiga kelib:

- Unday bo'lsa farmoyishni siz bajarmog'ingiz kerak, - dedi. - Oling, o'qing!

Narigi ikki navkar otlarini devor tagidagi ustunga bog'lab, o'zlari Xo'ja Abdullaning ketidan kelmoqda edilar.

- Sizlar o'sha joyda to'xtangiz! - dedi xirilloq soqchi. Navkarlar to'xtashdi. Xirilloq soqchi nayzasini ko'tarib, Xo'ja Abdullaga yo'l berdi, so'ng uning qo'lidagi qog'ozni ochib ko'rdi. Qimmatbaho qog'ozdagi qisqagina yozuv tagiga shohona muhr bosilgan edi.

Xirilloq soqchi muhrni chiroq yorug'iga solib ko'rdi, ammo o'qiyolmadi. U chalasavod edi.

- Qani, sen o'qi-chi, - deb yoshroq soqchiga berdi. Biroq unisi butunlay savodsiz edi. Qog'ozni qo'lida aylantirib, Xo'ja Abdullaga qaradi:

- Pirim, bu qanaqa farmoyish?

- Bu yerda yotgan nobakor juda xatarli mahbus. Uni arkka olib ketmog'imiz kerak.

Orqada turgan navkarlardan biri qo'shimcha qildi:

- Mavloni qozi arkda u haromini so'roq qilmoqlari zarur!

Xo'ja Abdulla Andijonning eng mashhur qozisi va juda ko'p mo'tabar odamlarning piri ekanini soqchilar ham bilar edilar. Ular Xo'ja Abdullani bir ko'rishdayoq tanigan edilaru, ammo uning Bobur tarafida turib jang qilganini eslab ikkilanar edilar.

- Bu o'zi Jahongir mirzoning farmoyishlarimi? - so'radi xirilloq soqchi.

- Shubhalansangiz, o'qib ko'ring!

- Mahkam saqlanglar, deb buyurgan edilar-da, pirim.

- Mahkam saqlaganlaring shumi? Yuzboshi qani? Nechun faqat ikkovlon qolmishsiz? Bu nobakorning tarafdorlari ko'plashib hujum qilsa qandoq qilursiz? Yo'q, buni tezroq arkka olib ketmoq zarur! Eshikni oching!

Yosh soqchi keksasiga qarab: "Bu qozi ham endi Jahongir mirzo tomoniga o'tibdi-da, bo'lmasa bunchalik jon kuydirarmidi?" - demochi bo'ldi. Biroq unisi hamon ikkilanardi:

- Biz keyin ne deymiz?

- Siz ikkovingiz hozir biz bilan birga ketursiz! - dedi Xo'ja Abdulla. - Buni ko'plashib qo'riqlab bormasak, oldirib qo'yishimiz mumkin!

Shundan keyin xirilloq soqchi ham bo'shshadi. Nayzasini devorga tirab qo'yib, eshikni ochdi. U ichkariga qadam qo'yishi bilan Xo'ja Abdullaning hamrohlaridan biri yosh soqchining boshiga qora bir narsani yopib, o'zini yerga ag'natdi. Ikkinchi navkar xirilloq soqchining boshidagi dubulg'asiga cho'qmor bilan qarsillatib urib, uni ichkariga qulatdi-da, ustidan bosib tushdi.

Xo'ja Abdulla hamrohlariga shivirladi:

- O'ldirmanglar, uvollariga qolmaylik!

- O'ldirmasak keyin bular sizni tutib berurlar!

Mavloni Fazliddin jiyani Tohirning ovozi tanib:

- Jiyanim! Tohirjon! - deb qichqirdi.

Qora parda ichida talvasa qilayotgan yosh yigit esa:

- Pirim, shafqat qiling! - dedi. - Pirim! Sizga zinhor yomonlik qilmaymiz! Qutqaring, pirim!

- Bas! ВЂ”deb shivirladi Xo'ja Abdulla Tohirga. - Oyoq-qo'llarini bog'lasalaring bo'ldi!

Mavloni Fazliddin Tohir bilan Xo'ja Abdullaga tomon otildi:

- Ustod!... Jiyanim!.. Najotkorlarim!..

Tohir narigilarning qo'l-oyog'ini bog'lash bilan ovora edi.

- Mavloni Fazliddin, qanisiz? - dedi Xo'ja Abdulla.

Xo'ja Abdulla mavloni bag'riga bosar ekan, uning qo'li bog'liq ekanini sezdi-yu, quchog'idan qo'ymay eshikdan tashqariga olib chiqdi. Fonus yorug'ida belidan xanjarini olib, mavloni qo'li bog'langan ola chilvirm kesib tashladi.

Tohir sherigi bilan narigi ikki soqchini ichkariga qamab, eshikni qulfladi-da, tog'asining quchog'iga otildi.

- Jiyanim, xudo seni qaydan yetkazdi?

- Boya Samarqanddan chopar bo'lib keldim!

- Bobur mirzo sog'milar?

- Ha, tuzalib qoldilar. Yordamga yetib kelmoqchilar!

- Andijon qo'ldan ketganini bilurlarmi?

- Hali bilmaydilar-da!..

Xo'ja Abdulla ularga shipshidi:

- Endi jim!

Tohir tog'asini otiga mingashtirib oldi. Chaqardan sekin chiqib, qal'aning ovloq bir chetiga qarab ketdilar. G'oliblar hovlilarda hamon talon-toroj bilan band edilar. To'rtovlon uch otda qal'a devorining tagiga keldilar. Endi hamma himoyachilar tarqab ketib, devor atrofi huvillab qolgan edi.

- Mana shu yerda oshib o'tishga qulay joy bor, - dedi Xo'ja Abdulla.

Hammalari otdan tushdilar. Tohirning sherigi hurjunidan o'ram qilingan arqon oldi. To'rtovlon maxsus zinapoyadan devor tepasiga chiqqanlarida Xo'ja Abdulla mavloni Fazliddinga yondashdi:

- Mavloni sizni darvozadan otliq chiqarish xatarli. Tanib qolurlar.

- Minnatdormen, ustod!

Xo'ja Abdulla qo'ynidan bir narsa olib, mavloni qo'lga tutqazdi. Bu - ichi oltinga to'la og'irgina charm hamyon edi.

- Buni sizga xonim hazratlari berib yubordilar, - dedi Xo'ja Abdulla.

- Voqeadan xonim hazratlari ham xabar topdilarmi?

- Hazrat xonim yig'lab mendan iltimos qildilar. Ahmad Tanbal siz orqali begimu xonimlarni sharmisor qilmoqchi ekan. Ammo biz tirik bo'lsak, Bobur mirzoning oilasiga ham, muborak nomiga ham dog' tushurmaga ymiz!

Mavloni hamyonni olib qo'yin cho'ntagiga solar ekan:

- Men to'g'ri Bobur mirzoning huzurlariga yo'l olurmen! - dedi.

- Mavloni, - dedi Xo'ja Abdulla ma'yus tovush bilan. - Biz xonim hazratlari bilan sizga boshqa bir maslahat bermoqchi edik.

Andijonda arab tilini Xo'ja Abdullachilik yaxshi biladigan odam yo'q edi. Bir vaqtlar mavlono Fazliddin ham shu odamdan arab tilidan saboq olgan edi va shundan beri uni ustod deb atar edi:

- Qanday maslahat bo'lsa bosh ustiga, ustod!

- Samarqandga Tohirbek borurlar.

- Men tog'amni birga olib ketsam-chi? - dedi Tohir.

- Yo'q, Tohirbek, siz choparsiz. Balki Bobur mirzo Samarqandni tashlab chiqqandirlar... Mavlono, sizning noyob iste'dodingiz bor. Siz o'zingizni ehtiyot qilmog'ingiz kerak. Movarounnahrdagi bu fatoratlar[45] hali-beri bosilmasa kerak. Mavlono, siz bir vaqtlar Hirotga ketish fikringiz borligini aytgan edingiz. Endi shu fikrni amalga oshiradigan payt keldi.

Hirotga bir marta borib kelgan mavlono Fazliddin notinch o'lkalardan oylar davomida yurib o'tiladigan behad mashaqqatli yo'llarni ko'z oldiga keltirdi-yu, yuragini g'am bosdi. Jarohatli qo'lining og'rig'i boya esidan chiqqan ekan, endi bu og'riq yangi bir kuch bilan qaytib keldi. Mavlono og'riyotgan bilagini changallab:

- Men vatanni qanday tark etay, pirim? - dedi.

- Hozir Alisher Navoiy yashab turgan Xuroson ham bizga vatan emasmi, mavlono?

- Vatan, albatta... Ammo men... balki qaytib kelolmasmen. Kulbamda kitoblarim, loyihalarim qolgan, Tohir jiyan!..

- Hoziroq qaytib borib, barchasini yashirtirib qo'yurmen, xotirjam bo'ling, mulla tog'a!

Mavlono Fazliddin Xonzoda begimni endi umrbod ko'rolmasligini oldindan sezayotganday yuragi uvushdi. Xo'ja Abdulla bilan Qutlug' Nigor xonim uni Hirotga jo'natayotganlarining bir sababi, mavlono bilan Xonzoda begim orasidagi nozik munosabat va shunga oid pastu baland gaplar edi.

Mavlono Hirotga ketishi bilan Xonzoda begim atrofida bo'layotgan gaplar tezroq bosilishi mumkin edi. Mavlono shuni o'yladi-yu:

- Mayli, ustod, - dedi. - Men Bobur mirzoning nomlarini pok tutish uchun har ishga tayyormen. Ammo bir iltimos: xonim hazratlariga ayting, yolg'on ovozalarga ishonmasinlar. Xonzoda begim halolu pokizalikda benazirlar!

- Siz ham shundaysiz, mavlono, men bilurmen. Biz bunga ishonmaganimizda, jonimizni garovga qo'yib, boyagi soqchilarni aldab yurmas edik. Men umrimda shunday ishlar qilurmen, deb hech o'ylamagan edim. Mana, Tohirbek menga dalda berdi. Ammo yog'iylarning g'alamisligi ham kishini majbur qilar ekan!

- Sizlar menga yangidan jon ato qildilaringiz, ustod! Endi o'zingiz ham ehtiyot bo'ling! Jiyanim, sen ham!..

- Rost, pirim ham Andijondan uzoqroq ketsalar, bexavotir bo'lur edik! - dedi Tohir.

- Hammamiz ketsak, xonimu begimlarga kim madad berur? - dedi Xo'ja Abdulla. - Sho'rlik mushtiparlar hozir meni kutib o'tirgan bo'lsalar kerak.

Osmonning sharq tomonidan bir parchasi xiyol oqarib kelmoqda edi. Mavlono Fazliddin shuni ko'rib, arqonni beliga bog'lay boshladi.

- Nasib bo'lsa hali yana ko'rishurmiz, mulla tog'a!

- Tohir, jiyanim, mening tarhlarim... chizgan suratlarim yo'qolib ketmasin. Sen harbiy odamsen, asrashing qiyin. Shuning uchun iloji bo'lsa hammasini Xonzoda begimga bergin.

- Bajonidil!

- Men bu iltimosingizni Xonzoda begimga ham yetkazurmen! - dedi Xo'ja Abdulla.

Ular quchoqlashib xayrlashdilar. So'ng mavlononi beliga bog'langan arqon yordamida o'n bir gazli devordan pastga tushirdilar.

Mavlono tong yorishganda Quvaning yo'liga chiqib oldi.

Ammo qo'rg'on ichida qolgan Xo'ja Abdulla ertasi kuni choshgoh paytida Xakan darvozasining yaqinida turadigan bir muridining hovlisida yashirib o'tirganda Ahmad Tanbalning odamlari uni qo'lga tushirdilar. Chaqarda qo'li bog'liq yotgan soqchilar qattiq siquv ostida mavlono Fazliddinni kim ozod qilganini Ahmad Tanbalga aytgan edilar.

Ahmad Tanbal Xo'ja Abdulla tutilgan joyga ot choptirib kelganda ko'chani odam tutib ketgan edi. Qo'li orqasiga bog'langan ko'ylakchan Xo'ja Abdulla qurolli navkarlar qurshovida sekin yurib bormoqda edi. Uning oyoqlaridan mador ketgan, rangi o'chgan. Oq sallasi va ko'ylagining oqligi o'siq soqolini odatdagidan qararoq ko'rsatar edi.

Xaloyiq Ahmad Tanbalga yo'l berib chetlandi. Xo'ja Abdullani haydab borayotganlar to'xtadilar. Ahmad Tanbal ham otini jilovidan tortib to'xtatdi:

- Ha, aldanchi pir! - dedi. - Bizga shuncha yog'iyliliklar qilganingiz ozmidi, endi soqchilarni aldab, haromi mullochani ham qochiribsiz!

- Men bir begunoh hunarpehani adolatsiz o'limdan qutqardim, xolos!

- Soqchilarga yolg'on muhrlar ko'rsatishga uyalmadingizmi, aldanchi pir?!

O'nlab ko'zlar Xo'ja Abdullaga tikildi. Agar Xo'ja Abdulla Tanbaldan qo'rqib, sarosimaga tushsa, o'zini yo'qotib qo'ysa, gunohi bo'yniga tushganday ko'rinishi mumkin edi. Shuni o'ylab, Xo'ja Abdulla iloji boricha dadil gapirishga tirishdi:

- Men soqchilarga Bobur mirzoning muhrlarini ko'rsatdim. Chunki Bobur mirzoni Andijonning yagona podshosi deb bilurmen!

- Sen, imonsiz, muridlarini yana aldamoqdasen! Bobur mirzo Samarqandda vafot etgan. Hozir toju taxt Jahongir mirzoniki!

- Musulmonlar, bu gapga ishonmang! Alhamdulloh, Bobur mirzo tiriklar! Andijonga yana kelurlar!

- Yolg'on! Xaloyiq, sizdek muridlarini aldab yurgan, aybini yashirmoq uchun iflos bir haromini bizdan qochirgan bu imonsiz pir toshbo'ron qilib o'ldirilishi kerak! Tosh oting bunga! Savobtalab bo'lsangiz tosh oting!

Ahmad Tanbal egar ustidan uloqchilarga o'xshab pastga engashdi-yu, uzun qo'li bilan yerdan mushtday bir toshni oldi. So'ng qaddini tiklab, toshni Xo'ja Abdullaga qarab otdi. Xo'ja Abdullaning keng ko'kragiga "to'p" etib tekkan tosh oq ko'ylakda changli iz qoldirib, yerga yumalab tushdi. Og'riqdan Xo'ja Abdullaning ko'zlari yoshlandi, nafasi qaytdi. Navkarlardan ba'zi birlari ham yerga engashib tosh qidirayotganini ko'rgan Xo'ja Abdulla nafasi titrab:

- Musulmonlar! - dedi va hamon jim turgan xaloyiqqa tikildi. Ularning orasida yigirma besh yoshlardagi gardani yo'g'on bir yigitni ko'rdi-yu, bir vaqtlar yolg'on ovoza tarqatishda ayblanib o'ldirilgan mirob Darvesh govni esladi. Bu yigit o'sha mirobning o'g'li edi. Xo'ja Abdulla o'shanda yosh Boburga bir og'iz: "Buni qatl ettirmang!" - desa, ehtimol mirob hali tirik yurar edi. Xo'ja Abdulla o'shanda Ahmad Tanbalga o'xshash bek-larning ko'ngliga qarab Darvesh govni qutqarib qololmagani endi qalbida armon qo'zg'adi. Hozir o'zi ham o'sha mirobning ahvoliga tushdi-ku! Nechun o'shanda loqaydlik qildi? Mirobning o'g'li otasining qasdi uchun Xo'ja Abdullaga tosh otsa, balki haqli bo'lar!.. Lekin begunoh me'morni qutqarib, o'zi baloga qolayotgan Xo'ja Abdullaga hech kim tosh otmadi.

- Musulmonlar! - kuyunib takrorladi Xo'ja Abdulla. - Men adolat yo'lida jon berishdan qo'rqmaymen! Adolat kim tomonda - shuni

bir o'ylab ko'ringlar. Inini og'aga dushman qilganlar kimlar? Yaxshilarga baxilligi kelib, poyiga bolta urayotganlar kimlar? Bu qora kunlarni boshimizga solganlar kimlar?!

- Sen o'zing! - deb qichqirdi Ahmad Tanbal.

- Men Bobur mirzoga kichikligidan ilm o'rgatdim, lison o'rgatdim, men uni odil podshoh bo'lishga undadim, Movarounnahr yana birlashsinu yurt ichki urushlardan qutulsin, dedim. Bobur mirzo mardona ishlar qilib, Samarqand bilan Andijonni birlashtirganda men ezgu orzularimga yetganday suyungan edim. Hayhot, mamlakat yana parchalandi. Yurt vayron bo'ldi! Xaloyiq, agar meni o'ldirish bilan mushkulingiz oson bo'lsa, mayli, o'ldiring!

- Toshbo'ron qiling! - buyurdi Ahmad Tanbal xaloyiqqa.

Odamlar to'pining orqarog'idan yig'lamsiragan tovush eshitildi:

- Shayxulislom fatvo bermaguncha toshbo'ron qilishga haqqimiz yo'q!

Keksa bir kishi:

- Pirning qarg'ishidan qo'rqamiz! - dedi.

Navkarlar ham qo'llaridagi toshlarini Xo'ja Abdullaga otishga jur'at etolmay, Ahmad Tanbalga qaradilar. Ahmad Tanbal yuzboshiga buyurdi:

- Unday bo'lsa, qilichingni ol, kallasini kes! Bo'yniga tig' ur!

Barzangiday qop-qora o'rta yashar yuzboshi kumush sopli qilichini qinidan imillabroq sug'urdi. Xo'ja Abdulla unga tikilib, past tovush bilan dedi:

- Mirbadalbek, hushyor bo'ling, mening qonim yetti pushtingizga sachraydi!

Xaloyiq orasidan qo'rquv aralash nido eshitildi:

- Pirning qoni tutadi hammamizni!

Yuzboshining qo'lidagi qilichi qaltiray boshladi. U Ahmad Tanbalga qarab yalindi:

- O'tinamen, bu ishdan meni ozod qiling!

Ahmad Tanbal unga g'azab qilib yelkasiga qamchi urdi.

- Seni yuzboshilikdan ozod qilurmen, qo'rqoq!

Ahmad Tanbal boshqa navkarlariga buyurdi:

- Bu imonsizni darvozaxonaga haydang! Xaloyiq shu yerda qolsin! Kim bizga ergashsa qilich bilan choping! Ayamang!

Navkarlarning bir qismi Xo'ja Abdullani darvozaxonaga haydab ketdi. Qolgan navkarlar xaloyiqning yo'lini to'sib, Xo'ja Abdullaning ketidan borgani qo'ymadi.

Oradan yarim soat o'tgandan keyin Ahmad Tanbal odamlari bilan arkka tomon ot choptirib qaytib ketdi. Shundan so'ng darvozaxonaga borgan odamlar Xo'ja Abdullaning shiftidagi yo'g'on to'singa osib o'ldirilganini ko'rdilar. Marhumning oq sallasi oyog'i tagida chuvalib yotardi, bo'yi esa tiriklik paytidagidan xiyla uzaygan edi. Odamlar uni dordan sekin tushirib oldilar. Kafan o'rniga sallasi o'rab, shahidlardek ko'mdilar.

3

Ustma-ust yoqqan bahor yomg'irlari yo'llarini balchiq qilib yuborgan. Andijonda yuz bergan dahshatlar xabarini tezroq Samarqandga yetkazish uchun loy sachratib, ot choptirib borayotgan Tohir endi Quvaga yaqinlashdi. Agar Bobur mirzo tuzalgan bo'lsa-yu, Andijonga ishonib, Samarqandni tashlab chiqsa, ahvol hozirgidan battar bo'lishi mumkin. Tohir shuni o'ylab, tagidagi bedovni qistaydi. Ammo ot qanchalik zo'r va chopqir bo'lmasin, tizzaga chiqadigan loy uning yo'lini bog'laydi, tinkasini quritadi. Chopib kelayotgan ot balchiqqa yiqilib tushadi-yu, qaytib turlolmasdan, burnidan qon kelib, jon beradi. Tohir uni yo'l ustida qoldirib, egar-yuganlarini oladi-yu, Quvadan boshqa ot topadi. Ammo bir kun yurmasdan bu ot ham holdan ketib yiqiladi. Naryoqda Xo'jand, Jizzax - yana o'n kunlik yo'l... Tohir osmonda uchib borayotgan qushlarga havas va armon bilan qaraydi.

Biroq Tohir qush bo'lib uchganda ham endi Boburni Samarqanddan topolmas edi. Bobur xastalik to'shagidan turgan zahoti onasi va ustozini qutqarishga shoshilib, Samarqandni allaqachon tashlab chiqqan edi. Unga kelgan axborotlarga binoan, Andijon qamali hali uzoq davom etishi kerak bo'lib, bir yilga yetarli zaxira bor edi. Shunchalik abgorligi bilan Samarqand yetti oylik qamalga chidaganda o'n ikki ming qo'yi bor Andijon qo'rg'oni Xo'ja Abdulladay dovyurak odam rahbarligida hali besh-olti oy "qilt" etmay turishi shubhasiz tuyulardi. Shu tuyg'u bilan mingga yaqin odamlarning hammasini Samarqanddan olib kelayotgan Bobur Bulung'ur va Xaliliya[46] qishloqlaridan o'tib, Sangzor daryosiga yaqinlashib qolgan edi.

Og'ir xastalikdan yaqinda turgan Bobur yana uzlikib qolmasligi uchun uni to'rt otlq mahofaga o'tkazganlar, tagiga yumshoq parqular solganlar. Mahofaning eshik va derazalariga osilgan qizg'ish ipak pardalar yo'lining o'nqir-cho'nqirlarida alanga tillariday muttasil silkinib o'ynab boradi. Par yostiqaq yonboshlab o'tirgan Bobur har zamonda bir o'rmidan qo'zg'alib, mahofaning orqa tomonidagi pardani ko'taradi-yu, uzoqlarga tikilib qaraydi.

Uning qo'shinidan besh-olti chaqirim orqada yana bir mahofa kelmoqda edi. Bir talay otliqlar qo'riqlab borayotgan bu ko'rkam mahofada Boburning xolasi Mehr Nigor xonim va qallig'i Oyisha begim safar qilmoqdalar. Bobur Samarqandni tashlab ketmoqchi ekanidan Buxorodagi Sulton Ali mirzo allaqachon xabar topgan va poytaxtni darhol egallash uchun Shahrisabzga kelib shaylanib turar edi. Bobur o'z raqibi Sulton Ali mirzodan yaxshilik kutmas va qallig'ini uning qo'li ostida qoldirgisi kelmas edi. Bir vaqtlar Boysunqur mirzodan qattiq jabr ko'rgan Mehr Nigor xonim va Oyisha begimlar ham endigi xavf-xatarlardan tezroq qutulgilari kelar edi. Hozir ular uchun eng bexatar joy - Toshkent edi. Toshkent xoni Mahmudxon - Mehr Nigor xonimning akasi, Oyisha begimning opasi Roziya Sulton begim ham Toshkentga, Mahmudxonga tushgan. Toshkent yo'li Jizzaxgacha Andijon yo'li bilan bir. Mana shu sabablarga ko'ra Bobur xolasi va qallig'ini butun odamlariyu ko'ch-ko'ronlari bilan birga qo'riqlab olib ketmoqda edi. Faqat urf-odatni buzmaslik uchun kuyov bilan qalliq orasida besh-olti chaqirimlik masofa qoldirib, ikki to'p bo'lib bormoqda edilar. Kechqurun Sangzordan o'tib, ko'm-ko'k adirlarda tunash uchun to'xtaganlarida ham o'sha masofani saqlab, ikki joyga chodir va o'tov tikdilar.

Yonbag'irlarda lolalar ochilgan. Havo nihoyatda yoqimli. Bobur mayin ko'kat ustiga qadam qo'yganda o'zini xiyla yengil sezdi. Samarqanddan chiqayotganda vujudini zilday bosib yotgan g'am-g'ussalar endi asta-sekin tarqab ketayotganday tuyuldi. Poytaxtni shuncha mashaqqatlar bilan olib, oxiri o'z ixtiyori bilan boshqaga qoldirib ketishi unga so'nggi yillarda qilgan barcha harakatlarini behuda ko'rsatib, ta'bini tirriq qilgan edi. Hozir mana bu ko'klam adirlarda yayrab nafas olar ekan, u onasi va ustozini qutqarish

niyatida ketayotganini, bunda bir olijanoblik borligini, qallig'ini asoratdan qo'riqlab olib borayotgani ham mardlikdan ekanini o'yлади-yu, ko'ngli bir qadar taskin topdi.

Temur darvozasi deb atalgan ulug'vor tangidan o'tganlaridan keyin Bobur mahofaning eshigini ochib, miroxo'r[47]ni chaqirtirdi. Miroxo'r mahofaga jips kelganda:

- B-b-bo'z o-o-otimni kel-t-t-tiring, - deb buyurdi.

U sog'ayib ketganday ko'rinsa ham, ammo hali tilida o'sha og'ir xastalikning asorati bor edi. Uning duduqlanib gapirishidan xavotirlangan Qosimbek:

- Amirzodam, ot nechuk kerak? - dedi. - Minmoqchilarmi?

Bobur yana tili tutilishi mumkinligini sezib, tasdiq ma'nosida so'zsiz bosh irg'adi-yu, miroxo'rga: "Aytganimni qiling!" degandek qaradi.

Mahofa yurib bormoqda edi. Miroxo'r:

- Bosh ustiga! - deb otga ketdi.

Qosimbek orqaroqda kelayotgan tabibni chaqirtirdi. Kalta oq soqolli o'sha jikkak tabib mahofaga yondashib, Boburdan hali yana uch-to'rt kun ot minmaslikni iltimos qildi. Ammo Bobur o'zini yaxshi his qilmoqda edi:

- B-bir-pas otl-liq yuray!

- Tilingizdan kalolat ketmaguncha sabr qiling, amirzodam!

Egar-jabduqlaridagi oltin bezaklari quyosh nurida yalt-yalt qilayotgan bo'z otni jilovdor yetaklab keldi.

Qosimbek unga:

- Qayt! - dedi-yu, Boburga mahofada tinchgina ketaverishni maslahat berdi.

U bilan tabib Boburning yana uzlikib qolishidan astoydil qo'rqmoqda edilar. Ammo Bobur otni orqaga yetaklab ketayotgan jilovdorga kulib qaradi-yu:

- Yo'-yo'q, otni k-kell-tiring! - dedi.

So'ng Qosimbekka ham kulimsirab gapirdi:

- X-xa-vo-otir olm-mangiz!

Jilovdor otni yana mahofa oldiga yetaklab keldi. Mahofa to'xtadi. Bobur uning zinasiga oyoq qo'yib, bo'z otning egaridan oldi-yu, bir sakrab otga mindi. Jilovdor bundan zavqi kelib jilmaydi va jilovning uchini Boburning qo'lga tutqazdi.

Qosimbek Boburni ortdan sinchiklab kuzatib boradi, agar uning behol bo'lgani sezilsa, darhol yordamga yetmoqchi bo'ladi.

Ammo Jizzaxga yetib bordilar hamki, ot ustidagi Boburning behol bo'lgani sezilmadi.

Kichikligidan ot minib suyagi qotgan chavandoz so'nggi kunlarda suvorilikni juda sog'ingan edi. Mahofaning yumshoq parquullari unga xastalik to'shagini eslatardi. Tagidagi bo'z otning sho'x qadam olishi va sog'lom bir qudrat bilan o'ynoqlashi esa Boburning a'zolarida anchadan beri mudrab yotgan yoshlik kuchlarini uyg'otganday bo'lardi. U otliq yurgan sari badani yayrab, bahri-dili ochilib borardi.

Jizzaxdan naridagi ko'kalam adirlarga o'tib tunash uchun to'xtadilar va ikki joyga chodir tikdilar. Boburning bugun otliq yurgani va o'zini juda sog'lom sezayotgani haqidagi xabar xolasi bilan qallig'iga ham yetib borgan edi.

Mehr Nigor xonimning kuyovga xola, ayni choqda, qizga ona ekani sovg'a-salom yuborish va bordi-keldi qilish uchun qulay edi.

Namozshom paytida Mehr Nigor xonimning eshik og'asi Bobur mirzoga sovg'a olib keldi: chiroyli zarbof to'n, oltin kamar, kumush dastali qimmatbaho qamchi. To'n - Boburning tuzalish shodiyonasi. Kamar - "kuyovning beli yana ham baquvvat bo'lsin", degan tilakni bildiradi. Qamchi - bugun Bobur otliq yurgani tufaylimikin? Yoki "Podshoh otini qamchilab, tezroq Andijonga yetsinu yog'iyarlarni savalasin!" degan ma'nosi ham bormikin? Nima bo'lganda ham Bobur bu sovg'alardan juda ta'sirlanib ketdi.

Ertaga ular xayrlashishlari kerak. Toshkent yo'li shimolga burilib ketadi. Bobur tomonidan ham sovg'a yuborilishi lozim. Biroq ayollarga yoqadigan qimmatbaho matolaru taqinchoqlarni ular qayerdan topishadi? Hammalari erkaklar. Qo'ngan joylari ham cho'l. Qosimbek shuni Boburga aytib:

- Kumush laganlarda oltin pul yubora qolsakmikin?- dedi.

Bobur esa shu lagan va oltinlarni bugun bo'sh qolgan mahofaga solib yuborishni taklif qildi.

- Mahofa ham sovg'a bo'lsinmi? Balki ertaga o'zingiz mahofada yurursiz, amirzodam?

- Xu-xudo xohl-lasa, yur-masmen. 3-zaifalar yurs-sinlar.

So'nggi gapni Bobur buyruq ohangida aytdi, shuning uchun Qosimbek boshqa e'tiroz qilolmadi.

Ertasi kuni ertalab ikki muhtasham mahofa ko'ch ortilgan tuyalaru aravalari bilan birga shimol tomonga burilib, Mirzacho'l orqali Toshkentga yo'l oldi.

Bobur o'z qo'shinidan yuz kishini qo'riqchilikka ajratgan edi ular ham mahofalar bilan birga uzoqlashib keta boshladilar.

Andijon yo'lidan chetroqda katta bir qorovultepa ko'rindi. Bobur yolg'iz o'zi shu tepaning ustiga ot qo'yib chiqdi-da, egardan tushdi.

Otining jilovidan tutganicha cheksiz cho'lda tobora kichrayib borayotgan mahofalarga ancha vaqt tikilib turdi. Go'yo u shu turishda qallig'i bilan xayrlashdi, unga o'z ehtiromini bildirib, oq yo'l tilagan bo'ldi.

Bobur yuz kun Samarqandda turib Oyisha begim bilan biror marta yuzma-yuz ko'rishgan emas. Bunga urf-odat ham yo'l bermadi, yoshlik hayosi ham monelik qildi. Ko'ksaroyda yoza boshlagan g'azalining "Ne kun bo'lg'ay visolingga meni dil xasta yetgaymen" degan satri esiga tushdi. So'ng ot ustida kun bo'yi yo'l yurib borayotib xayolan o'sha g'azalini davom ettirdi:

Muyassar bo'lmasa boshimni qo'ymoqlik oyog'iga,

Boshimni olib, ey Bobur, oyoq yetguncha ketgaymen.

Kechqurun tunash uchun Qo'shtegirmon degan joyda to'xtaganlarida Bobur bu satrlarni qog'ozga yozib qo'ydi. G'azal - shu satrlar bilan tugallanishi kerak. Lekin o'rtada yana uch-to'rtta bayt bo'lishi kerak. Ularni keyinchalik, xotirjamroq paytda topmoqchi bo'ldi.

Andijonda bo'lgan voqealar dahshati Tohir qiyofasiga kirib Boburga tobora yaqinlashib kelmoqda edi.

Bobur odamlari bilan Novdan o'tganda Tohir Qo'qondan o'tib, Xodarvish cho'lga kirdi. Bobur cho'llarda olti marta tunab, yettinchi kuni kechki payt Xo'jandga yetganda qora oti loyga belangan, o'zi tanib bo'lmas darajada qorayib, ozib ketgan Tohir uning qarshisidan chiqdi.

Bobur hamma bek va navkarlari bilan kelayotganini ko'rgan Tohir otdan o'zini yerga tashlab, dod solib yig'lab gapirdi:

- Nechun Samarqandni tashlab keldingiz, amirzodam?!

Bobur Andijon qo'ldan ketganini eshitdi-yu, nazarida, butun borliq zilzila ichida qoldi, yeru ko'k chayqalib silkinib ketdi. Chapda yaltirab ko'ringan Sirdaryo qirg'oqlaridan toshib chiqqa boshlaganday tuyuldi.

Daryodan narida Xo'jand tog'lari. Bu yerdan Andijon naqadar uzoq! Samarqand naqadar uzoq! O'gay taqdir Boburni bu yerga go'yo aldab olib kelganu birvarakayiga Samarqanddan ham, Andijondan ham mahrum qilgan! Endi uning ora yo'lda muallaq bo'lib qolganini Andijondagi Ahmad Tanbal ham, Samarqanddagi Sulton Ali mirzo ham, Turkistondagi Shayboniyxon ham go'yo uzoqdan ko'rib turar edilaru "Boladay aldanibdi!" deb qah-qah urib kular edilar. Ularning kulgilari atrofdagi tog'lardan aks sado bo'lib qaytayotganday tuyular edi.

Tohir Ali Do'stbekning xiyonat qilib, darvozani kechasi ochib berganini, Xo'ja Abdulla esa Boburga sadoqati tufayli shu darvozaxonaga osib o'ldirilganini aytganda Bobur ortiq bardosh qilolmay otiga qamchi bosdi. Qayoqqa ketayotganini o'zi ham bilmas edi. Chanqagan ot uni daryoning jar bo'lib yotgan baland qirg'og'iga olib keldi. Birdan Bobur Axsida jar qulashidan halok bo'lgan otasini esladi. Nazarida u turgan zamin ham hozir qulab tushmoqda edi. Bobur otini orqaga burdi. Lekin orqadagi pastu baland yerlar ham jahannam qa'riga qulab tushayotganday lopillab ko'rindi.

Bobur otining bo'ynidan quchoqladi-yu, yelkalari silkina-silkina yig'lab yubordi.

Qosimbek bilan tabib chol uning yoniga keldilar. Qosimbek qayg'u to'la tovush bilan yig'lamsirab gapirdi:

- Amirzodam, hammamiz ham xonavayron bo'ldik. Mening molu mulkimni talatibdilar. O'g'lim og'ir yarador emish...

Bobur boshini ko'tardi. Ko'z yoshidan yuzi nam. Tabib uning yelkasini siladi.

- Amirzodam, shukur, onangiz, egachingiz salomat ekanlar. Ko'p kuyunmang, boshingiz omon bo'lsa, davlat topilur... O'zingizni ehtiyot qiling, yana xastalanib qolmang!

Bobur darvozaxonaga osilgan ustozini esladi-yu, ko'ziga yana yosh quyilib keldi:

- Pirim, meni kimlarga tashlab ketdingiz? Shunday odamni osib o'ldirsalar?! Men ustozim uchun qasos olmog'im kerak! Qasos!

Tohir Ali Do'stbekning xiyonat qilib, darvozani kechasi ochib berganini, Xo'ja Abdulla esa Boburga sadoqati tufayli shu darvozaxonaga osib o'ldirilganini aytganda Bobur ortiq bardosh qilolmay otiga qamchi bosdi. Qayoqqa ketayotganini o'zi ham bilmas edi. Chanqagan ot uni daryoning jar bo'lib yotgan baland qirg'og'iga olib keldi. Birdan Bobur Axsida jar qulashidan halok bo'lgan otasini esladi. Nazarida u turgan zamin ham hozir qulab tushmoqda edi. Bobur otini orqaga burdi. Lekin orqadagi pastu baland yerlar ham jahannam qa'riga qulab tushayotganday lopillab ko'rindi.

Bobur otining bo'ynidan quchoqladi-yu, yelkalari silkina-silkina yig'lab yubordi.

Qosimbek bilan tabib chol uning yoniga keldilar. Qosimbek qayg'u to'la tovush bilan yig'lamsirab gapirdi:

- Amirzodam, hammamiz ham xonavayron bo'ldik. Mening molu mulkimni talatibdilar. O'g'lim og'ir yarador emish...

Bobur boshini ko'tardi. Ko'z yoshidan yuzi nam. Tabib uning yelkasini siladi.

- Amirzodam, shukur, onangiz, egachingiz salomat ekanlar. Ko'p kuyunmang, boshingiz omon bo'lsa, davlat topilur... O'zingizni ehtiyot qiling, yana xastalanib qolmang!

Bobur darvozaxonaga osilgan ustozini esladi-yu, ko'ziga yana yosh quyilib keldi:

- Pirim, meni kimlarga tashlab ketdingiz? Shunday odamni osib o'ldirsalar?! Men ustozim uchun qasos olmog'im kerak! Qasos!

O'rtanib gapirayotgan Boburning tili tutilmayotganidan tabib chol hayratga tushib, unga tikilib qoldi.

- Oxirgi nafasim qolguncha olishurmen!

Boburning yuzi qahr g'azabdan bir oqarib, bir qizarib ketayotgan bo'lsa ham so'zlari ravon edi. Samarqandda Boburni tildan qoldirgan kasallik - G'oyat kuchli bir ruhiy larzaning oqibati edi. Endi undan ham kuchliroq ruhiy larza Boburning tilida qolgan duduqlikni birdan yo'q qilib yubordi. Dushmanlariga qarshi cheksiz bir nafrat va g'azab unga kuch-quvvat bermogda edi.

- Xoinlar jazosini olur! Chekinish yo'q! Odamlarni to'plang! Hammaga ayting! Andijonga borurmiz!

Bobur otini keskin burdi-yu, parishon bo'lib tarqayotgan odamlarga qarab ketdi.

Xo'jand, Marg'Ilon, Andijon - Amir Temur Saboqlari

1

Bobur mingan yoldor saman ot egasining iztiroblarini sezganday yugan suvlig'ini asabiy chaynaydi, jilovni tortib, oldinga uchmoqchi bo'ladi. Qosimbekning to'riq qashqasi saman bilan yonma-yon yo'rg'alab boradi. Yo'l Sirdaryoning baland qirg'og'idan kunchiqish tomonga qarab ketadi. Bobur tezroq Andijonga borib, ota yurtini Ahmad Tanbal istilosidan xalos qilishga oshiqadi.

Qosimbek uni Xo'jandda to'xtab, kuch yig'ishga, vaziyat yetilishini kutishga undaydi.

- Amirzodam, Samarqanddan bemavrid yo'lga chiqqan ekanmiz. Andijon choparini kutsak bo'larkan. Endi shoshilmaylik!

- Ustozim Xo'ja Abdullani osib o'ldirgan Tanbal onam bilan egachimni sog' qo'ygaymi? Ularni kim qutqargay?

- Parvardigor o'zi qutqaribdir. Hazrat onangiz bilan egachingiz Andijondan Qo'qonga kelibdirlar.

- Kim aytdi?

- Tohir ularni Qo'qondan berida yo'lda ko'ribdir. Bir kecha Konibodomda tunab, keyin Xo'jandga borurmiz deyishibdir.

- Qo'qon hali bizga tobe'mi?

- Ha, shukur. Xo'jand ham sizga xayrixoh!

Bu xabarlar Boburga xiyol taskin berganday bo'ldi. Qosimbek so'zida davom etdi:

- Onayizor sizni behad sog'ingandirlar. Mulozimlar bilan peshvoz chiqib kutib olsangiz qanchalik shod bo'lg'aylar. Ungacha men Xo'jand dorug'asi bilan so'zlashib, sizlarga joy hozirlagaymen.

Boburning o'zi ham o'n oydan beri ko'rishmagan onasi va egachisining iliq mehrlariga juda tashna edi. Qosimbekning so'nggi taklifi ma'qul tushib, mulozimlari va ikki yuztacha qo'riqchi navkarlari bilan Xo'janddan Konibodom yo'lga chiqdi.

Qayroqqumdan berida tuya va xachirlarga ko'ch ortgan karvon ko'rindi. Karvon ortida sandiqlar yuklangan katta g'ildiraklik qo'qon aravalar ham kelmoqda. Ularning hammasini to'rt-besh yuz kishilik otliq navkarlar uch tomondan qo'riqlab yo'l yurmoqda.

Xon qizi bo'lgan Qutlug' Nigor xonimning besh yuzdan ortiq xos navkari borligi Boburning yodiga tushdi.

Oldingi qatordagi qo'riqchilar orasida bo'z ot minib kelayotgan Qutlug' Nigor xonim Boburni sallasiga qadalgan tojdorlik belgisidan tanib otini o'g'li tomon yeldirdi.

Ona-bola va egachi-ini otlaridan tushib, quchoqlashib ko'rishar ekanlar, goh xonumondan ayrilish alamlarini, goh diydor ko'rishish quvonchlarini ichlariga sig'dirolmay, ko'zlariga dam-badam yosh olishar edi.

Yana otlanib Xo'jandga yetgunlaricha ko'rgan-kechirganlarini bir-birlariga so'zlab berishdi.

47 Kitoblar Olami | Sever.UZ | Uzsmart.UZ

- Tanbal asoratidan qanday qutuldilaringiz? - so'radi Bobur onasidan.

- Mana shu qo'riqchi navkarlarim Tanbalni biz turgan joyga yaqin keltirmadi. "Men Yunusxonning qizimen, inim Mahmudxon Toshkent tojidoridir, agar Ahmadbek bizga ziyon yetkizsa, xonlar oldida javob berur!" deb, orada turgan odamlariga aytdim. Har qalay, gapim ta'sir qilibdi, beshikast chiqib keldik.

- Afsus, men bundan bexabar qoldim! Chopar kechikdi!

- Biz ham shunisiga kuyinurmiz, Boburjon! Siz bizni deb Samarqandni jangsiz topshiribsiz!

Shu tarzda dardlashib, Xo'jandga yetib keldilar. Shahar dorug'asi nufuzli a'yonlari bilan qo'rg'on darvozasidan chiqib, Bobur va uning onasini ehtirom bilan kutib oldilar. Bu qadimiy shahar xalqi Chingizxon bilan mardona olishgan Temur Malik davridan beri mo'ng'ul bosqinchilaridan ko'p jabr ko'rgan. Hozir ham Toshkentda hukmron bo'lib olgan chingiziylar Xo'jandga xavf solib turardi. Buning ustiga Andijon ham Ahmad Tanbalday zolimlarning qo'lga o'tgan paytda xo'jandliklar Bobur kabi temuriy shahzodalar himoyasiga ehtiyoj sezardi. Shuning uchun shahar dorug'asi Boburni oliy darajada e'zozlab, Sirdaryo sohilidagi ulkan bog'ini ikki oshiyonlik qasri bilan uning ixtiyoriga berdi.

Qosimbek Boburga, uning onasi va egachisiga ikkinchi oshiyondagi eng yaxshi xonalarni tayyorlatib qo'ydi. O'zi beku mulozimlar va qo'riqchi yigitlar bilan birinchi qavatni egalladi.

Hammalari narsalarini joylashtirib tinchiganlaridan so'ng, ikkinchi oshiyondagi katta tanobiy uyda Bobur onasi va egachisi bilan yakkama-yakka qolib, boshqalar oldida aytilmaydigan dardu alamlarini to'kib soldilar.

- To'le' bizdan yuz o'girdi! - dedi Bobur "uh" tortib, - Tanbalning o'n ming qo'shini bor emish, rostmi?

- Rost! Nobakorlar sizni "Samarqandda vafot etdi", deb ovoza tarqatdilar, - dedi Qutlug' Nigor xonim. - Behush yotganingizni ko'rib kelgan choparni guvoh qilib ko'rsatib, ko'p odamni bunga ishontirdilar. Shundan so'ng tarafdorlaringiz ma'yus bo'lib, Tanbal bilan Jahongirga bo'yin egdilar.

- Qosimbek ham xato qilganki, meni behush ahvolda ko'rgan navkarni Samarqandda to'xtatib turmagan. Buni sir tutmoq kerak edi! Hozir bizning bir yarim mingga yetar-etmas navkarimiz qoldi. Ularning ham ko'pi vodiydagi uylariga, ahli oilasiga talpinur, Xo'jandda ko'p turolmay tarqab ketgay. Men endi qaysi kuch bilan Tanbalga qarshi boray? Bu ne ko'rgulikki, birvarakay ham Samarqanddan, ham Andijondan mahrum bo'ldik! Ikki mulk orasida muallaq qoldik! Najot yo'q! Atrofimiz zimziyo qorong'ilik! Boshi berk ko'cha!!

Bobur jigarbandlariga dil yorib so'zlar ekan, ilojsizlikdan ko'ngli ezilib, ruhi qiynalar, ko'zlariga yosh quyulib kelardi.

Yaqindagina og'ir xastalikdan turgan o'n olti yoshlik o'g'lining bunchalik ezilib qiynalishlari Qutlug' Nigor xonimni iztirobga soldi.

- Boburjon, bolam, shukurki, sog'-salomat ko'rishdik! Xayriyat, tuzalib ketibsiz.

- Baraks, tuzalmay turganim ma'qul edi! Samarqandni tashlab chiqmas edik!

Bunday og'ir kayfiyat bilan yolg'iz o'g'li yana uzlikib yotib qolishi mumkin. Xavotirlangan ona Boburga taskin beradigan, uning ko'nglini ko'taradigan chora izlay boshladi.

Shunda qizi Xonzoda begim yordamga keldi:

- Onajon, amirzodamni mamnun qiladigan noyob bir sovg'amiz bor edi-ku!

- Qaysi sovg'a?

- Shaxnishingning orqasidan topilgan maxfiy sandiq-chi?

- Ha, aytmoqchi! - Qutlug' Nigor xonim o'g'liga yuzlanib, ovozini sirli tarzda pasaytirdi: - Boburjon, sizga atalgan buyuk bir meros topildi. Yuring, ko'rsatay!

Qutlug' Nigor xonim Boburni va qizini o'zi joylashgan narigi tomondagi xonaga boshladi. Bobur onasi bilan yonma-yon borar ekan, uning bo'yi shu o'n oy ichida xiyla o'sganini, Bobur tez ulg'ayib o'n olti yoshida devqomat, pahlavon yigit bo'layotganini sezgan Qutlug' Nigor xonim ichida yaratganga yana bir shukrona aytib qo'ydi. Ayvoni Sirdaryoga qaragan bahavo, keng xonaga kirdilar. Gilamlar, beqasam ko'rpachalar to'shalgan xonaning to'rida silliq charm qoplangan sandiq ko'rindi. Uchovlari shu sandiqqa yaqinlashganlarida Qutlug' Nigor xonim Boburga qarab dedi:

- Esingizdami, otangiz sizga "Bobakalonimiz Amir Temurdan qolgan noyob meros bor, asrab-avaylab yuribmen, katta bo'lganingizda berurmen" der edilar?

- Ha, otam bizga sohibqiron bobomiz haqida ko'p g'aroyib hikoyalar ham aytib berganlar.

- Bobakalonlariga ixloslari zo'r edi-da. Vafotlaridan keyin o'shal merosni Axsidan izladim, topolmadim. O'tgan hafta Andijonda ko'ch yig'ishtirgan paytimizda xonayi xosning devoriga osilgan turkman gilamini olsak, usti shuvalgan tuynukning izi ko'rindi... Tuynuk orqasidagi maxfiy joyga mana shu sandiq berkitilgan ekan!..

Qutlug' Nigor xonim namoz o'qigan paytidagi kabi ezgu bir tovush bilan sekin:

- Bismillohir rohmanir rohiym! - dedi-da sandiqni ochdi. Undan nafis ipak matoga o'ralgan oltin sopli qilichni ikki qo'llab olib, o'g'liga ko'rsatdi:

- Sohibqiron Amir Temurning qilichlari!

Bobur quloqlariga ishonmay, ko'zlarini katta-katta ochib qilichga tikildi:

- Rostdanmi, a'?

- Yozuvlari bor! Oling, bolam, o'qib ko'ring!

Qilichning qini yengil bir ma'dan qotishmasidan quyma qilib yasalgan, ustidan oltin suvi yugurtirilgan edi. Qinning yuz tomoniga ikkita yirik yashil zumrad toshi qadalgan, ularning oralig'ida chiroyli xattotlik harflari bilan bitilgan arabcha yozuv bor edi.

Bobur qilichni onasining qo'lidan ikki qo'llab oldida, yozuvini ko'zlariga yaqin keltirib o'qidi:

"Bizkim, maliki Turon, podshohi Turkiston Amir Temur Ko'ragon farzandimiz Mironshoh Mirzoga To'xtamish bilan muhoribada ko'rsatgan jasorati uchun o'z qilichlarimizdan birini in'om etdik".

Bobur bu qilich dastasiga Amir Temurning qo'li tekkanini, balki Sohibqiron uni janglarda ishga solganini ko'z oldiga keltirib hayajonlanib ketdi. To'xtamishxon va boshqa chingiziylar bilan qilingan dahshatli janglar xayolida gavdalandi.

- Qilichning o'zida ham bitik bor, - dedi past tovush bilan Xonzoda begim.

Bobur qilichning oltin sopidan sekin tortib, uni bir qarichcha qinidan chiqardi. Shun-da olmosday yaltiragan qisqa bir yozuv ko'ziga jilvalanib ko'rindi. Amir Temurning muhridagi "Rosti-rasti", ya'ni "Kuch - adolatdadir" degan so'zlar qilichning po'latiga qadama tarzida mustahkam qilib bitilgan edi.

Bu qisqa so'zlarni o'qiganda negadir Boburning eti jimirlab ketdi, dilida qo'zg'algan kuchli bir tug'yondan entikdi, olmos yozuvni ko'zlariga surib, o'pdi.

Qilich uncha og'ir emas edi. Bobur uni beliga taqqanda atrofidagi hamma narsa ko'ziga boyagidan boshqacha - allanechuk sokin va salobatli ko'rindi.

- Onajon, siz menga yangi bir ruh ato qildingiz!

- Bobokalonigizning ruhi sizga madadkor bo'lsin, o'g'lim! Bu qilichni Mironshoh bahodirdan so'ng otangizning otalari Sulton Abusa'yid bahodir taqqan ekanlar. Inshoalloh, siz ham bobolaringizdek bahodir bo'lg'aysiz!

- Aytganingiz kelsin!

- Xudo rahmati Abusa'yid bobongiz vafot etganlaridan so'ng qolgan meroslari o'g'illari orasida taqsim etilur. Katta o'g'illar oltinu javohir to'la sandiqlarni tala-shib olurlar. Ammo sizning jannatmakon otangiz mana shu sandiqdagi qilich bilan xotirotlar bitilgan daftarlarni afzal ko'rurlar. Chunki bu xotirotlarda Amir Temur hazratlarining ko'rgan-kechirganlari bitilmishdir. Xonzoda, qizim, siz o'qib ko'rdingiz, shekilli?

- Ha, Sohibqiron bobomiz yigitlik paytlarida chingiziylar hukmronligiga qarshi chiqqan ekanlar. El-yurt Samarqandda Temurbekni o'z hukmdorlari, deb e'lon qilgan ekan. Chingiziylarni yurtimizdan quvmoqchi bo'lganlar ko'p ekan. Bundan g'azablangan Tug'luq Te-murxon bilan uning o'g'li Ilyosxo'ja Mo'g'ulistondan ellik ming qo'shin bilan kelib, Temurbek tarafdorlarini qirg'in qilurlar. Temurbekning o'zi Qoraqum, Qizilqum sahrolarida, Xisoru Badaxshon tog'larida olti yil quvg'inda yurib, kuch to'playdirlar. Bobur bu hodisalar haqida otasidan ham ko'p maroqli hikoyalar eshitganini esladi. Ayniqsa Temurbekning suyuqli yosh xotini O'ljoy Turkon og'a bilan eng og'ir damlarda birga bo'lgani, goho xotinini otiga mindirib, o'zi qum sahrasida piyoda yurganlari yosh Boburga kuchli ta'sir qilgan edi.

Shuni biladigan Xonzoda begim inisiga mehri toblanib tikildi:

- Sizda ham Sohibqiron bobokalonigizdagi jo'mardlikdan bor, amirzodam! - dedi. - O'shdagi tajovuzdan meni qutqarganingizni umrbod unutmagaymen! Bo'lajak kelinimiz Oyisha begimni siz Samar-qanddan yug'iy asoratidan xalos qilib, bizga xayrixoh Toshkentga kuzatib qo'yibsiz. Bu ham bir jo'mardlik emasmi? Yetti oy qamal azobini tortgan samarqandliklarga oshlik tarqatibsiz, urug'ligi qolmagan dehqonlarga bahorda urug'lik keltirib beribsiz. Bu hammasi B" dilingizda adolat tuyg'usi kuchli ekanidan dalolatdir. Belingizdagi qilichga Sohibqiron bobokalonigizning "Kuch - adolatdadir" degan hikmatlari bejiz bitilmagan. Ahmad Tanbalning o'n ming askari bo'lgani uchun u hozir "Men kuchlimen!" deb yuribdir. Ammo yolg'onning umri qisqa! Ahmad Tanbal Andijonni aldanchilik bilan egalladi, sizni "o'ldi" deb ovoza tarqatdi. Siz sog'-salomat qaytganingizni odamlar hademay bilurlar, Tanbalning yolg'oni fosh bo'lur. Uning zolimligidan hamma bezor bo'ladigan kunlar kelur.

- Ana o'shal kunlar kelguncha sabr-bardoshli bo'ling, Boburjon, - dedi onasi. - Sohibqiron bobongiz mana shu Xo'jandga ham necha bor kelganlar. Sirdaryodan necha marta o'tganlar, vaziyat yetilishini yillar davomida kutganlar, axiyri adolat g'olib chiqqan kunlarga yetganlar. Siz ham yetursiz, ishonang!

- Ishondim, onajon! Siz bilan egachim mening dilimda o'chib qolgan umid chiroqlarini qayta yondirganday bo'ldilaringiz. Minba'd men doim Sohibqiron bobokalonimizdan saboq olib ish tutgaymen!

Onasi in'om qilgan buyuk meros chindan ham Boburning dilini ravshan qilib yuborgan edi. Ular kelib tushgan bog'da o'riklar oppoq bo'lib gullagani endi uning ko'ziga tashlandi. Daryo bo'yidagi qalin chakalakzorda bulbullar basma-bas sayrayotgani qulog'iga chalindi. Ayvonga chiqqanda kechki shabada yuziga ipakday mayin salqinlik berdi.

2

Ammo bu ma'sud damlardan keyin kelgan kunlar, oylar, hatto yillar lomakonlik va sargardonlikda o'ta boshladi. Sohibqiron bobokalonidan saboq olib yashashga ahd qilgan Bobur buning qanchalik qiyin bo'lishini o'z boshiga og'ir kunlar tushganda bildi. U onasi in'om qilgan sandiqdagi xotirotlarni takror-takror o'qib, Sohibqiron bobosini yigitlik paytidagi ismi bilan xayolida Temurbek deb atashga o'rgandi. Temurbek yigirma besh yoshida Samarqand va Shahrisabzdagi xonumonidan judo bo'lgani va ota yurtining to'rt tomoniga bosh urib najot izlagani Boburning hozirgi ahvolini eslatardi.

To'g'ri, Temurbekka tajovuz qilgan Ilyosxo'ja va Amir Bekchiklar Ahmad Tanbaldan yuz chandon qudratliroq va xatarliroq edi. Ular Temurbekni tutib olib o'ldirish uchun minglab odamlarni safarbar etadilar. O'lim xavfi yillar davomida Temurbek bilan izma-iz yuradi. Qoraqum sahrasidan narida Xiva bo'sag'asida Temurbek oltin yigiti bilan ming kishilik yov qurshovini qo'lda qilich bilan yorib chiqib, qutulib ketadi.

Endi o'n yetti yoshga kirayotgan Bobur hali bunday dahshatli xatarlarga duch kelgan emas. Faqat ota yurtidan ayrilib, lomakon bo'lib yurgani va Ahmad Tanbalga bas kela oladigan kuchli qo'shin yig'ish nihoyatda mushkul bo'layotgani uni qiynaydi.

Boburning ishongan odamlari yashiriqcha Andijonu Axsiga, Marg'ilon va O'shga borib kelmoqda. Xayrixohlar ko'p, ammo yurak yutib maydonga chiqadiganlar kam. Boburning o'zi ham bu yog'i Isfara va Konibodomga, u yog'i Zomin va Jizzaxgacha, janubda O'ratepa, shimolda Toshkentgacha hamma joyga bir necha marta borib keldi. Bir yarim yildan beri qishni qish, yozni yoz demay yo'l bosdi. Sirdaryodan qayta-qayta suzib o'tdi. Qishda muzni teshib cho'milgan paytlari bo'ldi. Uning o'ziga o'xshab chiniqqan yigitlari

Temurbekning Xisor tog'larida, afsonaviy g'orlarda yashab toblangan yigitlarini eslatadi.

Biroq navkaru sardorlari bilan bir joyda uzoq vaqt mehmon bo'lib turishga yuzi chidamaydi. Chunki haftalar, oylar davomida yuzlab odamlarga ovqat, otlarga yemish topib berish mezbonlarga juda og'ir tushishini sezadi. Shuning uchun onasi va egachisini Xo'janddan O'ratepaga, xolasi Xub Nigor xonimning uylariga keltirib qo'ydi. O'zi uch yuzga yaqin beku navkarlari bilan janubdagi tog'larga chiqib ketdi. Ovchi deb ataladigan bir qishloq yaqiniga chodir va o'tovlar tikishib, ancha vaqt ov o'ljalari bilan ro'zg'or tebratishdi.

Ovchi qishlog'iga tor bir daradan o'tib boriladi. Daraning tubidan odamni oqizadigan katta suv hayqirib oqadi. Suv bo'yida besh qavatlik uyday bir bahaybat qoyatosh osmonga bo'y cho'zib turadi.

Bobur shu qoyatoshning ustini tekislatib, chodir o'rnattirgan. Ovdan bo'shagan paytlari-da chodirda o'ltirib kitob o'qiydi, xotira daftariga ko'rgan-kechirganlarini yozadi, she'r mashq qiladi.

Bir kun shu chodirda Bobur Mirzo Ulug'bekning "Tarixi arbaa ulus"[48] kitobini o'qib o'tirganda, daraning narigi chetidan bir otliq odam jadallab kelayotganiga ko'zi tushdi.

Oti terga botgan bu otliq Marg'ilondan kelgan chopar yigit edi. U Bobur qarshisida tiz cho'kib arzini aytdi:

- Amirzodam, meni Marg'ilon dorug'asi Ali Do'stбек tog'oyingiz yubordilar.

- Bizga xiyonat qilib, Andijonni Tanbalga yashiriqcha topshirgan tog'oyimizmi?

- Ha, tog'oyingiz bu qilgan ishlaridan hozir ming pushaymonlar. Ahmad Tanbal uning uylariga bostirib kelib, yaxshi ko'rgan

qizlarini zo'rvonlik bilan haramiga olib ketibdir. Mol-mulkini talatibdir!

- Qasos qaytar ekan-da! - dedi Qosimbek. - Do'stbekning o'zi Andijonda bizning mol-mulkimizni talatgan edi.
- Janob amiral umaro, Tanbalning amaldoru soliqchilari ham jabr-zulmni haddidan oshirib yubordi. El-yurt ularga qarshi isyon ko'taradigan bo'lib turibdir. Ayniqsa, marg'ilonliklar hozir jo'shu xurushga kelgan. "Bobur mirzo kelsalar qo'rg'on darvozalarini ochib bergaymiz!" deb, tog'oyingiz meni huzuringizga yubordilar.
- Tog'oyimiz Tanbal bilan til biriktirib, bizni unga tutib bersalar-chi?!
- Tepamizda xudo turibdir, amirzodam! - deb chopar qasam ichdi. - Hazrat momongiz Eson Davlat begim Ali Do'stbekka yaqin qarindosh ekanlar. Momongiz yaqinda Marg'ilonga boribdilar.
- Siz momomni o'sha yerda ko'rdingizmi?
- Ha, maslahatlarini ham oldim. "Ali Do'stbek bilan Tanbalning yovlashgani rost!" dedilar. Momongiz sizga salom aytdilar, "Tezroq yetib kelsinlar!" deb tayinladilar.

Bobur endi hayajon bilan o'rnidan ko'tarildi:

- Janob Qosimbek, tavakkal qilaylik! Odamlarga buyuring. Darhol ko'ch yig'ishtirsinlar!
- O'sha kuni qorong'i tushguncha barcha o'tovlar qatori Boburning qoyatosh[49] ustidagi chodiri ham yig'ishtirib olindi. Tuni bilan yo'l yurib, sahar palla Xo'janddan berida bir-ikki soat dam oldilar-da, yana yo'lga tushdilar. To'rt kunlik yo'lni bir yarim kunda shitob bilan bosib o'tdilar. Marg'ilondan berida Isfayramsoy shovullab oqmoqda. Sahar palla edi. Soy bo'yida birpas to'xtadilar. Bobur soy suvidan tahorat olib, ikki rakat namoz o'qidi. Joynamoz ustida o'ltirib, Sohibqiron bobokaloniga bag'ishlab tilovat qildi, ulug' ajdodlar ruhidan madad so'rab, yuziga fотиha tortdi. So'ng tong qorong'usida Marg'ilon qo'rg'onining yopiq darvozasi oldiga keldilar.
- Ali Do'stbek darvoza qorovulxonasida ularni kutib o'ltirgan ekan. Darvozani to'rt enlik ochib, qo'rqa-pisa Boburga murojaat qildi:
- Amirzodam, Andijonda qilgan gunohlarim uchun afv so'raymen! Tanbal hammamizni aldagan ekan!
- Minba'd sadoqat saqlay olurmiz?! - shiddat bilan so'radi Bobur.
- Qur'oni karim oldida so'z berurmen, umrbod sodiq qulingiz bo'lurmen, amirzodam! Faqat meni inoyatlaringizdan mahrum qilmasangiz, bas!
- Inoyatlar istaganingizdan ham ziyoda bo'lg'usidir. Oching, darvozani!
- Bu buyruqni Ali Do'stbek darhol ado etdi. Bobur fonus yorug'i tushib turgan darvozaxonaga kirganda Ali Do'stbek o'zini uning oyog'i tagiga tashlab yukundi. Bobur uni qo'ltig'idan olib turg'izdi:
- Ma'zursiz! Tanbalning sodiq odamlari bo'lsa, hozir uyquda tutdirmoq kerak!
- Uning talonchilari uxlab yotgan joylarini bilurmen!
- Janob Qosimbek, bizning navkarlarimizga siz bosh bo'ling!

* * *

Tong yorishganda Marg'ilon ko'chalarida otliq jarchilar Bobur mirzoning qaytib kelganini e'lon qildilar. Tanbalning ko'pchilik odamlari qurolsizlantirilgani ham shaharliklarga ma'lum bo'ldi. Butun Marg'ilon ahli oyoqqa qalqdi. Shahar a'yonlari Bobur kelib tushgan ko'shikka borib, uni g'alaba bilan qutladilar. Bozorlarda Tanbal soliqchilari uchrab qolsa, odamlar ularni tayoq bilan urib, shahardan quvdilar. Mahallalarda naqoralar, karnay-surnaylar yangradi.

Qosimbek Bobur mirzo nomidan doshqozonlarda palov damlatib, minglab odamlarga osh ulashdi.

Kechagina Tanbal zulmidan motamsaro ahvolga tushgan Marg'ilon bugun Bobur mirzo qaytgani tufayli bayram tusini oldi. Bu hodisa ko'p o'tmay Andijon, Axxi va O'shlarga ham ma'lum bo'ldi. Bobur mirzoning pinjiga kirib olgan Ali Do'stbek Qosimbekning o'rniga sohib ixtiyor eshik og'a bo'lish niyatida edi. U Boburni xoli topib, gapning uchini chiqardi:

- Amirzodam, kutganimdan ham ortiq inoyatlar qilmoqchi edingiz...
- Marg'ilon dorug'alig'i sizga yetarlik emasmi?
- Dorug'alikni menga Tanbal bergan edi. Endi bundan kattaroq inoyatni sizdan kutmoqdamen.
- Qani, Andijonu O'shlar ham bizga qayta nasib qilsa. Keyin o'ylab ko'rurimiz.
- Ittifoqo, O'shdan Qambarbek keldi. O'shliklar ham sizga muntazir emishlar.
- Ammo hozir Andijondan yomon xabar oldik. Ahmad Tanbal katta qo'shin to'plab Marg'ilon tomonga bostirib kelmoqda.
- Unday bo'lsa, O'shga Qosimbek sizdan vakil bo'lib borsin. O'zganga ham o'tib, tarafdorlaringizni ishga solsin!
- Ayyor Ali Do'stbek shunday nozik paytda Qosimbekni Boburdan uzoqlashtirib, sohib ixtiyor eshik og'a vazifasini o'zi boshqarmoqchi edi. Lekin Bobur barcha mashaqqatlarni birga boshdan kechirgan qardoni Qosimbekdan ajrashgisi kelmadi.
- Janob Do'stbek, Tanbalday yog'iy bostirib kelayotgan paytda ko'pni ko'rgan Qosimbek yonimizda bo'lmog'i kerak. O'shga boshqa beku navkarlarni yuborgaymiz.
- So'zi yerda qolgan Ali Do'stbek qovog'ini solib, to'mtayib qoldi.
- Qosimbekning o'z odamlari bilan Marg'ilonda qolgani yaxshi bo'lgan ekan. Tanbal Andijondan katta qo'shin bilan Marg'ilonga hujum qilib kelganda, barcha kuchlar birlashib himoyaga chiqdilar. Marg'ilondagi beku navkarlar qo'rg'onidan tashqaridagi mahallalar va qishloqlardan yig'ilgan minglab botir yigitlar yordamida Tanbal qo'shinini uloqtirib tashladilar. Bu orada quvaliklar Tanbalga orqadan zarba berdilar.
- O'sh va O'zgan xalqi ham Tanbalga qarshi isyon ko'tarib, Boburga ko'mak yubordi.
- To'rt tomonidan o't ketgan Tanbal tezroq Andijon qo'rg'oniga qaytib borib jon saqlamoqchi bo'ldi.
- U Andijonga Nosirbek degan kishini dorug'a tayinlab kelgan edi. Ahmad Tanbal Marg'ilonda Boburdan yengilib, talvasaga tushib kelayotganini eshitgan andijonliklar Nosirbekning qarorgohini o'rab oldilar. To'rt tarafdin hayqiriq va xitoblar eshitila boshladi:
- Ahmad Tanbal daf bo'lsin!
- Darvozadan kiritilmasin bu zolim!
- Bobur mirzoga odam yuboring, tug'ilgan yurtig'a tezroq qaytsin!
- To'yidik chingiziyarlardan! Bobur kelsin!
- Agar dorug'a yana Tanbalga yon bossa, qo'rg'on darvozalarini biz o'zimiz Bobur mirzoga ochib bergaymiz!
- Toshgan daryoday to'lqinlanayotgan bir necha ming kishilik izdihom Nosirbekni qo'rqitib yubordi:
- Xaloyiq! Tinchlaning! Menga quloq soling! Oralaringizda mo'ysafidlar bor! Mana, mening yonimda Shayxulislom janoblari turibdilar. Mo'ysafidlar jome' masjidiga borsinlar! Qurollangan yigitlar bizga yordamga kelsinlar. Darvozalarni darhol

bekitgaymiz. Tanbalni Andijonga kiritmagaymiz. Juma namozida Bobur mirzoning nomini xutbaga qo'shib o'qigaymiz! Keyin buning xabarini mo'tabar odamlar orqali Bobur mirzoga yetkazgaymiz. Toki ul zoti oliy Andijonga izzat-ikrom bilan qaytib kelsinlar. Shunga rozimisizlar?

Bu reja amalga oshdi-yu, ertasi kuni andijonliklar Bobur mirzoni qo'rg'on darvozasi oldida karnay va naqoralar chalib kutib oldilar. U minib kelayotgan gulibodom otning oyog'i tagiga gilam poyondozlar to'shadilar. Bobur shodlikdan ko'zlari yoshlanib, yonida kelayotgan Qosimbekka so'z qotdi:

- El-yurtda adolat bor ekan-a!
- Ha, mehru oqibat ham kuchli ekan. Faqat yuzaga chiqishi oson bo'lmas ekan!
- Shukur, mas'ud kunlarga yetishdik!

Shu tarzda Andijondan quvilgan Ahmad Tanbal qolgan-qutgan odamlari va ko'ch-ko'roni bilan Axsiga yo'l oldi. Biroq Axsida ham Tanbalga qarshi isyon ko'tarilgan, Bobur tarafdorlari qo'rg'on darvozalarini egallashgan. Tanbalga sadoqat saqlab turgan Axxi dorug'asi Uzun Hasan arka kirib bekingan edi.

Bobur va Qosimbekning qo'shini so'nggi vaqtlarda besh mingdan ham oshib ketdi. Ular Andijonda ko'p to'xtamay, Bandi Solor yo'li bilan Axsiga yetib bordilar va arkdagi Uzun Hasanni asir oldilar.

Bu xabarni eshitgan Ahmad Tanbal mustahkam qo'rg'onlardan biri bo'lgan Popga qarab chekindi. Ammo u yetib borgunicha Bobur tarafdorlari Pop qo'rg'onini ham berkitib, Ahmad Tanbalni darvozadan kirgizmay quvdilar.

Ahmad Tanbal G'ova orqali Chotqol tog'lariga qarab chekindi. Uning so'nggi umidi - katta akasi Tilba Sulton va Toshkent xoni Mahmudxon edi. Tilba Sulton xon saroyida so'zi o'tadigan eshik og'a ekanini Bobur bilardi. Ahmad Tanbal Farg'ona vodiysini talon-taroj qilib orttirgan boyliklaridan katta bir qismini Ohangaron orqali Toshkentga, Mahmudxonga sovg'a qilib yuborgani ham xufiyalar ma'lumotidan ma'lum edi. Lekin Mahmudxon - Qutlug' Nigor xonimning akasi bo'laturib, jiyani Boburning ashaddiy dushmani Ahmad Tanbalga yon bosishi mumkin emasday tuyulardi.

Shuning uchun Bobur qo'shini Ahmad Tanbalni Chotqol tog'i etagigacha ta'qib etib bordi.

Kun sovuq, yo'llar toyg'oq. Kechki payt Tanbal besh yuztacha askari bilan Arxiyon degan joydagi qo'rg'onga kirib bekindi. Bu qo'rg'on devorlariga shoti qo'yib oshib o'tish mumkin edi.

- Kech kiryapti, qorong'i tushmasdan tezroq harakat qilaylik! - dedi Bobur. Ammo shotilarni o'n chaqirimcha beridagi G'aznayi Namangandan keltirgunlaricha g'ira-shira qorong'i tushdi. Kechki izg'irinda og'izdan chiqqan hovur uzoqdan ko'zga tashlanadi, navkarlarning qo'li qovushga kelmaydi, gapirganda lablari ham qiyinlik bilan harakatlanadi.

- Amirzodam, - deb Ali Do'stbek Boburga arz qildi: - Qorong'i tushib qoldi, yovni o'zimiznikilardan ajratish qiyin bo'lg'ay.

Qamalni ertalabdan boshlaylik.

- Ungacha Tanbal qochib ketsa-chi? - so'radi Bobur.

- Qochib qayoqqa borgay? Naryog'i tog', dovon bekilgan!

- Tanbalning akasi Tilba Sulton Archakent dovoni orqali inisining oldiga kelib ketibdi-ku! - dedi Qosimbek.

- Ne bo'lganda ham, endi Tanbal ilikka tushmog'i kerak! - dedi Bobur. - Arxiyon qo'rg'oni atrofiga chodirlar tikdiring! Ming kishi tuni bilan qorovullik qilsin! Ertadan besh ming kishi bilan devorga shotilarni qo'yib hamla qilurmiz!

- Bosh ustiga! - deb Ali Do'stbek bu farmonni bajarishga kirishdi.

Qosimbek Bobur uchun shu atrofning eng obod va ko'rkam joyi bo'lgan G'aznayi Namanganda qarorgoh tayyorlata boshladi.

Toshkent, Namangan, Andijon - Chingiziylar Yana Hukmron Bo'lmoqchi

1

Qirchillama qishda samur[50] po'stin va qunduz telpak kiygan Mahmudxon xonai xosda eshik og'a Tilba Sulton bilan yakkama-yakka suhbatlashmoqda. Osmonni quyuq bulut qoplagan. Kunduz kuni bo'lishiga qaramay, xonayi xosdagi qandillarda shamlar lipillab yonmoqda.

Mahmudxon sham yorug'ida Tilba Sultonning yuziga tikilib qaradi-yu, uning ozib ketganini payqadi.

Odob bilan cho'kka tushib o'ltirgan Tilba Sulton xonga tomon qaddini bukib, qo'lini ko'ksiga qo'yib so'zlamoqda:

- Shu sovuq kunlarda dovon oshib Farg'ona vodiysiga ikki marta borib keldim, xon hazratlari. Archakent dovoni pastroq ekan, undan oshib o'tib, Kosonsoyga qishda ham borsa bo'lar ekan.

Qorli dovonlardan qayta-qayta oshib o'tish oson bo'lmagani Tilba Sultonning sovuqda qorayib ketgan ko'sanamo yuzidan, qalin lablarining u yer-bu yerini izg'irin yorib yuborganidan bilinib turardi:

- Inim Ahmadbek butun najotni sizdan kutmoqda, xon hazratlari! Axir siz bugungi Chig'atoy ulusining eng qudratli hukmdorisiz. Bizning yetti pushtimiz Chingizxon nasliga sodiq xizmat qilib kelmoqda. O'zimiz ham aslan hazrati Chig'atoyxonning qiz avlodlaridan tug'ilganimiz sizga ma'lumdur.

- Rost, siz bilan bizning uzoq qarindoshchiligimiz bor.

- Shuning uchun inim Ahmadbek Farg'ona vodiysini Boburga emas, sizga topshirmoqchi!

- Ammo Bobur ham bizga jiyanda.

- Xon hazratlari, bu jiyanning sizga biron foydasi tekkani yo'q! Otasi Umarshayx mirzo sizdan Toshkentni tortib olmoqchi bo'lib qancha urushlar qildi? Paytini topsa, Bobur ham sizga qarshi qilich yalang'ochlagay!

- Unchalik emasdir, janob vazir. Bobur Toshkentga kelganda juda odobli, mehru oqibatlik ko'ringan edi.

- Tashqi ko'rinishdan shundaydir. Ammo qilayotgan ishlari batamom sizga qarshi! Men buni o'zim borib ko'rdim, el-yurt orasida aytgan gaplarini o'z qulog'im bilan eshitdim, xon hazratlari!

Tilba Sulton yolg'onni ham rostday qilib gapirishga usta edi. U Bobur aytmagan so'zlarni ichidan to'qib chiqara boshladi:

- Boburning o'zi ham, tarafdorlari ham chingiziylarni "jete"[51] deb kamsitadi. "Yo'qolsin chingiziylar! Farg'ona vodiysi temuriylar mulkidir! Jetelarni qir!" degan baqiriqlarni Farg'ona vodiysining ko'p joylarida men o'zim eshitdim!

- Nahotki Bobur bizga jiyanda bo'laturib shunday gaplarni aytsa?!

- Aytish ham gapmi?! Bobur Amir Temurning qilichini taqib olgan. Bu qilichni To'xtamishxon tor-mor bo'lgan paytlarda Temurbek o'g'li Mironshohga in'om qilgan ekan. Endi Bobur boshqa chingiziylarni ham xuddi To'xtamishga o'xshatib shu qilich bilan tor-mor qilmoqchi emish!

Mahmudxon achchiq istehzo bilan kuldi:

- Bu hammasi bekorchi xomxayo! Temuriylar Chig'atoy ulusida yuz yildan ortiq hukm surgani yetar! Endi ularning davri tugadi! Bir yilda katta yoshlik, tajribali temuriylardan uchtasi ketma-ket olamdan o'tdi. Yana Boysunqur mirzo deganini Xisorda Xisravshoh o'ldirib, taxtini egalladi. Buxoroda Sulton ali mirzo degan bo'sh-bayov bir o'smir hukmron edi. Shayboniyxon Buxoroni osongina undan tortib oldi.

- Shayboniyxonga siz yordam berdingiz-da, xon hazratlari! Bu odam avval temuriyzoda Sulton Ahmad mirzo xizmatida uch yuztagina navkari bilan ponsot darajasida xizmat qilib yurgan edi.

- Yordam berdik, chunki Shayboniyxon bilan ildizimiz bir. Biz sohibqironi a'zam, xoqoni muazzam Chingizxonning o'rtancha o'g'li Chig'atoyxondan tarqagan xonlarmiz. Shayboniyxon Chingizxonning katta o'g'li Jo'jixonidan tarqagan xonlar avlodidandir. Buni bi-lurmisiz?

- Yaxshi bilurmen, xon hazratlari. Ammo Jo'jixonning o'g'li Botuxon Chig'atoy ulusini Oltin O'rdaga bo'ysundirmoqchi bo'lib, sizning bobolaringizga ko'p jabru sitamlar o'tkazgan! Qancha-qancha chig'atoylarni Botuxon begunoh yasoqqa yetkazgan!

- Lekin Shayboniyxon - Botuxon avlodidan emas, Shaybon ulusidandir, shuni unutmang, janob vazir! Shaybon - Jo'jixonning beshinchi o'g'li bo'lgan, Botuxonga qarshi turgan.

- Bunisini bilurmen, xon hazratlari. Shaybon ulusi Yoyiq bilan Irtish daryolari orasidagi yaylovlarda ko'chib yurgan.

Shayboniyxonning nevara-chevaralaridan biri Abulxayrxon nomi bilan shuhrat qozongan. Hozirgi Muhammad Shayboniyxon ana o'sha Abulxayrxonning nevarasi ekan. Otasi Shohbudoq sulton xonlik masnadiga yetisholmay o'lib ketgan.

- Ha, rost, Shayboniyxonning asli oti - Shohbaxt ekan. Uni bolaligida Abulxayrxon o'zi tarbiyalagan ekan. Bobosi o'lgandan keyin alg'ov-dalg'ov boshlanib, Shohbaxtxon ko'p azob tortadi. Axiyri Dashti Qipchoqdan Buxoroga ko'chib kelib, jon saqlaydi.

- Tasanno, xon hazratlari! Buxoroda temuriylar xizmatida bir bek bo'lib yurgan Shohbaxtxon sizning ko'magingizda qaddini tiklab, kimsan, Shayboniyxon bo'ldi-ya! [52]

- Lekin Shayboniyning o'zi ham kallasi yaxshi ishlaydigan, pishiq, dovyurak odam ekanda. Chirchiq daryosi bo'yidagi jangda jonini garovga qo'yib bizga qanday ko'mak bergani yodingizdami?

- Nega yodimda bo'lmasin, xon hazratlari? O'zim kechasi daryo bo'ylariga borib vositalik qilgan edim-ku.

Xon bilan vazir ikkovlari uchun ham yoqimli bo'lgan o'sha voqealarning tafsilotlarini eslab ketdilar.

Bu voqealarning orasida quda-andachilikning alohida o'rni bor edi. Mahmudxonning otasi Yunusxon bir emas, uch qizini aka-uka temuriylarga uzatgan edi. Ulardan o'rtanchasi Ahmad mirzo - Samarqand podshosi, ikkinchi kuyov - Mahmud mirzo - Hisor hukmdori, uchinchi kuyov - Umarshayx mirzo - Farg'ona tojdori. Xonlar udumiga binoan, Yunusxon har bir qiziga mingdan ortiq mo'g'ul beklari, navkarlari, kaniz va xizmatkorlaridan qo'shib yuborgan edi. Ular kuyovning dargohiga o'rnashib, kelinning xizmatini qilishar, ayni vaqtda, temuriylarning ichki ishlariga aralashib, ularning oralarida nizo chiqishiga sabab bo'lar edilar. Ana shu tarzda chiqqan nizolar tufayli Ahmad va Umarshayx mirzolar bir-birlari bilan Toshkentni talashib ko'p urushdilar. Qaynotalari Yunusxon ularni yarashtirish bahonasi bilan Mo'g'ulistondan Toshkentga kelib-ketib yurdi, axiyri bu shaharga o'rnashib oldi.

Yunusxonning vafotidan so'ng, uning katta o'g'li Mahmudxon Toshkentni butunlay mo'g'ul xonlarining qarorgohiga aylantirdi.

Chingiziylar hukmronligining qayta tiklanishi ko'pchilik turonliklarni norozi qilmoqda edi. Samar-qand podshosi Ahmad mirzo shu norozilar orasidan oltmish ming qo'shin to'plab, Toshkent bo'sag'asida, Chirchiq daryosi bo'yida hal qiluvchi jangga tayyorlana boshladi.

Jang arafasida Shayboniyxonning uch yuz kishilik navkarlariga Buxoro hokimi Abduali Tarxon boshchiligida juda mas'uliyatli vazifa yuklandi. Ularga qo'shin markazida bo'lish va Ahmad mirzoning tug'larini, bayroqdorini qo'riqlash topshirildi.

O'ttiz olti yoshlik Shayboniyxon jang paytida bayroq va tug'lar qanchalik ulkan ahamiyat kashf etishini yaxshi bilardi. Uning dili - O'zi mansub bo'lgan sulolaning vakili Mahmudxon tomonida edi. Jang arafasida Shayboniyxon ishonchli bir xufiyasini

Mahmudxon qarorgohiga yashiriqcha jo'natdi. Bu xufiyaga quyidagi gapni aytib yubordi:

"Men ham Chingizxon naslidanmen, temuriylarning ichki sirlarini bilurmen, agar Mahmudxon hazratlari lozim ko'rsalar, kechasi yashiriqcha Chirchiq bo'yiga kelsinlar, men bu tomondan o'tib borurmen, ertangi jangda xonga g'alaba keltiradigan bir rejaning maslahatini qilurimiz".

Bu xufiyaning gapi tayinlik ekanini taftish qilib bilgan eshik og'a Tilba Sulton uni Mahmudxon bilan uchrashtirdi. So'ng Tilba Sulton bilan Mahmudxon yarim tunda daryo bo'yiga Shayboniyxon tayin etgan joyga bordilar. Shayboniyxon dadil yigit ekan, otni ham oqizadigan Chirchiq daryosidan kechasi suzib o'tib keldi.

- Ahmad mirzo noshud sarkarda, - dedi u Mahmudxonga. - Uning ishongan amiri Abduali Tarxon ertaga bo'ladigan jangda markazga - G'ulga tayin bo'ldi. Podsho ham, uning tug'lari, bayroqdori ham g'ulda bo'lur. Siz qo'shiningizni daryo qirg'og'idan orqaroqqa olib, go'yo chekinganday bo'lsangiz. Ular daryodan o'tguncha, hammalari ho'l bo'lib saflari ancha-muncha to'zg'iydir. Shunda men uch yuz navkarim bilan ularning bayroqdorlarini urib yiqitib, siz tomonga qochib o'tgaymen. Bayroq yerga tushib oyoqosti bo'ldimi, qo'shin yengilgan hisoblangay! Shunda siz hujumni kuchaytirursiz. Men ham navkarlarim bilan sizlar tomonda Ahmad mirzoga qarshi jang qilgaymen. Yog'iyning orqasida toshqin daryo. Qochganlarining allaqanchasi suvga cho'kib halok bo'lur.

Shayboniyxonning bu rejasi Mahmudxonga ma'qul tushdi. Ertasi kuni jangda o'sha rejaga amal qilgan Mahmudxon Ahmad mirzo ustidan g'alaba qozondi. Shundan keyin Mahmudxon dadillanib, O'ratepani ham Ahmad mirzodan tortib oldi-da, u yerga o'zining qardoni bo'lgan mo'g'ul-dug'lat amiri Muhammad Hu-saynni hokim qilib qo'ydi.

Chirchiq bo'yidagi jangda katta xizmat ko'rsatgan Shohbaxt - Shayboniyxon Mahmudxondan mukofot kutmoqda edi. Mahmudxon uni o'z huzuriga chaqirib shunday dedi:

- Turkiston shahri hamon temuriylar ilkida. Holbuki biz, chingiziylar, bu joylarni Chig'atoyxondan meros olgan edik!

- Xon hazratlari, mening bobom Abulxayrxon ham Turkiston shahrini o'ziga mulk qilgan edi.

- Chunki po'lat varaqqa bitilgan ahdnomaga binoan, xonlik masnadiga faqat Chingizxon avlodlari munosib ko'rilgan. Temurning bobokaloni Qorachor nuyon bu ahdnomaga imzo chekkan, ilohiy tangri oldida xonlik da'vosidan voz kechgan. Doim xonlar xizmatida lashkarboshi amir bo'lib xizmat qilishga so'z bergan. Amir Temur ham o'zini xon deb atamaganku!

- O'zini xon deb atamagan-u, lekin xonlarni qo'g'irchoq qilib o'ynatgan! - dedi Shayboniyxon alam bilan. - Chingizxon naslidan bo'lgan Suyurg'atmishxon, Mahmudxon deganlarni xo'jako'rsinga oq kiygizga solib xon ko'targan. Aslida bu xonlar uning xizmatini qilgan. Faqat To'xtamishxon Temur bilan dadil olishgan, ammo omadi kelmay yengilgan. Oltin O'rda yer bilan yakson

qilingan. Temur Mo'g'uliston xonlariga qarshi bir emas, yetti marta yurish qilib, Chingizxon avlodlarini Chig'atoy ulusidan butunlay siqib chiqardi. Uning o'g'li Shohruh bilan nevarasi Ulug'bek chingiziylarni Turonga yo'latmay qo'ydi. Mana endi, oradan yuz yil o'tgandan keyin temuriylar davlati parchalanib, o'zaro urushlardan batamom zaiflashdi-yu, siz bizga omad keldi.

- Gapingiz to'g'ri, janob Shohbaxton, Chig'atoy ulusidan temuriylarni siqib chiqarib, chingiziylar hukm-ronligini qayta tiklash siz bilan bizning zimmamizga tushadir. Sayramu Turkistonlar ham ikki yuz yil davomida chingiziylar tasarrufida bo'lgan. Keyin Amir Temur Yassaviy maqbarasini qurib, bu yerlarga ega bo'lib oldi. Hozir ham Turkiston temuriylarga sadoqat saqlab turibdir. Men sizga uch ming kishilik sara qo'shin beray. Bobongiz Abulxayrxonning mulkini temuriylardan qaytarib oling!

- Minnatdormen, xon hazratlari! Turkistonni temuriylardan tortib olib, sizning davlatingiz tarkibiga qo'shish - mening orzuyimdir! Siz barcha chingiziylarga rahnamo bo'lgaysiz! Mening ezgu niyatim - sizning yo'lbo'shchiligingizda chingiziylarning ulug' saltanatini qayta tiklamoqdir!

- Mana bu niyat - tahsinga sazovor, janob Shohbaxton. Ammo zamonlar o'zgardi. Siz bilan biz ham Chingizxon davridagi mo'g'ullar emasmiz. Islomni qabul qildik. Turkiy til - ona tilimizga aylandi. Mana, siz madrasada o'qidingiz. Biz ham forscha, arabcha o'rgandik. Kiyim-kechak, oziq-ovqat, uy tutish, hayot tarzi - hammasi o'troq turkiy aholinikidan farq qilmagani yaxshi bo'ldi. Chunki bu hammasi bizning Turonzaminga otgan yangi ildizlarimizga aylandi.

- Ammo o'q ildizimiz - Chingizxon naslidan ekanligimizdir! - gap qo'shdi Shohbaxton.

- Ha, ana shu o'q ildizni mahkam tuting, ammo Turonzaminga otgan yangi ildizlaringizdan ham oziqlaning!

- Mening dilimdagi gapni aytdingiz, xon hazratlari. Men o'z atrofimga Turondan ham, Dashti Qipchoqdan ham barcha turk-mo'g'ul qavmlarni yig'moqdamen. Bularning biri qipchoq, biri nayman, biri qo'ng'iroq, biri jaloyir, ammo hammalarini "o'ziga-o'zi bek - O'zbek" degan chiroyli nom bilan atasam, ko'pchiligiga ma'qul tushdi. Oralarida Qur'onni menchalik yaxshi qiroat qiladigan imomlari yo'q. Shuning uchun hammalari meni "Imomi zamon!" deb tan olurlar!

- Ko'pchilikning boshini qovushtirish uchun nimayiki zarur bo'lsa, hammasini qiling. Eng muhimi, ahillikdadir. O'zaro urushlar temuriylarning boshiga yetmoqda. Siz bilan biz bir yoqadan bosh chiqarsak, Islom bayrog'ini temuriylardan ko'ra balandroq ko'tarsak, barcha musulmonlar bizga ergashgay!

- To'g'ri aytdingiz, hazratim! Hozir bobokalonimiz Chingizxonning mafkurasi bilan ish yuritib bo'lmagay! Endi faqat islomning sunniy mazhabi bizga mos kelur.

Mahmudxon Shayboniyxonning bu fikrini ham ma'qul ko'rdi. Ularning maslakdosh ekanliklari, ayniqsa Shayboniyxonga qo'l keldi. Mahmudxonning yordami bilan Shayboniyxon avval Turkistonni, so'ng Buxoroni noshud temuriyzoda Sulton Ali mirzodan tortib oldi. Vaziyat yetilishi bilan Shayboniyxon Samarqandni ham egallaydi. Uning homiysi Mahmudxon bundan mamnun. Shayboniyxonga rahnamo bo'lib butun Turonda, undan so'ng Xurosonu Eronlarda ham Chingizxon avlodlarining shonu shuhratini, davlatu hokimiyatini qayta tiklash Mahmudxonning eng ulkan orzusidir. Buni yaxshi biladigan Tilba Sulton:

- Ilohim, ana shu orzuingiz tezroq ro'yobga chiqsin, xon hazratlari! - deb tilyog'lamalik qila boshladi. - Siz Sohibqiron a'zam Chingizxonning dahosini meros olgansiz. Ona tomondan Iskandar Zulqarnayn avlodlaridan ekansiz! Muhtarama volidangiz Shohbegim menga so'zlab berdilar.

- Ha, ona tomondan bobomiz Shoh Muhammad hazratlari buyuk yunon podshosi Iskandar Zulqarnaynning Pomirda qolib ketgan avlodlaridan ekanlar. Rahmatlik otamiz Yunusxon Shoh Muhammad hazratlari bilan Badaxshonda tanishgan ekanlar.

- Qarang, xon hazratlari, xudo suygan bandasiga qo'sha-qo'sha qilib berar ekan-da! Hali kelajakda Badaxshon ham sizga meros bo'lib qolg'ay. Toshkent, Andijonu Farg'onalar sizga buyuk Chingizxondan merosdir. Inim Ahmadbek Farg'ona vodiysida orttirgan boyligini to'qqiz tuyaga yuklab, sizga in'om qilib yuborgani shu boisdandir. Oltinu javohir, kimxobu atlas...

- Ko'rdim! Ahmadbekning saxovati durust. Lekin u haligacha norasida bir temuriyzoda Jahongir mirzo xizmatida yurgani g'alati.

- Bu hammasi noilojlikdan, xon hazratlari. Qani edi, siz katta o'g'lingiz Xonikaxonni inim Ahmadbekka yordamga yuborsangiz. Birgalashib temuriyzodalarni daf' qilsak. Ana unda Farg'ona vodiysi sizning o'g'lingizga tobe' bo'lg'ay. Ahmadbek to o'lguncha sizgayu, o'g'lingizga sodiq xizmat qilg'ay.

- Mana bu reja haqida o'ylab ko'rsak bo'ladi, - dedi Mahmudxon. - Boburga avom xalq tarafdor bo'lib isyon ko'targani, bizning odamlarni vodiyning shaharu qishloqlaridan quvib chiqargani menga yoqmaydi!

- Siz ming bora haqsiz, xon hazratlari! Mening inim Ahmadbek o'sha avomlarning yo'lini to'sib turibdir. Agar Ahmadbek mag'lub bo'lsa, bu isyonlar shunday tog'dan oshib, Toshkentga yetib kelishi muqarrar! Bu yerda ham temuriylar davrini qo'msab yurgan alam-zadalar oz emas. Buni xufiyalar axborotidan ham bilursiz. Xudo ko'rsatmasin, agar ichkarida pusib yotgan g'animlaringiz bosh ko'tarsa, naryoqdan Bobur Amir Temurning qilichini yalang'ochlab kelsa...

- Yo'q, yo'q, bunga mutlaqo yo'l qo'ymasligimiz kerak! Ayting-chi, Ahmadbek Farg'ona vodiysini bizning davlatimiz tarkibiga qo'shmoqchi ekani - shunchaki gapmi yoki asosi bormi?

- Asosi bor! Mana, Ahmadbek o'z ilki bilan sizga maktub yozgan! Agar uni hozirgi xavf-xatardan saqlab qolsangiz, inim umrbod sizning xizmatingizni qilgusidir. Andijonu Axsini temuriylar nomidan emas, sizning nomingizdan idora etishga so'z bergan! Mahmudxon Ahmad Tanbalning imzosi qo'yilgan va muhri bosilgan maktubni o'qib ko'rdi-da, o'zining maxsus qog'ozlari saqlanadigan juzdonga solib qo'ydi.

Xonning yon berayotganini sezgan Tilba Sulton qo'lini ko'ksiga qo'yib iltijo qildi:

- Xon hazratlari, o'n besh ming lashkaringiz ko'pdan beri kuch yig'ib yotibdir. Katta o'g'lingiz Xonikaxon ham yigit bo'lib qoldi. Ulkan g'alabalarga erishgilari kelur...

- Qish kunida o'n besh ming qo'shinni boshqarish oson emas. Farmon hozirlang, Xonikaxon olti ming lashkar bilan harbiy yurishga otlansin. Ammo bu yurishning butun mas'uliyati sizning zimmangizga tushadir, janob eshik og'a!

- Boshim bilan javob berurmen, xon hazratlari!

- Ana shu so'zlaringizni ahdnoma tarzida yozib, imzo cheking!

- Bosh ustiga!

Mazkur ahdnomaga binoan Mahmudxonning olti ming kishilik qo'shini Ahmad Tanbalni qutqarish uchun Archakent dovonidan oshib, Kosonsoy atroflariga bos-tirib keldi.

2

Arxiyon qo'rg'onini qamal qilayotgan Bobur endi asosiy kuchlarini Kosonsoy tomonga burishga majbur bo'ldi. U Ahmad Tanbalga keladigan har qanday ko'makning yo'lini to'smoqchi, kerak bo'lsa, tog'asining o'g'li Xonikaxon bilan ham olishmoqchi edi.

Bu xabar Axsida turgan Qutlug' Nigor xonimga va uning keksa onasi Eson Davlat begimga ham yetib bordi. Onalar tog'a-jiyan orasida urush boshlansa juda ko'p begunoh qonlar to'kilishidan iztirobga tushib, avval Axsidan Kosonsoyga bordilar, Tilba Sulton bilan Xonikaxonni yaxshilikcha Toshkentga qaytishga undab ko'rdilar. Biroq olti ming qo'shinning kuchiga ishongan Tilba Sulton Mahmudxonning nomidan bir qancha og'ir shartlarni o'rta qo'ydi:

- Bobur mirzo qo'shinini Andijon tomonga olib ketsinlar. Aysi bilan Sirdaryoning o'ng qirg'og'idagi hamma joylar avvalgiday Jahongir mirzo ixtiyorida qolsin. Ana undan so'ng biz qo'shinni Toshkentga olib qaytgaymiz.

Qutlug' Nigor xonim onasi bilan Kosonsoydan Namanganga, Bobur qarorgohiga keldilar.

Sakkiz burchaklik katta oq o'tovda Bobur o'ng yoniga onasi va buvisini e'zozlab o'tqazdi. Uning chap yonidan Qosimbek va Ali Do'stbek o'rin oldilar. Onalar keltirgan noxush xabardan otashin bo'lgan Bobur kuyunib so'z boshladi:

- Biz Tanbal tufayli shuncha jabr ko'rdik, ikki yil sargardon bo'ldik, xon tog'amiz bizga bironta ham navkarini yordamga yubormadi. Tanbal o'z qilmishiga yarasha hamma joydan quvilib tor-mor bo'layotgan paytda xonning olti ming qo'shini uni qutqarish uchun tog' oshib yetib kelibdi! Buni qanday tushunmoq kerak, hazrat momojon? Qani bu yerda adolat?!

Qutlug' Nigor xonim xon og'asining qilmishidan xijolat bo'lib yerga qaradi.

Eson Davlat begim tomoq qirib qiynalib gapirdi:

- Amirzodam, adolat siz tomonda. Lekin Mahmudxonning eshik og'asi Tilba Sulton o'ta mug'ambir odamda. Xonni shu odam qo'shin yuborishga ko'ndirgan. Biz Kosonsoyda ular bilan so'zlashdik. Maqsadlari urushish emas. Iningiz Jahongir mirzo bilan sizni yarashtirib qo'yishmoqchi.

- Men Jahongir bilan emas, Tanbal bilan olishmoqdamen. Mayli, Jahongir hali bola, uzr so'rab kelsa u bilan yarashaylik. Ammo Tanbalni qamaldan bo'shatmagaymiz! Bu qotil o'z qilmishlari uchun javob bermog'i kerak!

- Biroq Tanbal Jahongirning otalig'i-ku! Biri bilan yarashsangiz, ikkinchisi bilan ham yarashmog'ingiz kerak bo'lur, - dedi Ali Do'stbek. - Bundan tashqari, Ahmad Tanbal ham Chig'atoyxon avlodlaridandir. Xon tog'oyingiz shuning uchun uning himoyasiga katta qo'shin yubormishdir!

- Ha, ana, kosa tagidagi nimkosa endi ko'rindi! - dedi Qosimbek. - Mahmudxon hazratlari temuriylarga o'gay ko'z bilan qaraydilar. Amirzodam, men buni ko'pdan beri kuzatib yuribmen. Toshkentda, Buxoroda, Turkistonda sizning tarafdorlaringiz, bizga haqiqatni yetkazib turuvchi xufiyalarimiz bor. Ular Mahmudxonning Shayboniyxonga yon bosayotganligi bejiz emasligini ma'lum qilmoqdalar. Asli Chingizxon naslidan bo'lgan bu xonlar hozir temuriylarga qarshi til birkirganlar. Ular nafaqat Toshkent Farg'onada, balki butun Turonda Chingizxon avlodlarining hukmronligini qayta tiklamoqchilar!

Bu gaplardan Qutlug' Nigor xonimning yuzi qizarib, ko'zlari chaqna ketdi:

- Men ham Chingizxon naslidanmen! Siz bizni Mahmudxon qo'shib o'g'limiz Bobur mirzodan begona qilmoqchimisiz?!

- Meni afvu eting, xonim hazratlari! Siz Bobur mirzoga Amir Temur qilichini, uning ruhiy madadini yetkazib berib, olijanob ishlar qildingiz!.. Salkam ikki yil barcha sargardonliklar azobini siz amirzodam bilan birga tortdingiz. Shunchalik qiynalgan paytlaringizda Mahmudxon og'angiz sizga ham yon bosmadi-ku!

- Bu rost! - dedi Eson Davlat begim. - Mahmudxon boshqa onadan tug'ilgan. Uning onasi Shohbegim Badaxshi menga kundoshlik qilur, bizni ko'rarga ko'zi yo'q. Ana shuning ta'sirida Mahmudxon bizga o'gaylik qilishi mumkin. Ammo buning uchun barcha chingiziylarni temuriylarga dushman qilib ko'rsatishingiz noto'g'ri, janob Qosimbek!

- Meni ma'zur tuting, "barcha xonlar" deganim yo'q. Faqat Mahmudxon bilan Shayboniyxonni, yana Ahmad Tanbalni nazarda tutdim!

- Bular ham sizni biz kabi turkiy tillik musulmonlar-ku! - deb gap qo'shdi Ali Do'stbek. - Ayirmachilik qilish kimga kerak?

- Ayirmachilikni biz emas, ular qilishmoqda! - dedi Bobur. - Men tarix kitoblari-da o'qidim. Eng qadimiy bobokalonimiz O'g'izxonning Kunxon, Oyxon, Tog'xon degan o'g'illari bo'lgan ekan. Shulardan bo'lgan farzandlardan biri Yulduzxon deb atalgan ekan. Qarang, hammasi turkiy nomlar! Ana shu Yulduzxonning nevarasi - afsonaviy ayol Alanquva qurlos urug'idan ekan. Qurlos barlosga qon-qarindosh. Nomi ham uy-qash. Men buni Mirzo Ulug'bekning "To'rt ulus tarixi" kitobida o'qidim. Ilohiy ruhdan homilador bo'lib o'g'il tuqqan Alanquva turkiy qavmlarning afsonaviy onasi sanalarkan.

- Ha, rost, - deb bu gapni Eson Davlat begim ma'qulladi, - otalari mo'g'ul qavmidan bo'lgan Chingizxon ham Alanquvani o'zining momokaloni deb bilgan. Shunday bo'lgach, chingiziylarni temuriylarga ashaddiy dushman deb ta'riflash adolatdan emas-da, janob Qosimbek!

- Ammo bu ikki sulola tarixda bir-biri bilan ozmuncha yog'iylashganmi, hazrat begim? Hokimiyat uchun kurashda og'a-inini, qarindosh-urug' bir-birini ayamaganligi hech kimga sir emas-ku!

- Bobur mirzo o'z ajdodlarining yog'iylashgan davr-laridan emas, inoq bo'lgan davrlaridan ibrat olmoqlari kerak! - dedi Eson Davlat begim. - Hazrati Amir Temurning bobokalonlari Qochuvli bahodir bilan hazrati Chingizxonning bobokalonlari Qobulxon inoq bo'lish haqida ahdu paymon qilishib, po'lot kitobga buni o'yib yozdirgan ekanlar.

- Xo'p, bu ahdnomani kimlar mudom buzib kelmoqda, hazrat momo? Sohobqiron bobokalonimiz Amir Temur Jo'jixon avlodidan bo'lgan To'xtamishxon qancha yaxshiliklar qilganini bilurmisiz?

- Bilurmiz, ammo...

- Endi shoshmang! To'xtamishxon nechun bu yaxshiliklarga yomonlik bilan javob berdi? Nechun Amir Temur davlatiga qarshi tajovuzlar qildi? Chunki To'xtamishxon Oltin O'rdaga xon bo'lgandan keyin atrofidagi xushomadgo'ylari uni hovliqtirdi. "Siz Chingizxon naslidansiz, sizning martabangiz Temurbeknikidan baland, davlatni faqat siz boshqarishingiz kerak, Temurbek lashkarboshi bo'lib, sizga xizmat qilishi kerak!" degan aqidaga uni ishontirishdi!..

- Axiyri bu aqida To'xtamishxonning boshiga yetdi, buni biz yaxshi bilurmiz, - dedi Eson Davlat begim.

- Ammo siz aqidaning hali ham tirik ekanini bilmasangiz kerak, hazrat begim! - deb Qosimbek Boburga yon bosa boshladi: - Bizga kelgan maxfiy axborotlar bor. Tilba Sulton hazrati Mahmudxon qushomadlar qilib, Ahmad Tanbalning sovg'alarini berib, xuddi shu aqida asosida bizga qarshi qo'shin yuborishga xonni ko'ndiribdur!

- Ayg'oqchilarning axborotiga muncha inonmang, janob eshik og'a, - deb e'tiroz qildi Ali Do'stbek. - Hazrati Mahmudxon Tilba Sultonning aqli bilan ish qiladigan zaif tojdor emaslar. Ul zot bugungi Chig'atoy ulusining eng qudratli sultonidurlar!

- Bugungi Chig'atoy ulusi? - hayron bo'lib so'radi Bobur. - To'g'ri, ona tomondan biz ham Chig'atoyxon avlodmiz. Men hazrat onamni ardoqlab, boshimga ko'tarurmen. Ammo Chig'atoyxondan ming yillar oldin Turon, Turkiston deb nomlangan muazzam zaminni hanuzgacha Chig'atoy ulusi deb atashga hech bir asos ko'rmaymen! Axir Chig'atoyxon Turonda biron yil yashamagan, biron tarixiy obida qurdirmagani, biron joyini obod qilmagan! Aksincha, obod joylarni xarobaga aylantirgan, to'g'onlarni

buzdirib, shaharu qishloqlarni suvga bostirgan!

- To'g'onlar hazrat Chingizxonning farmoni bilan buzdirilgan, shekilli, - deb gap qo'shdi Eson Davlat begim.

- Har qalay, barcha qirg'inlar, buzg'unchiliklarga Chig'atoyxon ham katta ulush qo'shgan, - davom etdi Bobur. - Tarix kitoblaridan o'qidimki, Chingizxon o'ziga ham bironta yodgorlik qurdirmagan ekan. "O'lsam, tekis yerga dafn qilinglar, qabrim ustidan mingta ot yurib o'tsin, toki ko'milgan joyimni hech kim topolmasin", degan ekan. Vafot etganidan keyin xuddi uning aytganini qilishibdi. Mingta ot uning qabrini toptab o'tibdi. Haligacha uning qabrini hech kim topolmas emish.

- E'tiqodi shunday bo'lgan ekan-da, - dedi Eson Davlat begim. - Doim o'tovda yoki otda, tabiat bag'rida bo'lishni istarkan.

Shaharlarni, qo'rg'onlarni yomon ko'rarkan.

- Begunoh shaharliklarni-chi? - so'radi Bobur.- Tabiat bilan hamkorlik qilib cho'llarga suv chiqargan, bog'-rog'lar bunyod qilgan butun o'troq aholini nechun ayovsiz qirgan? Turon xalqining dodi parvardigorga yetgan ekan-ki, Amir Temurdek bir najotkorni yuboribdir. "Biz Chingizxon naslidanmiz!" deb ko'kraklariga urib maqtanib yurganlar bilsinlar! Nasl-nasab bilan maqtanish zaiflik belgisidir! O'zining ilkidan yaxshi ish kelmaydiganlar mudom nasl-nasablari bilan kerilurlar. Ammo odamning kimligini qilgan ishiyu avlodlarga qoldirgan merosi ko'rsatgay. Chingizxondan, Chig'atoyxondan, To'xtamishxondan qanday meros qoldi-yu Amir Temurdan, Shohruhdan, Ulug'bekdan qanday meros qoldi? Bir qiyoslab ko'ring! Adolat kim tomonda ekani shunda darhol bilinur! Bahsga aralashmay boshini egib jim o'ltirgan Qutlug' Nigor xonim o'g'liga mehr to'la ko'zlar bilan qaradi-da:

- Siz haqsiz, Boburjon! - dedi. - Bugun bo'lmasa ertaga haq joyida qaror topgay. Men shunday pahlavon, haqgo'y, bahodir o'g'lim borligi bilan iftixor qilurmen. Siz o'z nomingizga munosib sher yigitsiz. Ammo Ahmad Tanbal bilan uning og'asi chiyabo'riga o'xshaydilar. Siz o'shalar bilan teng bo'lmang, ular tufayli xon tog'oyingiz bilan orani buzmang, sulh taklif qilishsa, yarasha qoling, bolam!

- Qaysi shart bilan yarashaylik? - so'radi Bobur.

- Aysi Jahongir mirzoda qolsin, mayli deng. Saxiy bo'ling!

- Ie, ikki yil jon chekib olishganlarimiz bekor ketgaymi? - norozi bo'lib so'radi Qosimbek Boburdan. - Otangizdan qolgan yaxlit davlat yana parchalansinmi?!

- Agar bunga ko'nmasangiz Mahmudxon yuborgan qo'shin bilan jang qilurmisiz?! - tahdid qilib so'radi Ali Do'stbek.

Qosimbek ham unga tik javob berdi:

- Agar amirzodam buyursalar, jangga tayyormiz!

- Oldinda Mahmudxon! Orqada Tanbal! Siz amirzodamni ikki o't orasiga tashlamoqchimisiz?! - so'radi Eson Davlat begim ham qizishib. - Siz Bobur mirzoga nuqul xonlarni yomonlab, ikki orani buzmog'dasiz-ku, janob Qosimbek!

- Men haqiqatni aytdim, xolos, hazrat begim!

- Siz haqiqat degan narsa ayg'oqchilarning yolg'on-yashiq ig'volaridir!

Ali Do'stbek bu da'voni yana bir parda baland ko'tardi:

- Janob Qosimbek shu ig'volarga tayanib xonlarga tuhmat qilmoqdalar!

Bobur oraga tushdi:

- Janob Do'stbek! Hazrat momo! Qizishmangizlar!

"Tuhmat!" degan gap Qosimbekka juda og'ir botdi. U Boburdan himoya istardi. Ammo Bobur momosi bilan Do'stbekni yanada asabiylashtirmaslik uchun Qosimbekni ochiqchasiga yoqlay olmadi:

- Janob Qosimbek, o'ylab ko'raylik, - dedi. - Balki biron murosa yo'li topilar!

Qosimbek o'zini bosolmadi:

- Men Tanbal bilan murosa qilolmagaymen! Amirzodam, menga ijozat bering, bu yerdan ketay! Sizga qachon kerak bo'lsam, chaqirtirsangiz yana kelgaymen! Ammo hozir... tuhmat balosidan xudo asrasin! Hazrat begim, xonim hazratlari, uzr so'raymen!

Qosimbek borgohdan cho'g'day qizargan, asabiy bir alpozda chiqib ketdi.

Yana Qutlug' Nigor xonim o'g'liga muloyimlik bilan gap qotdi:

- O'ylab ko'ring, Boburjon! Kosonsoyda xon tog'oyingizning olti ming qo'shini turibdir. Agar siz bu qo'shin bilan jang qilib, uni yengsangiz... tog'oyingiz jim qarab turmagay... Orqadan yana o'n ming, balki yigirma ming qo'shin bilan o'zi yetib kelgay!.. Unda ne qilursiz?..

- Men tog'oyim bilan jang qilmoqchi emasmen... Faqat Tanbalning qanday xoin ekanini xonlar ham bilsalar edi!..

- Vaqt o'tishi bilan bilib qolarlar, - dedi Qutlug' Nigor xonim. - Sizga xiyonat qilgan Tanbal xonga ham xiyonat qilmay turolmagay. Xo'ja Abdulladay piri osib o'ldirgan qotilga qasos qaytmay qolmas!

Bobur o'ylanib jim qolganidan foydalangan Ali Do'stbek gapni kutilmagan tomonga burdi:

- Ikki yildan buyon siz ko'p azob tortdingiz, amirzodam! Endi bu dunyoning rohatini ham ko'rishingiz kerak. Yoshingiz o'n sakkizda, alpqomat yigitsiz. Ayni uylanadigan paytingiz. Qallig'ingiz Oyisha begim ham o'n oltiga to'lib, sep yig'moqda emishlar. Mavzu o'zgarganidan jonlangan Eson Davlat begim Oyisha begimni ta'riflay ketdi:

- Borib ko'rganlar mahliyo bo'lib gapirganlarini men o'zim eshitdim! Egachilari Qorako'z begimning go'zalligi ta'rifga sig'mas edi. Oyisha begim egachisidan ham ko'hliroq bo'lib yetilibdur!

Boburning urush-janjallar qahratonidan junjikkan qalbiga birdan bahorning iliq shabadasi tekkanday bo'ldi. O'zi yozgan g'azalning satrlari: "Jamoling vasfina, ey oy, necha eldin eshitgaymen? Ne kun bo'lg'ay visolingga meni dilxasta yetgaymen?" degan savollar dilida go'yo nay navosiga qo'shilib eshitildi. Agar tog'asi Mahmudxon bilan yovlashsa, Toshkentdagi Oyisha begimning taqdiri nima bo'ladi? Yana Samarqanddagi kabi arosatga tushadimi?

- Xudo saqlasin! - dedi Eson Davlat begim. - Urush boshlansa qallig'ingizni garovga olib azob bergaylar! Lekin sulh tuzilsa, xon tog'angiz kelinimiz Oyisha begimni seplari bilan Andijonga xushu xursand jo'natmoqchi ekanlar!

- Oh, qani, yolg'iz o'g'limning to'ylarini ko'rsam! - deb orziqib xitob qildi Qutlug' Nigor xonim.

Bobur shuncha vaqtdan beri bir ko'rishga mushtoq bo'lib yurgan qallig'iga yetishadigan kunlarni ko'z oldiga keltirdi-yu, muloyim bo'lib qoldi. Onalar Andijonda bo'ladigan to'y shodiyonasidan el-yurt ham tinchib bir yayrab olishini aytishdi va nihoyat Boburni Ahmad Tanbal bilan sulh tuzishga ko'ndirishdi.

po'yandoz to'shaldi. Oyisha begimning qo'llariga xina, qoshiga o'sma qo'yilgan edi. Go'zal kelinchakning boshqa pardozlari endi tugaganda kanizlardan biri quvonib shivirladi:

- Keldilar!

Ayvonda boshiga oltin jig'a kiygan Bobur ko'rindi.

So'nggi yillarning tinimsiz olishuvlari uni xiyla pishitgan. Yelkalari to'lishib, o'n sakkiz yoshli durkun yigitga aylangan.

Xobgoh oldida Boburni ta'zim bilan kutib olgan o'n olti yoshli Oyisha begim kuyovga nisbatan kichkinagina, ingichkagina ko'rinadi. Uning boshiga kiygan serbezak baland toqisi, bo'yniga taqilgan zebigardon va marjonlar nozik qomatiga og'irlik qilayotgandek tuyuladi.

Kanizlar ta'zim qila-qila chiqib ketdilar. Bobur ulardan ba'zilarining ko'zlari sho'x chaqnaganini payqab, o'ng'aysizlanadi. Kuyov haramda tunaydigan tunni kanizlaru savdarlar oldindan bilib, maxsus tayyorgarlik ko'rishi, xobgohga shuncha odamning kirib-chiqishi unga noxush tuyuladi.

Buning ustiga Oyisha begim haddan ortiq uyatchan. U Boburni:

- Marhabo, hazratim! - deb to'rga taklif qilganda ovozi hayodan titrab, zo'rg'a eshitildi.

Uyning to'rida - harir parda ortida ikki kishilik baland to'shak bor. Oyisha begimning uyatchanligi Boburni battar o'ng'aysizlantirdi. U yuqoriga o'tib o'tirayotganda to'rdagi to'shakka qaramaslikka tirishdi. Ko'zini dasturxoniga tikib:

- Xushvaqt yuribsizmi, begim? - deb so'rashdi.

- Shukr.

Oyisha begim azbaroyi tortinganidan dasturxonning Boburdan eng uzoq chetiga o'tirdi. So'ngra oraga noqulay jimlik cho'kdi.

Oyisha begim xushsurat bo'lsa ham, hali yetilmagan norasida qiz edi. Ota-onasidan erta ajralgan bu qiz ko'p kasalga chalinib ozib ketgan.

Bir vaqtlar Bobur uni ko'rmasdan oldin xayolida tasavvur etib yurgan afsonaviy parizod butunlay boshqa edi. Xayol bilan hayot orasidagi farq qanchalik katta bo'lishini Bobur endi bildi.

Urf-odatga binoan ular bir-birlarini to'ydan so'ng go'shangada birinchi marta ko'rdilar.

Ular hali biror marta hamsuhbat bo'lmaslaridan va ruhan yaqinlashishga ulgurmaslaridan oldin boshlangan jismoniy yaqinlik Boburga uyat ishdek tuyular va uning ilgarigi musaffo tuyg'ularini poymol qilayotganday bo'lardi. Shuning uchun kechalari davlat ishlari bilan bo'lib, ko'pincha o'zining xobgohida tunab qolardi... Hukmdorlik udumiga binoan uning faqat ba'zi tunlarni xotini bilan o'tkazishi rasm-rusumga xilof hisoblanmas, Boburning otasi Umarshayx mirzo ham shunday qilardi. Lekin yosh kelin-kuyov orasida avvalgi xayoliy orzu bilan hozirgi ahvolning keskin farqidan kelib chiqqan noxush bir murakkablik borligini Oyisha begim ham payqar va o'zini Boburga nomunosib sezib ich-ichidan iztirob chekardi.

Oyisha begim oraga tushgan noqulay jimlikda qirmizi choynakdan piyolaga choy quyib, tavoze bilan Boburga uzatdi.

Bobur piyolani olayotganda Oyisha begimning hali uncha to'lishmagan ozg'in qo'llari titrab ketganini ko'rди.

- Rahmat, - deganda unga o'z ovozi ham gunohkorona tovlanib eshitildi.

Bobur bir vaqtlar xayolida ardoqlab, oyog'iga bosh qo'ygisi kelib g'azal yozgan qallig'ini endi bunchalik uyaltirayotgani uchun o'zini ham gunohkor sezardi.

Choshnagir ayol chinni laganda zira hidi kelayotgan kabob ko'tarib kirdi. Yoshi ellikka borgan bo'lsa ham durrani chakkasiga qiya qilib o'ragan bu shaddod ayol kuyov-kelindagi uyatchanlikni sezib, hazil qildi:

- Amirzodam, yigit kishi yosh kelinchakni gapga solib o'tirishi kerak emasmi? Qiziq-qiziq hangomalardan so'zlab bering.

Samarqanddan elchilar kelgan emish. Qanday xushxabarlar bor?

Choshnagir ayol laganni kuyov-kelinning o'rtasiga qo'yib, kumush sovrini[53] ochdi. Oq kiyikning go'shtidan tayyorlangan toza kabobning hidi zira hidiga qo'shilib atrofga taraldi.

- Begim, siz ham ochilibgina o'lting. Bunday baxtli yoshlik bir marta keladir. Zavqini surib qoling, aylanay begim, bizga o'xshab keksayganingizda eslab yurarsiz!

Choshnagir ayol kulib chiqib ketdi. Uning "zavqini surib qoling" degan so'zlari Oyisha begimdagi uyatchanlikni kamaytirish o'rniga battar oshirgan edi. Bobur esa bir oz dadillanib:

- Qani, begim, - dedi. Lagan ustiga qo'l cho'zdi-yu, lekin Oyisha begim kabobga qo'l uzatishini kutdi.

- Siz boshlang, - shivirladi kelinchak.

- Xo'p, mana. Qani, endi, siz...

Shu tarzda bir oz kabob yeganlaridan keyin yana choyga o'tdilar.

- Begim, shahringizni sog'inganingiz yo'qmi?

Oyisha begim endi Boburning yuziga botinibroq qaradi:

- Samarqandnimi?.. Sog'indim.

- Agar nasib qilsa, yozda Samarqandga qaytursiz.

- Koshki edi... Biroq men... O'zim keturmenmi?

- Yo'q, Samarqand nasib bo'lsa, bu yerdan hammamiz ko'chib keturmiz.

- Ko'chib?.. Andijon kimga qolur?

Bobur horg'in tovush bilan:

- Hozircha Ahmad Tanbal bilan Jahongir mirzoga,- dedi.

Oyisha begim hech narsaga tushunolmay taajjublanib qoldi. Bobur Andijonni qayta qo'lga kiritguncha ozmuncha aziyat chekdimi? Endi nechuk Andijonni ixtiyoriy ravishda tashlab ketmoqchi?

- Men Samarqandni sog'ingan bo'lsam ham, - dedi Oyisha begim, - lekin sizning ota yurtiingizda osuda yashashni afzal ko'rurmen!

Oyisha begim boyagi uyatchanligini unutib, ochilib gapira boshlaganida Boburga uning yuzi avvalgidan jozibaliroq ko'rindi.

- Sizdan ham o'tinamen, hazratim, - davom etdi Oyisha begim, - ko'p azob tortgansiz. Samarqand sizga jangsiz darvoza ochmas.

Endi o'zingizga rahm qiling. Urushga bormang, o'tinamen!

- Begim, bu yerdagi hozirgi ahvolimiz sizga ham munosib emas, menga ham.

- Nechun bunday dedingiz? Axir siz o'z yurtiingizda podshohsiz-ku.

Bobur kinoyali kulimsirab, bosh chayqadi:

- Hozir faqat nomim podshoh, - deb qo'ynidan bir varaq buklangan qog'oz oldi-da, Oyisha begimga uzatdi.

So'nggi oylarda Bobur ko'ngil dardlarini qog'ozga tushirishga ko'p ehtiyoj sezar va deyarli har kuni she'r mashq qilardi. Bu

qog'ozda uning shu bugun yozgan bir qit'asi bor edi. Oyisha begim qog'ozni ochib, satrlarga ko'z yugurtirdi:

Qolmadi hurmat ahli olamda,

Olamu olam aholidan yuv ilik.

Boburo, ikki podshohlig'din

Yaxshiroq bu zamonda bir beklik.

- Hazratim, she'ringiz muborak bo'lsin!

- Qulluq. Endi mening dardimni tushungandirsiz?

- Tushundim. Siz Jahongir mirzoning Axsida ikkinchi podshoh bo'lib olganidan dard chekmoqdasiz. Ilgarigi yagona davlat ikkiga bo'lingan...

- Begim, gap faqat Jahongirda emas, hozir Ali Do'stbek bilan Ahmad Tanbal bizni o'rgimchak to'riday chirmab kelurlar, - dedi

Bobur Oyisha begimga. - Agar biz shu o'rgimchak to'rini yorib chiqib ketmasak, keyin bularga yemish bo'lurmiz!

- Hazratim, Samarqandda ham yog'iyaringiz behisob. Yana urush boshlansa...

- Samarqandda hozir do'stlarimiz ham oz emas.

- Kelgan elchi sizni poytaxtga chorladimi?

Bobur elchi bilan bo'lgan gaplarni hozircha juda maxfiy tutishi zarur edi.

Samarqand beklari bilan Sulton Ali mirzo orasida nifoq kuchaygan. Mazid tarxon boshliq beklar mingdan ortiq navkarlari bilan shaharni tashlab chiqqanlar. Ular Urgutda Boburga muntazir turgan emishlar. Yaqinda Buxoroni zabt etgan Shayboniyxon endi Samarqandga ko'z tikkan emish. Agar Bobur tezda yetib bormasa, Sulton Ali mirzo poytaxtni Shayboniyxoniga berib qo'yishi aniq. Shayboniyxonning berahmliklarini ko'p eshitgan odamlar undan qo'rqib, endi shahar darvozalarini Boburga pinhona ochib bermoqchi emishlar. Bobur mana shu qulay paytdan foydalanib qolishni istaydi.

- Elchi bizni chorlagani rost, - deb, u Oyisha begimga umumiyroq javob qildi. - Ammo Sulton Ali mirzo taxtni bizga osonlikcha bermas.

- Demak, yana urush! Yana xavfu xatar!..

- Begim, tog'ning boshi qorsiz bo'lmas, yigitning boshi - xatarsiz.

- Hazratim boya o'rgimchak to'ridan gap ochgan edilar. Agar siz ketsangiz, o'rgimchak to'rida biz qanday qolurmiz?

- Istasangiz, sizni birga olib keturmen!

- Jang maydonigami?

Oyisha begimning savolida ozgina kinoya ham bor edi. Buni sezgan Bobur xijolatdan xiyol qizardi.

- Urush tugaguncha onam bilan Xonzoda begim uchovlaringiz O'ratepada turishlaringiz mumkin. Bahavo joy. Shahar hokimining xotini onamning tug'ishgan singlisi. U yerdan Samarqandga borishlaringiz ham oson.

- O'ratepa tog'liq joymi? Yo'llari juda yomondir? Men otliq yurolmaymen.

- Mahofada borishingiz mumkin.

Shahar qizi bo'lgan Oyisha begim bir joyda muqim yashashni yaxshi ko'rardi, yo'l azobini ko'tarolmas edi.

Boburning so'nggi gapiga bosh chayqab:

- Mahofadan qo'rqamen, - dedi.

"O'gay taqdir menga bu borada ham kinoya qilmish!- dedi Bobur ichida. - Mendek qo'nimsiz sayyohtabiat kishiga buningdek nozigu muqim tabiat rafiqa bermish!"

Oyisha begim hozir himoyaga muhtoj bir mushtipar qiz bo'lib ko'rindi. Bobur uning ko'nglini ko'targisi kelib, quvnoq ohangda gapirdi:

- Otda yurolmasangiz, begim, mahofadan qo'rqsangiz, unda men sizni... kaftimda olib yururmen!

- Kulmang, mirzo hazratlari! Men kaftingizda yurishga munosib emasmen...

Oyisha begimning so'nggi so'zlari Boburga allanechuk shirin tuyuldi. Uning yigitlik qoni ko'pirgandek bo'lib o'rnidan ko'tarildi-yu:

- Yo'q, munosibsiz! - dedi.

- Kulmang...

- Munosibligingizni isbot etaymi?

Oyisha begim hurkovich kiyikdek chaqqonlik bilan o'rnidan turdi va qochishga hozirlandi. Bobur to'y kechasi uni mahofadan qanday azod ko'tarib tushirgan bo'lsa, hozir ham o'shanday ko'tarib oldi. Uni to'rdagi to'shak tomonga olib o'tayotib, pastki qandilda yonib turgan shamlarni puflab o'chirdi.

Hozir shu daqiqalarda Oyisha begim Boburning ko'ziga olovli jozibaga to'lib ko'rindi. O'zining bu xobgohda uch-to'rt kunda bir marta tunashi endi tushunib bo'lmaydigan anglashilmovchilikday tuyuldi. "Minba'd har kuni shu xobgohga kelurmen! - deb o'zicha ahd qildi. - Men Samarqandga ketsam, necha oy, necha haftalar ayriliqda o'tgay. Undan ko'ra Andijonda murosayu qanoat bilan yashayversammikin?"

* * *

Tong otdi. Kechasi Boburning rejalarini o'zgartirmoqchi bo'lgan sehrli tuyg'ular ertalab oftobdan qochgan yulduzday qayoqqadir yashirindi. Er-xotin nonushta qilib o'tirganlarida Ahmad Tanbal bilan Ali Do'stbekning o'rgimchak to'rlari yana uning xayolini chirmab oldi. Bobur kecha elchiga "Samarqandga albatta borurmiz", deb va'da bergan, Qosimbek boshliq sodiq kishilar yangi yurish tayyorligini boshlab ham yuborishgan edi. Bobur va'dasidan qaytishi mumkin emasligi ertalabki yorug'likda aniqroq ko'rinayotganga o'xshadi.

Oyisha begim undagi xomushlikni sezib, sukut saqlab o'tiribdi. Bobur uning yuziga botinib qaray olmay ko'kragidagi oltin bargaklariga ko'z tashladi:

- Begim, O'ratepaga boradigan bo'ldingizmi?

Boburning yana Samarqandga yurish qilishi qat'iy ekani uning gap ohangidan sezildi. Oldindagi bir necha oylik hijron Oyisha begim uchun behad og'ir edi. Bu og'irlikni Bobur unchalik sezmayotgani Oyisha begimga xuddi bemehrlik nishonasidek tuyuldi-yu, birdan alamini keltirdi.

- Hazratim, avval Samarqand sizga muyassar bo'lsin. Keyin borsam birato'la shahrimga borurmen. O'ratepaga emas!

Boburning nazarida, Oyisha begim uning Samarqandni qayta egallashiga ko'p ham ishonmayotganday ko'rindi. Shuning uchun Bobur haramdan chiqib keta turib:

This is not registered version of TotalDoc Converter

- Ma'qul bo'lgan hollarda qaytib kelamiz. Shu bilan bir vaqtning o'zida, shahringizda ko'rishganda bu gaplarni yana davom etkarurmiz.

AvvalgiI- qismB Keyingi

<references>